

המוסד לביטוח לאומי

מינהל המחקר והתכנון

"נסה דרך אחרת"

שיקום נכים בשוק החופשי

סקר מס' 75

ירושלים, אב התש"ן, אוגוסט 1990

המוסד לביטוח לאומי
מינהל המחקר והתכנון

"נסה דרך אחרת"

שיקום נכים בשוק החופשי

מאת:

ד"ר מרים ברזון דליה גורדון מיה הולצמן

ירושלים, אב תש"ן, אוגוסט 1990

ה ק ד מ ה

מוגש בזאת לקורא סכום תוצאות מחקר הערכה של תכניות שיקום נכים בשוק העבודה החופשי בשיטת "נסה דרך אחרת" אשר פותחה ע"י מרק גולד בארה"ב.

תכניות אלה מיועדות בראש ובראשונה לנכים התפתחותיים אך בארץ השתתפו בהן גם מספר לא קטן של נכים הלוקים בנכות פיזית או נפשית.

המחקר נערך במינהל המחקר והתכנון של המוסד לביטוח לאומי ע"י ד"ר מ. ברזון ומיה הולצמן מאוניברסיטת תל-אביב ודליה גורדון ממינהל המחקר.

ברצוני להודות למרכזי התכניות באקי"ס תל-אביב, כפר תקוה טבעון ואלוין ירושלים אשר ללא סיועם, מחקר זה לא יכול היה להתכצע. תודה גם לברכה בן-צבי, מנהלת האגף לשיקום וסיעוד במוסד אשר עברה על כתב היד והעירה הערות מועילות. תודה מיוחדת למנהל מחלקת השיקום מר ש. פינצי שליווה את המחקר לאורך כל הדרך ולמנהלי מחלקות השיקום בסניפי המוסד אשר עזרו בריכוז הנתונים.

תודה מיוחדת גם לאתי שירזלי ממינהל המחקר אשר טרחה ויגעה בהדפסת הפרסום.

שלמה כהן

סמנכ"ל מחקר ותכנון (כפועל)

תוכן

עמוד

1	רקע תיאורטי
16	ההשערות הבסיסיות
18	תכנית המחקר
20	סכום הממצאים העקריים ודיון
31	מסקנות והמלצות
33	השוואת התכניות בכפר תקוה, באקי"ם תל-אביב ובאלוין ירושלים
44	תכונות דמוגרפיות
48	כשרים ותכונות אישיות
50	תכונות התכנית
52	הסביבה התעסוקתית
58	המשתקמים שלא עבדו במועד המחקר
59	משפחת המשתקם
74	תחומי חיים נוספים
76	ההשפעה היחסית של המשתנים השונים
79	בבליוגרפיה

רקע תיאורטי

כללי

בתקופה האחרונה גברה ההכרה במשמעות המרכזית שיש לנושא התעסוקה בכל הקשור לשיקום של מבוגרים הסובלים מנכות התפתחותית. המושג נכות התפתחותית מייצג תפיסה כוללת לתאור נכויות שחלק ממאפייניהן הם: ליקוי פיזי או מנטלי או שניהם אשר ארע לאדם בטרם הגיעו לגיל בגרות והינו בלתי הפיך. תוצאות הליקוי מתבטאות במגבלות משמעותיות לפחות בשלשה מהתחומים הבאים: עזרה עצמית, קליטת השפה ובטויה, למידה, ניידות, מכוונות עצמית, מגורים עצמאיים ותעסוקה עם כושר פרנוס. נכים הסובלים מנכות זו נזקקים במהלך חייהם לסיוע בינמקצועי של שירותים ספציפיים וכוללניים לצורך ספוק צרכיהם המיוחדים (רימרמן, מאיר, שטנגר 1986).

מסיבה זו נעשים כיום במקומות שונים בעולם מאמצים אדמיניסטרטיביים וחוקיים ליצור לנכים אלו, הזדמנויות תעסוקה בשוק החופשי (Kiernan ואחרים 1988). הדחיפה להתפתחות מגמה זו קשורה בהתפתחות עקרון הנורמליזציה (Nirje 1969). על פי עקרון זה הנכה ההתפתחותי נתפס כשותף מלא במשפחה ובמסגרות הקהילתיות בהן הוא נוטל חלק. העקרון מדגיש את הצורך לאפשר לנכה להתוודע אל מודלים ומצבים מחיי היום יום הקרובים ככל האפשר לנורמות ולמודלים להם נחשפת רוב האוכלוסייה.

צרכיו הבסיסיים של הנכה ההתפתחותי אינם שונים במהותם מצרכי מי שאינו נכה. אי לכך על פי תפיסה זו יש להקצות לו הזדמנויות שתאפשרנה לו לקיים דפוסי חיים ותנאים יומיומיים בסיסיים בהם יוכל לספק צרכים אלו.

וולפנסברגר (1972) קרא להחיל את עקרון הנורמליזציה לא רק על הנכים עצמם אלא גם על מערך השירותים הניתן להם. הוא טען שהשירותים להם נזקק הנכה צריכים להיות דומים במהותם לשירותים בהם מסתייע כל אדם בקהילה. רעיון זה הווה בסיס ל-2 עקרונות אידיאולוגיים נוספים הקשורים בשיקום נכים התפתחותיים, והם:

1. עקרון הדה-מיסוד (Deinstitutionalization)
2. עקרון ה"זרם האחיד" (Mainstreaming)

1. עקרון הזה מיסוד קורא להמעיט ככל האפשר בהוצאת מפגרים ונכים מסביבתם הטבעית אל המוסד. על פי עקרון זה יש לערוך בדיקה מחודשת של השוהים במוסדות במטרה לאפשר לרבים ככל האפשר לתזור ולהשתלב בקהילה. גם כאשר תהליך שיקומו של הנכה דורש השמתו במוסד יש לראות זאת כתקופת מעבר במטרה להכשיר את הנכה לחיים בקהילה ע"י ציודו במיומנויות מתאימות להתמודדות בסביבתו הטבעית. גם אופי החיים במוסד (בתקופת המעבר) צריך שיהיה מבוסס על רעיון הנורמליזציה של השירות, דהיינו תנאי החיים והאווירה ידמו ככל האפשר לתנאי החיים בקהילה (מוסדות קטנים, מסגרות משפחתיות, סדר יום מקובל, "כחוף" וכו') (Zigler & Hodapp, 1986).

2. עקרון ה-"זרם האחיד" פותח בראשיתו בתחום החינוך. על פי עקרון זה יש לעשות לביטול המסגרות המיוחדות של החינוך המפרידות בין ילדים בריאים לאלו הסובלים מנכות התפתחותית. מערכת החינוך צריכה להיות מתוכננת כך שתתן מענה לצרכיהם של כל הילדים ללא הפרדה. רעיון ה-"זרם האחיד" מונע את הנטייה להרחיק את הנכים ההתפתחותיים כבר מגיל צעיר אל שולי החברה. חינוך משותף מפתח סבלנות וסובלנות כלפי החריג ומאפשר מאוחר יותר גם שילובם של נכים בתעסוקה בשוק החופשי. השתלבות בעבודה הנה יעד שיקומי העומד בהלימה רבה גם עם משאלותיהם של הנכים. עבודה היא נקודת מפגש חשובה של הנכה עם החברה זאת מאחר והאדם הפעיל בחיי עבודה נתפס כחלק אינטגרלי של חברת הבוגרים היצרניים (רוזנפלד, 1981).

ההשתייכות למערך העבודה מגדירה את מקומו ומעמדו של הפרט בחברה ואת עצם השתייכותו אליה. זוהי למעשה התרומה האישית שלו לחברה. נכה שמצליח להשתלב בחיי העבודה, זוכה ליחס מיוחד והערכה רבה מצד החברה. לעומת זאת אם אינו מצליח להגיע לכך, הוא מקבל תווית של נכשל ונדחק לשולי החברה.

למצב ה"שוליות" יש השפעה לא רק על מעמדו של הנכה כאדם יצרני בחברה יצרנית - הישגית אלא על יחסיו עם משפחתו ועל אופי חייו החברתיים (בן צבי 1986). מכאן, כפי שמציין פלוריאן (1982) נובעת הנטייה בספרות המקצועית לראות את התחום הכלכלי-תעסוקתי כאבן בוחן לקביעת ההצלחה בשיקום.

בתחום זה מושם הדגש על שני סוגי קני מידה להצלחה בשיקום:

1. "קני מידה תחרותיים כשכר ותפוקה כאשר מטרת השיקום המקצועי היא החזרת האדם הנכה לתעסוקה ששכר בצדה.

2. קני מידה של קבלת סטטוס חברתי-כלכלי מתאים באמצעות חזרה לעולם העבודה כמפרנס וכאדם יצרני (פלוריאן, עמ' 345-346, 1982).

מחקרים שבדקו את התנאים האופטימליים להשתלבות נכים התפתחותיים בתעסוקה בשוק החופשי ואת מידת הצלחתם להתמיד במקומות עבודה אלו ראו את הסיכוי של הנכה להשתלב בשוק החופשי קשור ל 3 גורמים עקריים:

א. תכונותיו האישיות של הנכה המשתקם.

ב. הסביבה האישית והתעסוקתית בה מתרחש תהליך השיקום.

ג. יחסי הגומלין בין שני הגורמים - המשתקם וסביבתו האישית והתעסוקתית.

(1973) Spijer, 1973, Claridge, אורכך, 1978, רייטר ולוי 1979, Kiernan ואחרים Linugaris-Kraft, 1988 (ואחרים 1988).

בסקירה להלן נתמקד בהרחבה בגורמים אלו.

א. תכונותיו האישיות של המשתקם העשויים לנבא הצלחת השתלבותו בשוק החופשי

מחקרים שונים ניסו לעמוד על תכונות אישיות של הנכה שהנן חיוניות לתהליך שיקומו בתעסוקה. נכות התפתחותית מוגדרת כמצב כרוני הנגרם עקב ליקוי פיסי או מנטלי או שניהם שארע לפני גיל 22. מצב זה יוצר ליקוי בתפקוד בשלושה או יותר מתחומי החיים כמו עזרה עצמית, תקשורת, ניידות, מכוונות עצמית, עצמאות וכושר התפרנסות. נכות זו דורשת התערבות מיגוון רחב של אנשי מקצוע לאורך מעגל חיי הפרט, בהיותה מצב בלתי הפיך (רימרמן ואחרים 1986, Kiernan ואחרים 1988).

מאחר ופיגור שכלי נחשב לנכות להתפתחותית השכיחה ביותר נבחנה קודם כל שאלת הרמה השכלית של המשתקם כקובעת את סיכויי הצלחתו. Chinn ואחרים (1979) סוקרים סדרה של מחקרים שעסקו בשאלה זו. רובם הגיעו למסקנה שרמה גבוהה יותר של אינטליגנציה אינה מנבאת כהכרח הצלחה בשיקום תעסוקתי.

Robinson ו-Robinson (1976) מצינים כי ברמת פיגור בינונית אין השפעה משמעותית דוקא לדרגת ה-I.Q לגבי הצלחה בתעסוקה. באופן יחסי מצליחים מפגרים בדרגת פיגור בינונית להתמודד טוב יותר עם משימות תעסוקתיות כהשוואה

להתמודדותם עם משימות לימודיות. אי לכך כאשר הם מתבגרים והמשימות המרכזיות סוכבות סביב נושא התעסוקה מצנם משתפר כי משימות אלו מותאמות כד"כ טוב יותר לכישוריהם.

לעומת זאת נמצאו מספר תכונות המסיעות לנכה להקלט בשוק החופשי. תכונות אלו התמקדו בהופעה נעימה ומסודרת, מבנה גוף מותאם. הסתבר שנכות פיזית יש לה משמעות בעיקר אם היא נכרת כלפי תוץ. כמו כן יש חשיבות לדרגת הקואורדינציה המוטורית ולכושר הניידות. הופעה דוחה ומוזנחת וקושי להתמיד בעבודה יקשו על יכולת הקליטה של המשתקם בשוק החופשי.

נכה הנתפס ע"י סביבתו כבעל מוטיבציה להצליח יש לו סיכוי רב יותר להקלט בשוק החופשי ואכן רעיון הנורמליזציה מבוסס על הדדיות. גם הנכה כמו החברה צריך לשאוף להגשמת הרעיון ע"י תרומתו הפעילה לתהליך השיקום (J. Thomas, 1980 Rayan).

כצד תכונות אישיות כמו חריצות והתמדה, שמחת חיים ומוטיבציה להצליח, עסקו חוקרים שונים במיומנויות החברתיות הבסיסיות הנדרשות מן הנכה כדי שנתן יהיה להביא לשיקומו בשוק החופשי. במיומנויות חברתיות אלו הכונה היא בעקר ליכולת להבין ולציית להוראות, לעזור ולקבל עזרה והדרכה ויכולת להעביר אינפורמציה הקשורה לתפקיד.

Linugaris-Kraft ואחרים (1988) מצאו שהתנהגות חברתית הנה מרכיב חשוב בהצלחת השיקום התעסוקתי. יחסים גרועים עם מדריכים (מאמנים) וממונים משפיעים על איכות הביצוע. עובדים מוצלחים הם אלו שבנוסף לביצוע טוב של תפקידם מסוגלים לשמור על יחסים תקינים עם שותפים לעבודה, ממונים ולקוחות.

גם המעסיקים שרואינו במחקר על ידם ראו תכונות כמו ציות, הכנת הוראות, קבלת הדרכה וסיוע הדדי כהכרחיות להצלחת השיקום בשוק החופשי. מתוך מחקרים אלו הסתברה גם החשיבות הרבה שיש להכרה של הנכה במיגבלותיו או במלים אחרות, תפיסתו הריאלית את מצבו האוביקטיבי. Sprijer (1973) מציין כי למשתקם קשה כדרך כלל לנתח בעצמו את קשייו. וכאשר התפקיד הוא מתחת לכישוריו אין הוא מאפשר לו למצות את יכולתו. מכאן שכאשר גם המשתקם וגם המעסיק מתקשים לעמוד בבהירות על תכונותיו החלשות ו/או החזקות יותר של הראשון יש סכוי גדול יותר לכשלון בתפקיד ולעזיבת מקום העבודה.

מן הראוי לציין שרייטר ולוי (1979) מצאו במחקר מעקב שערכו אתר מפגרים כקהילה מימצאים סותרים לאלו שתוארו ברוב המחקרים שעסקו בנושא המיומנויות החברתיות הנדרשות לתהליך השיקום. לטענתם לא נמצא קשר בין כישורים תעסוקתיים וחברתיים אצל הנחקרים. מימצאיהם הצביעו על שוני בין מיומנויות חברתיות ומיומנויות תעסוקתיות והציעו לראות את תהליך ההצלחה בשיקום כמתקשר יותר לכישוריו האישיים של המפגר בעקר בתחום של עצמאות וקבלת אחריות למעשיו.

נכה שיחסיו עם הסביבה מבוססים על הכרה ביכולתו לתרום ולא רק לקבל, הכרה שבאה לידי בטוי מעשי ביכולתו לבקש הבהרת ההוראות הקשורות כביצוע תפקידו, לקבל בקורת ולישם אותה, להדריך אחרים ולשתף פעולה, סכויי שקומו בתעסוקה בשוק החופשי - גדולים יותר.

ב. סביבה אישית ותעסוקתית כמשפיעות על תהליך השיקום.

אין ספק כי יכולתו של הנכה הסובל מנכות התפתחותית להשתלב בקהילה ובכלל זה בתעסוקה במסגרת השוק החופשי אינה תלויה רק בתכונותיו האישיות. סביבתו האישית של הנכה דהיינו משפחתו, קבוצת השוים וכל מי שיכול להיות מוגדר כ"אחרים משמעותיים" עבורו, אף הם מהווים גורמים רבי השפעה העשויים לנבא את מדת הצלחתו להשתקם. מאחר ומקובל לראות הצלחה בשיקום התעסוקתי כמאפשרת השתלבות מוצלחת בקהילה גם בתחומי חיים אחרים, נראה שגם הסביבה התעסוקתית, בה מתרחש תהליך השיקום, הנה משמעותית כשבאים להעריך או לנבא סכוייו של הנכה להשתקם.

להלן, יעשה ניסיון להרחיב את הדיון לגבי תרומת הסביבה האישית והתעסוקתית לתהליך שיקומו של הנכה בתעסוקה בשוק החופשי.

1. הסביבה האישית - הסביבה האישית של הפרט כוללת את הדמויות הקרובות לו והמשמעותיות ביותר בחייו. "האחרים המשמעותיים" הנם בד"כ קודם כל בני המשפחה הקרובה, ההורים, האחים והאחיות אך באותה מדה יכולות להכלל בקבוצה זו דמויות כמו חברים, מדריכים, מורים וכו'. כפי שצוין כבר, אדם הסובל מנכות התפתחותית תלוי במידה רבה יחסית בעזרת הזולת, בני משפחה מחד ואנשי מקצוע מאידך. מבחינה זו, בניגוד לבוגר צעיר בריא המשתדל להתנתק ממשפחת המוצא ומתכנן את עתידו כעצמאי, נשארת רמת התלות בבני המשפחה אצל הנכה הלוקה בנכות התפתחותית גבוהה גם לאחר התבגרותו, כל עוד מוכנים ומסוגלים בני המשפחה להתמודד עם מצב זה. עמדת המשפחה כלפי נושא השיקום עשויה איפוא

להשפיע רבות על המוטיבציה והיכולת של הנכה להתמודד עם משימה זו. Strobino (1986) מציין כי הורים רבים למרות שאינם מכטאים מילולית את התנגדותם לעקרון הנורמליזציה ולמתחב ממנו (השארות בקהילה ושאפה ל"זרם אתיד") מביעים את התנגדותם המעשית לרעיון זה ע"י הערמת מכשולים לנסיונות שעושים אנשי מקצוע לפעול בכוון זה. לא פעם מוצאים עצמם אנשי המקצוע משקיעים אנרגיה רבה בהתמודדות עם ההורים על נושא זה במקום להשקיע בפיתוח תוכניות שתאפשרנה הגשמת העקרון, כמו למשל - הכנה לתעסוקה בשוק החופשי. וולפיש וקסן (1980) ופלוריאן (1981-1982) מדגישים את חשיבות תמיכת המשפחה בנכה ומצינים כי כאשר הנכה תופס את המשפחה כתומכת ומאפשרת, מקבלת ואמפטית הוא יפתח אוריינטציה חיובית כלפי מערכות חברתיות ויהיה מוכן לסמוך עליהן בשעת משבר או קושי.

משפחות הסומכות על רשתות חברתיות תומכות, מפתחות פחות התנהגויות הקשורות ל"הגנת יתר" (Over Protectiveness) ומאפשרות לכן המשפחה הסובל מנכות התפתחותית להתפתח ולהתבגר. בן צבי (1982) מתארת שני סוגי משפחות. כאלו הדוחפות את הנכה, בן המשפחה, להתפתח, ולקחת חלק פעיל כבוגר בקהילה ולעומתן אלו המתעלמות מצרכיו הנסיסיים של הנכה ומזניחות אותו עד כדי עוינות.

הורים שאינם מכירים במיגבלות בנם הנכה יטו להציב בפניו מטרות בלתי ריאליות או שציפיותיהם ממנו תהיינה מאד נמוכות. החרדה מפני עתידו של הילד והנטיה להגנת יתר גורמות לדעת רייטר ובן ארי (1980) ליחסים לא טבעיים בין ההורים המזדקנים לבנם המבוגר. מסתבר, כי לעתים הריחוק מן המשפחה (ע"י מעבר להוסטל או לדיור מוגן) מסייע לפיתוח העצמאות ומגביר את המוטיבציה להשתלב בקהילה כבוגר.

הדאגה לעתיד כוללת אצל ההורים את החשש מהמיגבלות התעסוקתיות של בנם וממיעוט ההזדמנויות התעסוקתיות בקהילה בהן יוכל להשתלב בהצלחה. כאשר ההורים מפתחים גישה מציאותית כלפי בנם ומכירים במגבלותיו יש סכוי שיהיו מסוגלים להתמודד טוב יותר עם המציאות ויאפשרו לו למצוא את מקומו בקהילה - בשוק העבודה ובתחומים אחרים (ברזון, 1987).

Bricky ו-Campbell (1985) מצאו במחקרם שעקב אחר תהליך שיקום כמשך 5 שנים כי המשתקמים שהחזיקו מעמד במקום עבודתם היו בנים להורים עובדים אשר ראו בעבודה ערך עליון והחשיבו יותר מן השכר את היכולת לשמור על מקום העבודה. להורים אלו היתה השפעה חזקה על ילדים, תמכו בתהליך השיקום ובכך הגבירו את סכויי הצלחתו. בן ארי ורייטר (1982) מציינות כי תפיסת המפגר את עמדת

המשפחה כלפיו עשויה להשפיע על יכולתו להשתלב בקהילה. עזיבת מסגרת המשפחה מסייעת למפגר להתייחס רגשית ולהיות מושפע גם מדמויות נוספות ובכך גדל מעגל ה"אחרים המשמעותיים" עבורו. כאשר חבריו ומדריכיו מעודדים התנהגויות בוגרות ובכלל זה השתלבות בתעסוקה יש סכוי שהמוטיבציה שלו להצליח בכך תגבר. יחד עם זאת מציינים Robinson & Robinson (1976) כי גם אלו שהצליחו להסתגל לחיי עבודה סבלו לעתים קרובות מבדידות חברתית והיו להם יחסית, מעט חברים קרובים. נראה כי התייחסות חיובית של קבוצת השוים לשיקום תעסוקתי מסייעת למשתקם להחזיק מעמד במקום העבודה אך ההתמדה במקום העבודה אינה מביאה בהכרח להתרחבות המעגל החברתי שלו. (רייטר ולוי, 1979).

2. הסביבה התעסוקתית - שיקום נכים יכול להתרחש בשלושה סוגים של סביבות תעסוקתיות:

1. מקום עבודה מוגן.
2. מסגרת המכשירה לעבודה בשוק החופשי - סביבת מעבר.
3. תעסוקה בשוק החופשי.

במחקר שערכו Kiernan ואחרים (1988) הם מצאו שרוב המבוגרים שסבלו מנכות התפתחותית נמצאו במסגרות תעסוקה מוגנות. יחד עם זאת הם גלו כי קימת כיום נטייה לשנות את הסביבה התעסוקתית לכוון של סביבת מעבר ותעסוקה בשוק החופשי.

כאשר באים לבדוק הצלחה במקום העבודה יש כמובן לקחת בחשבון את סוג הסביבה התעסוקתית. רמת השכר כמדד להצלחת השיקום יש לה משמעות בעיקר בשוק החופשי, ללימוד וביצוע מטלות התפקיד כמדד (Job Success) יש לעומת זאת אולי משמעות רבה יותר במסגרת המעבר או במפעל המוגן.

כאמור, הנטייה כיום היא לנסות ולשקם נכים הסובלים מנכות התפתחותית במפעלים בשוק החפשי. Kiernan וחבריו (1988) מציינים כי מצב זה עולה בקנה אחד עם צרכי הנכה והחברה. הנכה המתמודד על מקומו בשוק החפשי משנה את מעמדו ממוגבל הנופל למעמסה על משפחתו והחברה לאזרח יעיל ויצרני. גם החברה תופסת אותו כבוגר עצמאי ולא כמי שיהיה תלוי לנצח באחרים. היכולת להצליח בשוק החפשי מותנית בהתאמה מירכית בין הדרישות במקום העבודה לתכונות הנכה המועסק. מכאן מצייעים Kiernan וחבריו (1988) להתמקד בהעזפת מקצועות מסוימים ולהקדים להשמה בשוק החופשי תקופת מעבר בה יוכשר הנכה לתפקידו. מחקרם הוכיח שכאשר ההכנה לא היתה מספקת חלה נסיגה של הנכה בחזרה לסביבה תעסוקתית מוגנת. הם ממליצים איפוא על תהליך מורכב יותר של שיקום (באמצעות מסגרות המעבר)

שיכלול הערכה נוספת של יכולת הנכה להצליח בשוק החופשי והכנה מוקדמת לסביבה תעסוקתית בלתי מוגנת.

Claridge (1973) מציין שמחקרים הוכיחו כי לימוד בתנאי תמריץ והצגת מטרות ברורות מהוים הכנה טובה שתאפשר שימור התנהגויות מותאמות לקליטה בשוק החופשי. הכונה לתמריצים שיביאו את הנכה להתחרות עם עצמו (הגברת ההספק האישי יחסית להספקים קודמים), להתחרות עם האחרים ולתחרות קבוצתית. סביבה תעסוקתית מעודדת היא זו המעניקה חיזוקים חיוביים ומדרכת להגיע להישגים באיירה רגועה.

מחקרים אלו ונסיונות ההשמה העבירו איפוא את הדגש מתיפוש ומציאת מקום עבודה לטיפוח תוכניות אימון והכנה, ולניתוח כישורי המשתקם והתאמתם לתפקיד המוצע לו. מאחר והתפקידים המוצעים לנכים התפתחותיים אינם מורכבים כד"כ הרי האימון יכול להתמקד בעקר כהקניית הרגלי עבודה. Linugaris-Kraft ואחרים (1988) מצינים כי במקומות העבודה המוגנים יש תקופות ארוכות יותר במשך היום של בטלה (מרצון או מאונס). כמו כן ההוראות הניתנות לעובדים פחות ברורות יחסית לדרך בה ניתנות ההוראות במקומות לא מוגנים. במסגרת המוגנת יש נטייה להמעיט בבקורת על התנהגות לא הולמת פיסית או מילולית. בין העובדים נמצאה כמחקרם התנהגות של עזרה הדדית, התקשורת סביב עניני העבודה היתה מועטה ונדירה. התנהגויות אלו המאפיינות סביבה תעסוקתית מוגנת אינן מותאמות בהכרח לנדרש בסביבה הכלתית מוגנת ומצב זה מדגיש את חשיבות האימון וההכנה לקראת השמה בשוק החופשי.

לבסוף יש לציין כי היכולת של הנכה להשתלכ בסביבה תעסוקתית זו או אחרת תלויה במדה רבה במצב התעסוקה במשק ובאופי התפקיד אותו הוא מסוגל לבצע. יחד עם זאת מצינים Robinson & Robinson (1976) כי גם נמצאים של שפל כלכלי יש למעבידים וכמיוחד לאלו שהתנסו בהעסקת מפגרים נטיה להמשיך ולהעסיק אותם. נטיה זו גוברת כאשר המפגר מגיע אל מעסיקו בשוק החופשי לאחר תקופת הכשרה ואימון.

אימון והכשרה יכולים להתחיל כבר במסגרות החינוכיות ולקבל חיזוק במסגרות המעבר וההכנה לתעסוקה. Robinson & Robinson מצינים יחד עם זאת כי הנשירה של מפגרים ממסגרות תעסוקה בשוק החופשי היא עדין גבוהה. מעקב אחר הקלטותו של המפגר במקום העבודה עשוי לסייע לו להתמיד ואף להגיע להישגים.

ג. תכונות המשתקם והשפעת הסביבה האישית והתעסוקתית על אפשרות השתלבותו בשוק החופשי

Speijer (1973) מציין כי הסיבות לחוסר היכולת של נכים התפתחותיים להתמיד בשוק החופשי נעוצות בשני גורמים מרכזיים.

א. בסביבה התעסוקתית (המעסיק ואחרים) אינם מכירים נכונה את המיגבלות והכוחות של המשתקם.

ב. המשתקם אינו מודע למיגבלותיו ולכוחותיו.

גורדון (1981) בספרו הוא מדריך צעירים מוגבלים מציין: "אשר לאישיותך, כדאי שתשכנע את המעסיק שמוגבלותך הגופנית או השכלית אינה מפריעה לך "להסתדר" יפה עם אנשים. דרך אחת לשכנעו בכך היא לספר לו על פעולותיך בשעות הפנאי בחברת אנשים שאינם מוגבלים. דרך אחרת היא לשוחח בגלוי על מוגבלותך" (עמ' 39).

הכרת תכונותיו האישיות של המשתקם עשויה לסייע בבחירת סביבה תעסוקתית הולמת ובהתאמה מירבית בין מטלות התפקיד וכישורי המשתקם. במסגרת המוגנת נמצא הנכה במחיצת אנשים שמצבם דומה למצבו, לעומת זאת בשוק החופשי הוא מוצא עצמו בין אנשים בריאים. Linugaris-Kraft וחכריו (1988) שערכו תצפית על נכים בשוק החופשי מצאו שגם בשעות העבודה וגם בהפסקות היו יותר אינטראקציות בין הנכים לבריאים בהשוואה לאינטראקציות בין הנכים לבין עצמם. הבריאים לעומת זאת העדיפו התקשרויות חברתיות כינם לבין עצמם. מסקנתם היתה שההשמה בשוק החופשי אינה יוצרת בהכרח אינטגרציה חברתית בין נכים לבריאים למרות המוטיבציה הגבוהה שמראים הנכים לנסות להתקשר לבריאים.

ביחסם של הבריאים לנכים, במהלך העבודה כלטה הנטייה "להוריד פקודות" ולא לבקש מהם משוב או כל סוג אינפורמציה אחר. יחד עם זאת ברור כי הוראות בלתי ברורות וחד משמעיות מצמצמות את יכולת הנכה להשתלב בשוק החופשי. העובדה שהאינטראקציות בזמן העבודה נסבות בעקר סביב עניינים הקשורים בביצוע התפקיד מסיעת כנראה לנכה להתרכז בביצוע המשימות המוטלות עליו. הסתגלות טובה מותנית בהכנה יסודית של המשתקם העובר מסביבה תעסוקתית מוגנת (או מהעדר תעסוקה בכלל) לשוק החופשי. כמו כן יש חשיבות למעקב אחר השתלבותו של הנכה

גם לאחר ההשמה. כאשר למיגבלותיו של הנכה נוספות בעיות הקשורות בסביבתו האישית כמו העדר תמיכה של המשפחה, או בדידות חברתית יש סכוי שהכנתו לביצוע התפקיד לא תספיק אם לא תלווה בהתערבות שתגביר את מעורבות ה"אחרים המשמעותיים" ותמיכתם בתוכנית השיקום, מחקרים מצאו כי העבודה כמשותף עם אנשים שרמתם גבוהה מרמתו של המשתקם מחיבת אותו לגלות רגישות לסביבה בה הוא מתפקד. השוק החופשי, כנסביבה תעסוקתית, עלול לעורר מתח וחרדה אצל המשתקם, כאשר הוא נדרש לתפוקה גבוהה, עמידה בתחרות, וביצוע טוב של המטלה. יחד עם זאת כפי שמציין Claridge (1973) התחרות עם עצמו ועם הסביבה מהוים תמריץ חיובי, במיוחד כאשר הם מלווים בעידוד להגיע להישגים ובחיזוקים חיוביים.

הצלחת ההשתלבות בשוק החופשי גם אם אינה תמיד ערוכה לאינטגרציה חברתית מלאה, מעלה את הדמוי העצמי והסטטוס החברתי של המשתקם ממעמד של תלוי באחרים למעמד של אזרח מועיל ויצרני.

שיטת "נסה דרך אחרת"

כפי שנמצא במחקרים שנסקרו בפרק הקודם (Kierman ואחרים 1988) קיימת עד היום נטייה לשלב מכווגרים הסובלים מנכות התפתחותית במסגרות תעסוקה מוגנות. במידה ונעשו נסיונות לשלבם בשוק החופשי, הם התקבלו כמוגבלים ביכולתם, ולא על פי תנאי השוק החופשי, הנמדד עפ"י קריטריונים של תשומה-תפוקה ושכר כמו כל עובד בתפקיד. שיטתו של מרק גולד (1986) "נסה דרך אחרת" - "another way Try" משקפת גישה חדשנית לנכים התפתחותיים. גישה זו אינה מדברת על שיקום אנשים מוגבלים בעבודה, אלא על השמת עובדים והכשרתם במקום העבודה. על פי גישה זו יוצאים לחיי עבודה רגילים, אנשים שהוגדרו כמוגבלים - בעלי נכות התפתחותית.

על ידי שיטת אמון מיוחדת הם נקלטים במקומות עבודה בשוק החופשי כעובדים רגילים העושים עבודה טובה בהספק מקובל, באחריות ובהתמדה. שיטת האימון מבוצעת על ידי הצמדת מאמן אישי לנכה. המאמן לומד את העבודה בשטח, במקום העבודה, מפרק את מכלול התפקיד לקטעים ומטלות, מלמד את הנכה קטע קטע ממטלות התפקיד עד למלוי התפקוד בכללותו. הבסיס הפילוסופי לאמונתו של מרק גולד הנו שכל אחד יכול ללמוד; אלא שיש אנשים הזקוקים לגישות ושיטות הלוקחות בחשבון את נתוניהם האישיים, מיגבלותיהם ויכולותיהם בתכנון השיקום.

מרק גולד אמץ הגדרה לפיגור שכלי שביסודה תפישה של אחריות חברתית ולא אישית כיוולוגית. האדם המפגר מסווג על ידי רמת הכוח הנדרשת בתהליך האימון הדורש ממנו ללמוד ולא על פי מגבלותיו בלמידה. הכוונה בכוח - לכמות ההתערבות והעזרה בלימוד המטלה, כלומר רמת המעורבות החיצונית הנדרשת. רמת הפגור כתפקוד הפרט מאובחנת על ידי כשרי הטכנולוגיה הלמודית וכמות המשאבים שהחברה מאפשרת לנושא ולא על ידי מגבלות של פוטנציאל כיוולוגי. בניגוד לנטיה הרווחת להאשים את המשתקם במצבים של כשלון בתהליך השיקום העדיף מרק גולד לראות את האשמה כגורם המשקם וכגישה להתערבות שלו. הנחתו היתה שהתאמה מקסימלית של דרך השיקום לנתוני הנכה עשויה להגביר את סכויי ההצלחה. במידה והיה כשלון מן הראוי שהגורם המשקם יבדוק את דרכי עבודתו ולא יטיל את ה"אשמה" על המשתקם. מצב של חוסר למידה צריך להתפש כשיטה או טכנולוגיה למודית לא מתאימה או לא מספיקה ולא כאי יכולת המשתקם ללמוד.

אם כך נובע מהגדרה זו:

1. אדם אשר סווג כמפגר הכוונה היא שיתכן שנתחומים מסויימים יכולתו דומה לכשורי מי שהוגדר כנורמלי ואילו באחרים - קיים אצלו לקוי בדרגה זו או אחרת.
2. התנהגות אינה מבטאת באופן ברור את הפוטנציאל הגלום בפרט המפגר אלא את מידת השימוש בפוטנציאל.
3. יש לקחת בחשבון שתהליך ההתפתחות כשלעצמו עשוי להבטיח שנויים ככוון של מימוש טוב יותר של הפוטנציאל הגלום בפרט.
4. כל אדם יכול ללמוד התנהגויות מותאמות לבצוע תפקיד ולהכחיד את אלו שאינן מתאימות למטרה זו.
5. אינטליגנציה המאובחנת על פי מכחנים, רמת שימושיותה נמוכה.
6. יש להאמין בהתאמת שיטת אבחון המבוססת יותר על תצפיות על התנהגות הנכה בכואו לבצע מטלות רלבנטיות לצורך התעסוקה, ולא במכחנים. מכחני הערכה בולמים ואינם מובילים לתוכנית מתאימה של שיטת האמון.

הגישה מסתייגת מהדגש הרב הניתן למבחני הערכת יכולת הנעשים במצב סטטי, טרום עבודה וגורסת כי היכולת והאישיות של הלומד תתבטא באופן אפקטיבי יותר כאשר הוא עוסק באופן פעיל ודינמי בלמידה. הדבקות תוית לאדם ללא השקעה כאמון ובלמוד אינה הוגנת ואינה משיגה את מטרות השיקום אלא מנציחה את חולשותיו ומיגבלותיו של הנכה המשתקם. מרק גולד האמין שחיזוקים חיוניים, כבוד, הערכה עצמית ואמונה ביכולת עשויים להניע את המשתקם להגיע להישגים. אמון מותאם לצרכי הנכה יסייע לו להקלט בשוק החופשי ולמלא בהצלחה את התפקיד אליו הוכשר.

תוכנית "נסה דרך אחרת"

תשעה שלבים לתכנית:

1. חיפוש מקום עבודה: הדגש הנו על גישה עסקית, עניינית דרך משא ומתן עם מקומות עבודה. שליחת מכתבים למעבידים, דרך עתונות, מדריך תעשייתי, סוכנויות מקומיות, מדריך טלפון.
2. בחירת מקום עבודה: על פי קריטריונים של סוגי עבודות, תחנות עבודה, מגוון תפקידים, תנאים פיזיים, יחסי אנוש. התאמת עבודה לנכה, דגש על העדפות הנכים והתאמת תחבורה.
3. לימוד התפקיד ע"י המאמן על כל מרכיביו במקום העבודה כולל הכרת הסביבה לקליטת העובד, דרבון עובדים אחרים לכנות יחסי עבודה עם המשתקם על ידי הפחתת פחדים ומיתוסים על מפגרים, וכו'.
4. ניתוח מטלות: רישום, תאור התפקיד וכיצד הוא מתבצע, דרגת עצמאות, צורך בכישורים שונים כמו קריאה, ספירה, בקורת איכות.
5. בחירת העובד - כולל ראיון מעביד-נכה.
6. כתיבת "הסכם" עבודה בין המשתקם, המעביד והמאמן: תהליך המקנה גוון נורמלי ליחסים ולקשר מעביד-עובד הכולל חובות העובד וזכויותיו.

7. אימון העובד: האימון נעשה במקום העבודה בגישה עסקית ועניינית ולא טפולית תלותית. המאמן שוהה במקום עד שהנכה מגיע לבצע את התפקיד הנדרש באופן עצמאי.

8. הפחתת בקורי המאמן את העובד: לאחר שהעובד מבצע העבודה בטיב הנדרש, מופחתת צמידות המאמן לעובד בהדרגה, בהתאם להתקדמות ביצוע העבודה בטיב הנדרש וכמהירות המקובלת. המאמן נותן לעובד יותר עצמאות למספר שעות, ואח"כ לימים, עד לעצמאות מלאה.

9. מעקב: על מהלך העבודה, סיוע למנהל עבודה בבעיות שהתעוררו, בדיקת משכורת, ותנאים סוציאליים.

טכנולוגית למידה, שיטות עבודה, כלים

בשיטתו של מרק גולד נבנו כלים מיוחדים לנתוח העיסוקים, להסכם עבודה עם המעביד, לרישום שיטתי של תהליך האימון, למהלך התקדמות הלמידה, לנוכחות המשתקם בעבודה - ימים שעות, וכן להספק ואיכות העבודה של המשתקם. כמו כן חושבו ימים ושעות ההשקעה באימון של המאמן.

נסיונות ראשוניים בהשמת נכים התפתחותיים ונכים אחרים בעבודה בשוק החופשי בארץ

1. בשנים 1982 - 1984 הופעל פרויקט נסיוני בשיטת "נסה דרך אחרת" עפ"י גישתו של מרק גולד בירושלים בניהולה של גב' רינה בירן. בפרויקט השתתפו 10 חניכים מבית רחל שטראוס ומע"ש. חניכים אלו אומנו על ידי שני מאמנים במקומות עבודה מגוונים בשוק החופשי.

קריטריונים לקבלה לתוכנית: התקבלו בעלי מגבלה שכלית, מעל גיל 18, בעלי מוטיבציה לעבוד במקום עבודה רגיל ופתוח, בעלי התנהגות חברתית מקובלת. מתוך 10 חניכים 2 נפלטו מחוסר מוטיבציה. 8 המשיכו לעבוד לשביעות רצון המעבידים. מתוך 48 מקומות עבודה עמם נוהל משא ומתן 23 היו מעוניינים בעובדי הפרויקט.

2. בשנים 1983 - 1984 הופעל במימון המוסד לביטוח לאומי בכפר תקוה שירות להכשרה מקצועית והשמה בעבודה בשוק החופשי. הפרויקט עסק באיתור והכשרה של קבוצה פוטנציאלית של מועמדים מתוך כפר תקוה לשלוב בשוק החופשי.

לגבי כל חניך בוצעה הערכה לצורך תיכנון התנאים האופטימליים להשמתו בעבודה מתוך שלוש האפשרויות.

א. הכשרה במקום העבודה בשוק החופשי על ידי מדריך מצוות הפרויקט

ב. הכשרה במקום העבודה בשוק החופשי על ידי המעביד

ג. פיצול ההכשרה - חלק מהזמן במקום העבודה וחלק לימוד בכפר תקוה.

מתוך 18 השמות בעבודה 9 נשרו מסיבות שונות ואילו 9 השתקמו ועמדו בבחינות מקצועיות מטעם משרד העבודה והרווחה. אין ספק שתוכנית זו הוכיחה שאנשים אשר הוגדרו כמפגרים, בעלי קשיי למידה או פגם מוחי מינימלי, מסוגלים להגיע, בעזרת הכשרה וייעוץ מותאמים, לרמות תפקוד מקצועי גבוהות הרבה יותר מאשר היה מצופה מהם בעבר.

3. בשנים 1983 - 1984 הופעל נסיון של יחידת אבחון והכשרה תעסוקתית לצעירים מפגרים בחיפה, כפרויקט משותף למוסד לביטוח לאומי ולמרכז למחקר השיקום והתפתחות האדם שליד ביה"ס לעבודה סוציאלית באוניברסיטת חיפה.

התוכנית קלטה 24 מועמדים בגילאי עבודה (17-32) שרמת פיגורם בינונית או קלה, בעלי מוטיבציה לצאת לעבודה בשוק החופשי וברמה סבירה של תפקוד עצמאי בחיי יומיום. בנוסף נדרש שתוף פעולה מהמשפחות, ומהמסגרות המפנות לתוכנית. התוכנית כללה איתור מועמדים, קליטה לאבחון במרכז שיקום, הכשרה, חפוש מקום עבודה על כסיס אישי, סיוע של עובד השמה במקום העבודה תוך צמצום שהיתו של עובד ההשמה בהדרגה. מתוך 24 שהשתתפו בתוכנית 18 משתקמים המשיכו בעבודתם.

ככל התוכניות הללו אנו רואים כי מדובר בתוכנית אינדיבדואלית הלוקחת בחשבון התקדמות בקצב אישי, במערכת זמן גמישה. רוב התוכניות הדגישו קשר עם משפחת המשתקם כשותפה בתהליך, וכן העדיפו שלמועמדים יהיה נסיון מינימלי של מגע עם בני אדם מחוץ למסגרת המשפחה.

כיום מופעלות בארץ מספר תוכניות דומות של השמת נכים בעבודה בשוק החופשי ביניהן השלוש הנאות: בכפר תקוה - טבעון שהנו פנימיה, במרכז אלון, בירושלים ובאקי"ם תל-אביב.

כל שלוש התוכניות הללו ממומנות ע"י מחלקת השיקום שבמוסד לביטוח לאומי.

להלן ממצאי מחקר מעקב שנוצע על המשתתפים בשלוש תוכניות אלה.

ההשערות הבסיסיות

מטרת המחקר היתה לבדוק ולהעריך נסיון לשקם משתקמים שהינם מפגרים נשכלם או סובלים מנכות נפשית או פיסית ויש קושי בהשמתם בעבודה, באמצעות הפעלת תוכנית שיקום המבוססת באופן כללי על עקרונותיו של מרק גולד (ראה רקע תיאורטי).

ההשערה הבסיסית היתה שהפעלת תוכנית זו עשויה להעלות את סיכויי משתתפיה, דהיינו המשתקמים, להשתלב במפעלים בשוק החופשי בתנאים דומים או שווים לעובדים רגילים במפעלים אלו, באותו תפקיד או מעמד. באופן ספציפי מדובר על תנאי עבודה, שכר, אפשרות להגיע להספק או נורמה מקובלת במקום ורמת ביצוע התפקיד כמצופה במקום העבודה.

להשערה בסיסית זו מצטרפות מספר השערות כלליות נוספות:

1. שערנו כי למשתקמים בעלי יכולת גבוהה בחלק או בכל התחומים הנאים: ריכוז, התמדה, שאיפה לעצמאות, הבנה והשלמה עם המצב, מיומנות ידנית, יוזמה, עצמאות בתפקיד, כושר ניידות, מוטיבציה והסתגלות חברתית וכן כישורים ורבליים וחזות חיצונית לא חריגה יש סיכוי רב יותר להקלט בעבודה בשוק החופשי בהשוואה לאלו שרמתם נמוכה בכל או בחלק מן התחומים שצוינו.

בהקשר להשערה זו הנחנו גם כי משתקמים שעמדתם הבסיסית כלפי התוכנית חיובית ואלו שהתנסו בעבר בעבודה בכל מסגרת שהיא, רבים יותר סיכוייהם להקלט בעבודה בשוק החופשי בהשוואה לאלו שרמת המוטיבציה שלהם נמוכה יותר והם חסרי נסיון קודם בעבודה בשוק החופשי.

2. לסכיבה התעסוקתית בה נמצא המשתקם עשויה להשערתנו להיות השפעה משמעותית על יכולתו להקלט ולהתמיד בעבודה בשוק החופשי. אנו משערים שהכנת המשתקם לעבודה על-ידי השקעה בשעות הדרכה, פירוק מטלות התפקיד, ליווי צמוד של מאמן ושחרור המשתקם לעבוד באופן עצמאי כמועד בו הוא בשל לצעד זה, עשויים להגביר את סיכוייו להקלט בשוק החופשי. כמו כן, יחס נאות של המעביד אל רעיון התוכנית ואל המשתקמים באמצעות תוכנית זו אף הם יקדמו את סיכויי האחרונים להקלט בשוק החופשי.

גם התפיסה הסוביקטיבית של המעורבים בתוכנית (המשתקם, המאמן והמשפחה) את הסכיבה התעסוקתית כחיובית מקדמת והולמת את צרכי המשתקמים, תשפיע להערכתנו על סיכוייו להקלט בשוק החופשי.

3. אנו משערים שהשתלבות המשתקם בעבודה בשוק החופשי עשויה להשפיע על סגנון חייו, הוא עשוי לעבור למגורים עצמאיים (ללא משפחת המוצא) ולהרחיב את קשריו החברתיים בשעות העבודה ובשעות הפנאי.

4. העמדה העקרונית, של המשפחה לגבי התוכנית ומידת שביעות רצונה מהתהליך בשלביו השונים כמו גם רמת המעורבות שלה עשויים להשפיע על סיכויי המשתקם להשתלב בשוק החופשי.

להערכתנו יתכן גם קיומו של קשר בין משתנים נוספים המתייחסים למשפחת המשתקם ולסיכוייו להקלט בעבודה בשוק החופשי. משתנים אלו הינם: האוירה בבית, רמת המוטיבציה שמיחסת המשפחה למשתקם בקשר להשתתפותו בתוכנית ומשתני רקע של ההורים, כמו: מוצאם, השכלתם, הרקע התעסוקתי שלהם וכו'.

הגדרות אופרטיביות

תוכנית - שיקום תעסוקתי במפעלים בשוק החופשי בשיטה המבוססת באופן כללי על עקרונותיו של מרק גולד (ראה רקע תאורטי).

מיקום - המוסדות שנמסגרתם בוצעה התוכנית, והם: אלויין - ירושלים, אקי"ם - סניף ת"א, וכפר תקוה - טבעון.

משתקם - מי שהתקבל לתוכנית; מבוגרים בגיל עבודה (מ-18 ומעלה) הסובלים מפיגור שכלי ברמה קלה עד בינונית, עם או בלי מיגבלה פיסית וכן נכים המוגבלים פיסית ו/או נפשית אשר נסיונות לשלכם בעבודה לפני הצטרפותם לתוכנית - נכשלו.

עבודה בשוק החופשי - מפעל או מקום עבודה אשר התנאים בו אינם מותאמים ואינם מיועדים במיוחד לצרכיה של אוכלוסיה עם מיגבלות פיסיות, מנטליות או נפשיות.

משפחת המשתקם - אב, אם, זוג הורים, אחים ואחיות, בן/בת זוג - הקרוב שנהל את הקשר עם מרכזי התכנית.

תכנית המחקר

הנחקרים

אוכלוסיית המחקר כללה את הנכים, ברובם בעלי פגור שכלי, שהשתתפו בתכנית השמה בעבודה בשוק החופשי בשיטת "נסה דרך אחרת", באחד מהמקומות הבאים: אלון ירושלים, אקי"ם תל-אביב, כפר תקוה - טבעון.

השתתפו במחקר כל מי שנקלטו בתכנית כזו, היינו שהוחל בתשלום עבורם ע"י המוסד לביטוח לאומי במסגרת אחת התכניות הנ"ל מינואר 1987 עד יוני 1988. השיקול לבחירת מועדי רישום אלה היה שהמרחק בזמן לא יהיה גדול מכדי שנתן יהיה לאתר את הנכים ואת הנתונים לגביהם ועם זאת שיהיה מספיק זמן לסיום ההדרכה במסגרת התכנית ע"מ לאפשר קליטה בעבודה ושמירה על מקום עבודה.

כלי המחקר

הנתונים נאספו באמצעות ארבעה כלים:

א. תכנית ראיון מובנה שיועד לקבלת האינפורמציה על כל אחת מהתכניות מהעומד בראשה - המרכז.

ב. 3 שאלונים, סגורים ברובם, לגבי כל אחד מהנחקרים:

1. שאלון למאמן שכלל מלבד פרטים בודדים על המאמן, את מרבית נתוני המחקר על כל נחקר: פרטים דמוגרפיים, פרטים על השתתפות בתכנית, נסיון קודם בעבודה, פרטים על הנכות (אלה הושלמו בד"כ מנתוני הביטוח הלאומי), הערכת הנכה מכחינות שונות, הקשר עם משפחת הנכה, פרטים על עבודתו הנוכחית של הנכה ובאם אינו עובד - פרטים על עסוקו הנוכחי וסכויי קליטתו בעבודה בעתיד.

2. שאלון לנכה שכלל פרטים על שביעות רצונו מהיבטים שונים של עבודתו באם הוא עובד, על הקשר עם אנשי התכנית ועם המשפחה ועל העסוק הנוכחי והסכוי לצאת לעבודה - עפ"י ראות עיניו - באם אינו עובד.

3. שאלון למשפחה שכלל פרטים על תכונות אחדות של ההורים, שביעות רצונם מהתכנית, הקשר עם אנשי התכנית, הקשר עם הנכה והערכת התקדמות הנכה בתפקודו בשטחים שונים.

מהלך המחקר ואסוף נתונים

בשלב הראשון נערכו ראיונות מובנים להבהרת הפרטים הראשוניים עם כ"א ממרכזי התכניות. ע"ס שיחות אלה גובשו השאלונים למרכזים לצורך השואה בין התכניות ושאלוני המחקר שנועדו לצורך ראיון הנתקרים. לאחר נסוח השאלונים בוצע פרטסט על 8 נכים, ובהתאם לתוצאות הפריטסט נוסחו השאלונים הסופיים.

הראיונות בוצעו מדצמבר 1988 ועד מרץ 1989, ע"י 4 מראיינים.

עם גמר הראיונות עברו השאלונים עריכה, קדוד והקלדה למחשב. הנתונים הופקו בתכנית SAS במחשב המוסד לביטוח לאומי.

בסה"כ השתתפו במחקר 97 נחקרים. המידע עליהם התקבל בראיונות עם 9 מאמנים ומרכזים ב-3 התכניות. כמו"כ נערכו ראיונות עם 92 מהנכים ועם 84 בני משפחה. היינו, לגבי 13 חסר ראיון עם המשפחה כאשר ל-5 מהם חסר גם ראיון עם הנכה. לגבי אלה קיימים נתונים מהראיון עם המאמן כלבד. בסה"כ 44 נחקרים היו מאקי"ם ת"א, 28 מאלוין ירושלים ו-25 מכפר תקוה.

הראיונות בוצעו ע"י פוקדים שאומנו במיוחד לשם כך. הראיונות היו אישיים, כאשר בכל ראיון המראיין הקריא את השאלות ורשם את התשובות בשאלון שבידו.

המאמנים רואינו במשרדי התכניות. הנכים רואינו במקום עבודתם, בניתם או במשרדי התכניות בהתאם לנוחיות הנכה. בני המשפחה רואינו בנתיים ברוב המקרים. רואין כן המשפחה שקיים את הקשר עם התכנית.

סכום הממצאים העיקריים ודיון

האמונה כי שילוב מפגרים ונכים קשים אחרים בתעסוקה בשוק החופשי עשוי להשפיע על אישיותם, סגנון חייהם, קשריהם עם בני משפחה ומקומם בחברה של אנשים אלו, מדרבנת את אנשי המקצוע להשקיע מאמצים בפיתוח שיטות שיקום אשר יאפשרו השגת מטרה זו.

מטרת המחקר היתה להעריך תוכנית שיקום מסוג זה אשר יעדה היה לשלב בשוק החופשי מפגרים בשכלם ונכים קשים אשר השמות קודמות שלהם נתקלו בקשיים רבים. תוכנית השיקום עוגנה עקרונית ברעיונותיו של מרק גולד אם כי מפעיליה התאימו אותה לתנאים המיוחדים בכל מקום ולתפיסתם האישית.

ההערכה כללה תוכניות שהתקיימו בשלושה מקומות בארץ - אלון, אקי"ם וכפר תקוה. כדאי לציין כי יש הבדל מהותי בין שלושת המסגרות האלה שניתן לראותו על רצף המתייחס למידת השליטה שיש למערכת על סדר יומו ואורח חייו של המשתקם; החל מכפר תקוה שהינו מסגרת מוסדית, דרך אלון בו מתקיים מרכז יום להכשרה ושיקום בעבודה ועד למשרדי אקי"ם המהווים רק את המסגרת האדמיניסטרטיבית למפעילי התוכנית ואילו המשתקמים עצמם אינם נמצאים במקום.

תנאים אלו כמו גם ההרכב האנושי והמקצועי של מפעילי התוכניות ותפיסתם השונה את התהליך היו עשויים להשפיע על הזרז בה בחרו להשיג את מטרת העל - שיקום תעסוקתי בשוק החופשי.

הערכת התוכנית התמקדה בתחומים הבאים:

1. נעשה ניסיון להתחקות אחר תהליך השיקום לשלביו השונים והמשמעות שיש לתהליך לגבי התוצאה - שהיתה המשתנה תלוי במחקר זה והוגדרה אופרטיבית כאמור על-ידי עבודה בשוק החופשי בעת המחקר. בהתייחס למשתנה תלוי זה הערכנו את ההשקעה של המאמנים ומרכזי התוכנית במיון המשתקמים, בחירת סניכה תעסוקתית מותאמת לצרכיהם ותהליך ההכנה וההכשרה לקראת ביצוע התפקיד במקום התעסוקה המיועד. כמו כן ניסינו לבדוק את הסוגיות הקשורות בשיתוף בני המשפחה של המשתקמים בשלבים שונים של התהליך.

2. נעשה נסיון לבדוק את הקשר בין המשתנה התלוי - דהיינו עבודה בשוק החופשי ותכונות המשתקם כמו דרגת וסוג הליקוי, הופעתו החיצונית, יכולת ריכוז והתמדה, עצמאות בתפקוד יומיומי, כושר ורבלי, ניידות וכו'.

3. נבדקה השפעת המשתנה התלוי על שינויים שחלו בתחומים נוספים בחיי המשתקם כמו במקום מגוריו, קשריו החברתיים והמשפחתיים.

4. בגלל המידע המוקדם לגבי שוני אפשרי בין שלושת המקומות בהן התבצעה התוכנית נערכה השוואה בין התוכניות בהתייחס לקשר בין המשתנה התלוי והתחומים השונים שהוזכרו בסעיפים 1-3.

האוכלוסיה הנחקרת כללה את כל אלו שנקלטו בתוכנית בשלושת המקומות כתקופה שבין ינואר 1987 עד יוני 1988, סה"כ 97 משתקמים. לצורך האינפורמציה ראינו המאמנים, המשתקמים וכן משפחה אחד של כל משתקם. מן הראוי לציין שקצת יותר ממחצית האוכלוסיה הנחקרת השתתפה בתוכנית אקי"ם ת"א. ככל אחד משני המקומות האחרים היו כרבע מהנחקרים. כ-3/4 מן הנחקרים הוגדרו כבעלי פיגור שכלי רובם ברמה בינונית עד קלה. הקבוצה שניה בגודלה היו נכים פיזיים והשלישית הוגדרו כנכים נפשית.

אשר לנתונים הדמוגרפיים העיקריים של הנחקרים, מצאנו כי בקרב המשתקמים היו מעט יותר זכרים מנקבות, הגיל השכיח היה בסביבות 25, מרביתם היו רווקים, רובם למדו בעבר בני"ס מיוחד. כמעט כל הנחקרים מאקי"ם ומאלוין התגוררו בבית הוריהם לעומת מצב שונה בכפר תקוה - שם התגוררו הרוכ מחוץ למשפחה.

מימצאי המחקר מראים כי 42 מקרב 97 הנחקרים עבדו בשוק החופשי בעת המחקר. היינו, 43%. עוד 19% היו בהמתנה לעבודה ו-28% עבדו כמהלך הטיפול בהם, אך לא במועד המחקר.

שעור העובדים מקרב הנחקרים שהיו נכים פיזית היה הגבוה ביותר. המפגרים בשכלם הצליחו אף הם להשתלב בשוק החופשי בשיעור גבוה יותר בהשוואה לנכים שהוגדרו כסובלים מנכות נפשית.

השוואת הממצאים לגבי האוכלוסיה הנחקרת עם ממצאים לגבי נכים עם אותן בעיות אשר עברו תהליך טיפול רגיל במוסד לבט"ל (ענבר, 1989) מראה כי לגבי הנכים הפיזיים היה שיעור ההצלחה של משתתפי התוכנית גבוה בהרבה (63% לעומת 44%). גם בקרב המפגרים בשכלם שהשתתפו במחקר עלה אחוז העובדים על אלו שבאוכלוסית המפגרים שעברו את התהליך הרגיל (41% לעומת 34%). לעומת זאת נתוני הלוקים במחלות נפש נתנו תוצאה הפוכה. חולי הנפש הצליחו להשתלב בשוק החופשי בשיעורים גבוהים יותר באמצעות טיפול רגיל בהשוואה למשתתפי התוכנית (31% לעומת 27%). השוואה זו באה לתת התייחסות כללית בלבד ויש להתייחס אליה בזהירות רבה, מאחר שאין זמיון בחומרת הנכות, משך הטיפול וכו' בין המושוויים.

כדאי לציין שבתוכניות שיקום קודמות שנערכו בארץ (בשנים 84-1982) והיו מבוססות על עקרונותיו של מרק גולד השתתפו רק מפגרים בשכלם ברמה בינונית עד קלה. שיעור ההצלחה של תוכניות אלו לשקם את המפגרים בשוק החופשי היה יחסית גבוה בהשוואה לתוצאות מחקר זה (בכל המקרים למעלה מ-50%). יתכן ששעורי הצלחה גבוהים יותר קשורים לעובדה שהמשתתפים בתוכניות הקודמות היו אך ורק מפגרים והתוכנית עצמה הרי מותאמת בעיקרה לאוכלוסיה זו.

השוואת שיעורי ההצלחה להשתלב בשוק החופשי בין שלושת המקומות מראה כי ההבדלים היו יחסית קטנים כאשר ההצלחה הרבה ביותר היתה באקי"ם אח"כ בכפר תקוה ולבסוף באלוין. כהקשר זה כדאי לציין כי קבוצת המשתקמים באקי"ם היתה ההטרוגנית ביותר מבחינת אופי וסוג הליקוי אולם העובדה שקבוצה זו כללה גם את רוב בעלי הליקויים הפיזיים (אשר הצליחו יחסית להשתקם בשוק החופשי) וגם את רוב בעלי הליקויים הנפשיים (אשר מביניהם היה שיעור העובדים הנמוך ביותר) משפיעה אולי על הפער הקטן יחסית בשיעור ההצלחה בין המקומות השונים. הסברים נוספים להבדלים אלו קשורים בודאי להיבטים אחרים שנחקרו וידונו בהמשך.

כאמור המשתנה התלוי שנחקר היה עבודה בעת המחקר. מן הראוי לציין שחלק מן המשתקמים שלא עבדו בעת איסוף הנתונים עבדו בתקופות קודמות בעת השתתפותם בתוכנית וניתן לראות בכך הצלחה חלקית ואולי סיכוי טוב יותר שאותם משתקמים ישתלבו גם בעתיד בשוק החופשי. למימצא זה יש חשיבות כי מימצאנו מראים שנסיון קודם בעבודה בשוק החופשי (לפני הפעלת התוכנית) הוא משתנה המעלה את סיכויי ההיקלטות בעבודה גם בעקבות ההשתתפות בתוכנית.

השערת העל שלנו לא הסתפקה בעצם ההשתלבות בשוק החופשי כמדד יחידי להצלחה וכללה צפיה שהשתלבות כזאת תהיה בתנאים דומים או שווים לעובדים רגילים באותם מקומות עבודה.

על פי התוצאות נראה כי מיגוון מקומות העבודה היה דל ויצג תחום צר בלבד של קשת מקומות העבודה הקיימים בשוק החופשי - בעיקר עבודות בלתי מקצועיות ושירותי נקיון. כמו כן למרות שכאמור שיעור העובדים היה הגבוה ביותר באקי"ם דוקא שם התרכזו כל המשתקמים שעבדו במשרה חלקית והם היוו מחצית מס"ה העובדים שם. אשר לשכר, על פי עקרונות התוכנית יש לזאוג שהמשתקם יגיע לרמת שכר שווה לעובד ה"רגיל" בתפקיד זהה. כמו כן גם מטרת המוסד לבט"ל היתה להביא את המשתקם למצב שיוכל לחיות משכרו במקום מקיצבת הנכות או לפחות חלק ממנה. למרות כל זאת ממוצע השכר של משתתפי התוכנית היה נמוך באופן משמעותי משכר המינימום וגם מהשכר הקובע מבחינת הזכאות לקצבת נכות, היינו הנכים המשיכו להיות זכאים לקצבת נכות, למרות שיקומם. מצד שני גם איכות העבודה וההספק היו פחותים ממה שניתן לצפות מעובד "רגיל" במיוחד בקרב המשתקמים הלוקים בפיגור שכלי. למרות זאת העריכו המאמנים את מרבית חניכיהם כעצמאים בעבודה ובהתאם לכך הפסיקו את הדרכתם. כלומר נוצר מצב שלמרות שחלק נכבד מן המשתקמים לא הצליח להגיע להישגים מותאמים למקום עבודתם מבחינת איכות- והספק ולא זכו לשכר המקובל החליטו המאמנים שתהליך הכשרתם הסתיים בהצלחה והפסיקו את הקשר עימם. החלטה זו מנוגדת לעקרונות שיטת מרק גולד אך יתכן שהיא משקפת את תפיסת מרכזי ומאמני התוכנית את המושג "השתלבות בשוק החופשי" כאשר הדגש הוא על נורמליזציה של הסביבה התעסוקתית יותר מאשר על עצם התעסוקה והתגמולים ממנה.

כמו כן יתכן כי החשבת השתלבות הנכה בעבודה כהצלחה ללא קשר לקידומו ולתגמולים שמקבל, היתה קשורה למספר גורמים אחרים כמו העובדה שכתקופה אותה חקרנו שררה רמת אבטלה גבוהה מן הרגיל במשק (אם כי בחלק מתקופה זו נפלטו בגלל האינתיפדה עובדים שהועסקו בסוג דומה של עבודות ולמשתקמים היתה אולי הזדמנות לתפוס את מקומם). גם בחירת מקומות העבודה היתה עשויה להשפיע על תנאי העבודה. חלק לא מבוטל מהמעבידים התייחס אל המשתקמים כקבוצה מיוחדת וקלט אותם משיקולים הומניטריים, קשרים אישיים או אפילו בגלל שראו יתרון באפשרות לשלם להם שכר נמוך. דהיינו, שיקולים שונים מהשיקולים הרווחיים לגבי קליטת עובדים רגילים הזמינו במקרה זה התפשרות גם על רמת עבודה עם נטיה לשלם שכר נמוך. גם זאת בניגוד לשיטה.

הסטיה מעקרונות התוכנית ומתפיסת רמת השכר כמדד מרכזי להצלחת השיקום בשוק החופשי (Kiernan ואחרים, 1988) לא פגעה ברמת שביעות הרצון של כ-3/4 מן המשתקמים העובדים והם ציינו כי היו ממליצים לעשות זאת גם לחבריהם. גם שביעות הרצון של המשפחה מהתוכנית היתה קשורה באופן הדוק בחלק גדול מן המקרים להצלחת המשתקם לעבוד בשוק החופשי. דהיינו כמו המאמנים גם המשתקמים ובני משפחותיהם היו מרוצים מעצם השינוי בסביבה התעסוקתית בלי להתיחס לתנאים הקשורים בכך. יתכן ששביעות הרצון של המשתקם והמשפחה מהמצב חיזקו את החלטת המאמנים להסתפק בהישג חלקי מבחינתה של התוכנית והם ויתרו על המשך הדרכה עד לעצמאות מוחלטת, דבר שהיה עשוי לפי דעת Robinson ו-Robinson (1976) לסייע בעיקר למפגרים שבין המשתקמים להתמיד במקום העבודה ולהגיע להישגים טובים יותר, מבחינת איכות, הספק ורמת שכר.

אשר לאלו שלא עבדו בעת המחקר המימצאים מראים כי המשתקמים היו יותר אופטימיים ממאמניהם לגבי הסיכוי שלהם לעבוד בשוק החופשי בעתיד אם כי גם המאמנים עצמם האמינו שחלק גדול מהמשתקמים עשוי להקלט בשוק החופשי וכי כרבע מהם לא נקלטו למעשה עד כה בגלל סיבה אוביקטיבית - העדר מקומות עבודה. נראה איפוא כי שני הצדדים, המשתקמים והמאמנים היו אופטימיים במידה רבה לגבי סיכויי הצלחת התוכנית להשיג את המטרה בעתיד גם לגבי חלק גדול מאלו שטרם עבדו בעת המחקר.

למרות שהתוכנית לקחה בחשבון את המיגבלות (החמורות לעיתים) של המשתקמים הרי המימצאים מראים כי העדרן או קיומן של תכונות מסוימות עשוי להשפיע על ההצלחה להשתלב בשוק החופשי. כדאי לציין שהערכת תכונות המשתקמים נעשתה על-ידי המאמנים ולא באמצעות כלים אוביקטיביים. יש איפוא להניח שבהעריכם את המשתקמים השוו אותם המאמנים בינם לבין עצמם או ביחס לנכים אחרים שהכירו.

Robinson ו-Robinson (1976) ו-Chinn (1979) מציינים כי לרמת המשכל אין בהכרח קשר להצלחה בתעסוקה בשוק החופשי. מימצאנו מראים כי המשתקמים המפגרים בשכלם אכן זכו להערכות נמוכות לגבי תכונות הקשורות לרמת המשכל אך לעומת זאת יחסית לחבריהם היתה הופעתם החיצונית פחות תריגה, כושר הניידות וההתמצאות היומיומית היו טובים יותר וכך גם המיומנות הידנית שלהם. חלק מתכונות אלו נמצאו אצלנו קשורות להצלחה בעבודה. מכאן, שגם מחקרנו מאושש את ההנחה שלא זוקא מנת המשכל היא שתקבע את סיכויי הצלחת המפגר בשכלו להשתקם בתעסוקה.

גם לגבי המוטיבציה לעבודה וההסתגלות החברתית מחזקים מימצאנו, מימצאים של מחקרים קודמים (Linugaris-Kraft ואחרים 1988). גם אנו מצאנו כי כאשר יש למשתקם מוטיבציה גבוהה לעבודה וכושר הסתגלות חברתית המתבטא בין השאר גם בכישורים ורבליים, עולים סיכוייו להשתלב בשוק החופשי. כדאי לזכור כי הצלחת המשתקם להשתלב בשוק החופשי לא כללה למעשה את הצפיה שהספקיו ורמת עבודתו יהיו כמקובל במקום העבודה. מסיבה זו יתכן שמוטיבציה לבוא לעבודה, כישורים הכרוכים בשהיה במחיצת אנשים כריאים, יכולת להבין הוראות ולציית הספיקו כדי להצליח להתמיד במקום.

שיטתו של מרק גולד אשר הותאמה בראש ובראשונה למפגרים בשכלם מבוססת על העיקרון שגם אנשים מוגבלים מאוד יכולים להצליח להשתלב בשוק החופשי בתנאי שתהליך שיקומם יותאם לנתוניהם הכסיסיים. מכחינה מעשית מציעה השיטה תהליך הכנה ואימון על בסיס אינדיבידואלי המתחשב גם כתפקיד אותו אמור המשתקם למלא במקום העבודה. הקשר בין המאמן לנכה צריך להיות מכוון אך ורק ללימוד תפקיד זה. ההשקעה היא איפוא בפירוק המטלה לגורמיה ולמיזדה על-ידי הדרכה צמודה של מאמן. ההנחה היא שכדרך זו יוכל למעשה גם המוגבל ביותר להצליח.

מימצאנו מוכיחים כי צמידות לרעיונות אלו השיגה בד"כ את התוצאות הרצויות. דחינו ככל שנעשתה השקעה רבה יותר בימי ההדרכה ובפרוק וניתוח המטלות נקלטו המשתקמים בעבודה נשיעורים גבוהים יותר. מצד שני פעילויות נוספות שננקטו ואשר אינן מומלצות בתוכנית מרק גולד, כמו פעילות קבוצתית, הדרכה לגבי שימוש בתחבורה ציבורית וכו' לא הצדיקו את ההשקעה מכחינת התוצאה. נראה לנו כי הבחירה אם להצמד לעקרונות התוכנית או לאו נבעה גם מאופי המקום בו התקיימה התוכנית. בכפר תקוה למשל היתה ההשקעה בימי הדרכה גבוהה בהרבה לעומת שני המקומות האחרים. יתכן כי שם היה קל יותר להעריך למצב זה. רוב המשתקמים גרו בכפר והמפעלים הקיימים במקום איפשרו לקיים את ההדרכה בתחומם, לאורך זמן. לעומת זאת נאקי"ם היה צורך להפעיל את תהליך ההדרכה בשטח מחוץ לסביבה מוגנת וכך נערכה גם ההדרכה במפעלים בשוק החופשי. בתנאים אלו יתכן שהיה לחץ לקצר את תקופת ההכשרה. בנוסף לעצם ההכנה לעבודה גרסה השערתנו כי האוירה במקום העבודה והיחס למשתקם עשויים אף הם להשפיע על קליטתו. כזכור, רוב המעבידים הסכימו לשתף פעולה בגלל שיקולים שלקחו בחשבון את מיגבלות המשתקמים. אי לכך ציפיותיהם היו נמוכות ויתכן שגילו סכלנות וסלחנות גם במקרים כהם התעורר קושי. מימצאנו מראים כי המאמנים יחסו תרומה רבה ליחסים בין המשתקם לממונה הישיר במקום העבודה, ולמרות שמפעם לפעם התעוררו קשיים חשו המאמנים כי על ידי שיתוף פעולה עם המעסיק הצליחו לפתור את הבעיות. האוירה במקום העבודה נתפסה גם על-ידי רוב המשתקמים

כתובית ואוהדת ולמרות שעל פי הממצאים הגיעו רק מעטים מהם לאיכות והספק מקובלים במקום סכרו רובם שהם מצליחים בעבודתם. יתכן כי תחושה זו שלהם קשורה בעובדה שגם כסניכתם נתפסה עצם התמדתם בעבודה כהישג (על-ידי המעביד, המאמן המשפחה וכד').

למרות שלא חקרנו באופן מפורט את סוג האינטראקציות שהתקיימו בין המשתקמים לחבריהם בעת העבודה והסתפקנו בכדיקת מידת הקשר החברתי שנוצר עקב השהייה המשותפת מימצאינו דומים לממצאי המחקר של (Linugaris-Kraft, 1988). גם כאשר האוירה במקום העבודה נתפסה כמקבלת וחיובית על-ידי המשתקמים והמאמנים, נשארו 3/4 מן המשתקמים לפי דווחי המאמנים מכוודדים מכחינה חברתית בשעות העבודה וכן לא נוצרו בד"כ קשרים חברתיים מחוץ לשעות העבודה. קבלת המשתקם הסתכמה איפוא כנראה בנכונות לשהות כמחיצתו ולהתחלק עימו במשימות הקשורות בביצוע התפקיד ולא מעבר לכך. גם בקרב המשתקמים ובני משפחותיהם היה רק מיעוט קטן שדיווח על קשר חברתי שנוצר כמסגרת העבודה הן בשעות העבודה והן בשעות הפנאי. הצפיה שעבודה כשוק החופשי תגרור בעקבותיה הזדמנויות חדשות לפיתוח קשרים חברתיים לא התממשה לפי ממצאי מחקרנו ונראה לנו כי מצב זה עלול לגרום לכך שמשתקמים אשר בעקבות השינוי במקום העבודה ניתקו קשרים חברתיים קודמים, ישארו מכוודדים לחלוטין מכחינה חברתית לאחר הצטרפותם לתוכנית.

אנשי מקצוע נוטים לקוות ולהאמין שאנשים מוגבלים הזוכים לטיפול ויחס נאות מצד החברה יהיו מסוגלים לפתח סגנון חיים דומה למקובל בקהילתם. דהיינו אם יתול שינוי במקום עבודתם לכוון של שילוב ולא הפרדה עשוי הדבר להשפיע על תחומים אחרים כחיייהם כאותו כיוון. על פי מה שאנו מצאנו, התהליך המקווה איננו מתרחש למעשה, לפחות לא בטווח הזמן שנכלל במחקרנו. רוב המשתקמים שגרו עם הוריהם המשיכו להתגורר עימם וכאמור לא הצליחו להרחיב את המעגל החברתי שלהם. יחד עם זאת יש להתייחס בזהירות לממצא זה כי חלק מן המשתקמים התחילו את תקופת עבודתם בשוק החופשי סמוך למדי לזמן בו נאספו הנתונים ויתכן שהיה מוקדם מדי להעריך שנויים מהסוג שצוינו. שינוי בסגנון חיים הוא תהליך ממושך ואיטי וקשה להניח שהוא יכול לקרות בתקופה קצרה כל כך.

מימצאנו הראו שגם כאשר המשתקמים לא התגוררו עם בני משפחותיהם הם שמרו על קשר הדוק עם המשפחה ושיתפו את בני משפחתם בקשייהם ובהצלחותיהם. מכאן שהאווירה בבית והיחסים בין הנכה לבני משפחתו יכולים היו להיות בעלי השפעה מכרעת על תהליך השיקום. אנו מצאנו כי האווירה במשפחות המשתקמים שהצליחו לעבוד בשוק החופשי נתפסה על-ידי המאמנים כ"כ כחמה ואוהדת ומכאן גם תרומתן להצלחת המשתקם נמצאה גדולה יותר לעומת המצב במשפחות המשתקמים שלא השתלבו בעבודה כזאת. כמובן שהאווירה בבית ותרומת המשפחה קשורים למידת נגישותה למשתקם. מאחר ובכפר תקוה היה אחוז גבוה יחסית של משתקמים שהיו מחוץ למסגרת המשפחה יחסו שם פחות משמעות לנושאים אלו בהשוואה לאקי"ם ולאלוין ששם התגוררו רוב המשתקמים בחיק משפחתם.

חוקרים שונים מדגישים את חשיבות עמדת המשפחה ותפיסתה את שאלת עתידו של בנה המוגבל. עמדה זו מושפעת במידה רבה מיכולת המשפחה לקבל ולהכיר במשמעות הנכות ובנושא זה נמצא תגובות שונות אצל משפחות שונות. התגובות קשורות כנראה גם לרקע החברתי והתרבותי של המשפחה. אנו מצאנו שבנים למשפחות בהן ההורים היו יוצאי מזרח אירופה נקלטו בשיעור גבוה יותר בשוק החופשי לעומת בנים למשפחות של יוצאי אפריקה. אשר לרמת ההשכלה של ההורים מצאנו שבנים לאמהות משכילות יותר נקלטו בשיעורים גבוהים יותר. אנו הנחנו שכאשר ההורים עובדים שניהם ובבית שוררת "אווירת עבודה" יגבר הסיכוי שגם הבן המוגבל ילך בעקבות הוריו וזה יגביר את המוטיבציה שלו לעבוד. מימצאנו סתרו הנחה זו. דוקא בנים לאמהות שלא עבדו מחוץ למשק ביתן נקלטו בשיעורים גבוהים יותר בעבודה. יתכן שאמהות אלו השקיעו הרבה מזמנן בנסיונות לעודד ולדרבן את הבן לעבוד גם בגלל שהתקשו לראות אותו מסתובב במחיצתן שעות רבות ביום באפס מעשה. כדאי לציין שכמעט כל המשפחות היו מעוניינות שבנן יצטרף לתוכנית וכן מרכזי התוכניות (בעיקר אקי"ם וכפר תקוה) ציינו שנתון זה נלקח בחשבון בעת בחירת המועמדים לתוכנית. על פי הממצאים סברו המאמנים כי יותר מ-2/3 מהמשפחות אכן תמכו בתוכנית. אך מצאנו גם, שמידת תמיכת המשפחה בתוכנית איננה בהכרח ערוכה להצלחת המשתקם להיקלט בשוק החופשי, לפחות בהתיחס להערכת המאמנים את תמיכת המשפחה.

אשר למניעי המשפחות לתמוך בתוכנית הם התמקדו באותם תחומים שבסופו של דבר הסכימו כל הצדדים להכיר בהם כמדדים להצלחת השיקום. המשפחות התייחסו לעצם ההקלטות בעבודה ולהזדמנויות הגוברות לפיתוח עצמאות כנימוקים מרכזיים לתמיכה בתוכנית.

גם ההורים וגם המאמנים לא ציפו למשל שבעקות התוכנית יהיה המשתקם עצמאי מבחינה כלכלית, או ישתלב בתנאי התעסוקה הרגילים בשוק. עצם ההשתלבות בעבודה היתה חשובה במיוחד למשפחות המשתקמים מאקי"ם ואלוין, לעומת זאת משפחות משתקמי כפר תקווה קיוו בעיקר לעליה בעצמאות המשתקם. גם כאן יתכן שההבדלים נעוצים במהות המסגרת. האלטרנטיבה של משתקמי אקי"ם ואלוין, אם לא יעבדו - הרי שישבו בבית ולכן קיוו ההורים שתמצא להם מסגרת והסתפקו בכך. לעומת זאת בכפר תקווה קוו ההורים שההשתלבות בשוק החופשי תוציא את בנם מהמסגרת המגינה ותהווה הזדמנות עבורו להיות פחות תלוי בה.

תמיכת המשפחה מהווה איפוא גורם מדרכן כלפי הנכה (וולפיש וקסן 1980, פלוריאן 1981-1982) אולם לעיתים קרובות חוששות המשפחות ממה שעשוי להתרחש בעקבות כשלון בנם בתוכנית כזאת. מנסיונן, קשה להן לעיתים לסמוך על הרשתות החברתיות התומכות והן מעדיפות למצוא פתרון בטוח גם אם לא תמיד הוא תואם את צרכי הנכה. גם במחקרנו הביעו חלק מהמשפחות חשש מכשלון הבן וזו היתה מבחינתן סיבה להתנגד לתוכנית. גם השינויים שחלו בעמדת המשפחות במהלך התוכנית מצביעים על אותה מגמה. בקרב המשפחות של המשתקמים שלא עבדו חלה ירידה בתמיכת המשפחה בתוכנית ויתכן ששינוי זה נבע מהחשש שתואר לעיל. הצלחת המשתקם העלתה כמובן את רמת התמיכה בתוכנית. לאור חשיבות תמיכת המשפחה לגבי הנכה זוקא היריזה בתמיכה במקרים של כשלון עלולה היתה להקטין את המוטיבציה של המשתקמים שלא הצליחו להשתקם עד כה ומכאן גם את הסיכויים להגיע לכך.

מימצאנו הראו שגם מידת שביעות הרצון של המשתקמים והמשפחות מן התוכנית קשורה להשגת התוצאה הרצויה - עבודה בשוק החופשי. שיעור המשפחות והמשתקמים שלא היו מרוצים מהתוכנית בקרב אלו שלא עבדו גבוה יותר באופן משמעותי. יחד עם זאת מצאנו שבקרב משפחות משתקמי אקי"ם שדוקא הצליחו להשתלב בשוק החופשי בשיעורים מעט גבוהים יותר לעומת המקומות האחרים, היו יותר שלא היו מרוצים מהתוכנית. יתכן כי כמשפחות אלו לא ראו נעצם ההצבה בעבודה הישג בלעדי. באקי"ם עבדו מחצית המשתקמים במישרות חלקיות שכרם היה נמוך והם לא היו מרוצים מהמצב. מכאן, שעל אף שברוב המקרים מצביעים המימצאים על שביעות רצון הקשורה באופן הדוק לעצם העבודה יש חשיבות למימצא זה המדגיש שבמקרים מסוימים שינוי פיסי שאין לו משמעות מעבר לכך, מצב שנתפס על ידי המאמנים בד"כ כהצלחה, איננו תמיד מספק את המשפחות והמשתקמים עצמם.

למרות ששיטתו של מרק גולד איננה גורסת כי יש לטפח את הקשר עם משפחות המשתקמים היו למפעילי התוכנית ציפיות לשיתוף פעולה פעיל מצד המשפחה כצד התמיכה העקרונית והם יחסו לכך חשיבות רבה בהקשר להצלחת התוכנית. אולם מימצאנו מצביעים כי בפועל התקיים קשר רופף ביותר ולא אינטנסיבי בין המשפחות ועובדי התוכנית זאת לפי דיווחי המשפחות שהתאימו במידה רבה גם לדיווח שהתקבל מהמאמנים. במקרים לא מעטים לא היה למעשה כל קשר ומצב זה התקיים דוקא בשיעורים גבוהים יותר לגבי אלו שלא עבדו בשוק החופשי. הרושם המתקבל מהמימצאים הוא שהמאמנים והמרכזים התמידו יותר לשמור על קשר מיוזמתם דוקא עם אלו שעבדו. אלו שלא עבדו נאלצו לעיתים קרובות יותר, אם רצו בכך, ליזום בעצמם את הקשר. הקשרים המתוארים התקיימו בעיקר באמצעות שיחות טלפון בד"כ פעם בחודש. משפחות מעטות ביקרו לעיתים רחוקות במשרד התוכנית או זכו לביקור בביתם מצד נציג התוכנית. יחד עם זאת כמתצית מהמשפחות שהתייחסו לשאלה זו, לא התלוננו על אופי הקשר ותדירותו. מסתבר שכפי הנראה למרות שכמתצית המשפחות ציינו כי יש חשיבות רבה למעורבותן בתוכנית מהות המעורבות מבחינתן מתרכזת בעובדה ש"משאירים אותן בתמונה" כשותפים לענין ואין להן ציפיות מעבר לכך, במיוחד כאשר השיקום מצליח. דהיינו, המצב הנוכחי שאינו עולה בקנה אחד עם כוונות והצהרות מפעילי התוכנית אך מותאם לשיטתו של מרק גולד מקובל בד"כ גם על המשפחות.

ולבסוף, ניתן להניח שתפיסת המשפחה את תרומת התוכנית והשפעתה על אורח חייו של המשתקם תשפיע על החשיבות שתייחס המשפחה לתוכנית שיקום מסוג זה. כפי שכבר צויין תמכו רוב המשפחות בעצם הצלחת הבן להשיג את מטרות התוכנית כאשר ברוב המקרים היתה השגת המטרה ממוקדת בעצם ההשתלבות בשוק החופשי יותר מאשר בתוצאות הנילוות למצב זה. אין להתפלא איפוא שלמרות שחלק לא קטן מהמשפחות לא ייחסו תרומה משמעותית לתוכנית לגבי שינויים בסגנון חייו של המשתקם (להוציא את אופי התעסוקה שלו אצל אלו שאכן הצליחו לעבוד בשוק החופשי) לא פגם הדבר בשביעות הרצון הכללית של המשפחות ורבות מהן ציינו כי היו ממליצות בפני משפחות נוספות לנסות לשלב את בניהם המוגבלים בתוכנית. מאחר והצלחת התוכנית נמדדה כאמור בעצם ההשמה במקום התעסוקה היו יותר ממליצים בקרב המשפחות שבניהם הגיעו להישג זה.

לסכום, מימצאנו מראים כי ישנו הבדל מהותי בתפיסת המשמעות הרחבה של הצלחה בשיקום באמצעות התוכנית שהוערכה כאן על ידי הגורמים השונים.

במחקרים שסקרנו עולה צפיה שהשתלבות בעבודה בשוק החופשי תגרור בעקבותיה שינויים בתחומים נוספים כחיינו של המשתקם בכיוון של נורמליזציה. דהיינו קיימת צפיה שסגנון חיינו יזמה ככל האפשר לסגנון החיים של אדם בוגר ומתפקד בחברה. במלים אחרות שתנאי עבודתו ושכרו יהיו כמקובל בתפקידים דומים בשוק, שינהל אורח חיים עצמאי, עם תלות פוחתת כמשפחת המוצא ויצליח לפתח קשרים חברתיים גם עם חבריו לעבודה.

מרק גולד בשונה מגישת החוקרים שתוארה כאן הדגיש בעיקר את הנורמליזציה לא רק במקום העבודה הפיסי אלא גם בדרישות ותנאי העבודה. הוא האמין כי לאחר אימון מתאים צריך הנכה להיות מסוגל לתפקד כנדרש, למרות מיגבלותיו הקשות.

מימצאנו, לעומת זאת, מראים כי אצל מרכזי התוכנית ובמטה מחלקת השיקום של המוסד לביטוח לאומי ובעקבות כך גם אצל מפעיליה בשטח, המשתקמים עצמם ובני משפחותיהם חל פיתוח בציפיות בהקשר להגדרת הצלחת השיקום. ברוב המקרים הם נטו להסתפק ביכולת של המשתקם להשתלב בשוק החופשי ולהתמיד בעבודה כמדד להצלחת התוכנית. והראיה, המאמנים הפסיקו את ההדרכה וראו במשתקם עצמאי במקום עבודתו וכל הצדדים האחרים גילו שביעות רצון מהמצב גם כאשר ההשתלבות בעבודה לא הביאה למעשה לעבודה בתנאי שוק רגילים אלא היתה למעשה עבודה בשוק החופשי מבחינת המיקום בלבד. ברוב המיקרים היו הספקיו ואיכות עבודתו ירודים, משכורתו היתה נמוכה מהמקובל הוא נשאר מבודד מבחינה חברתית והמשיך להתגרור עם בני משפחתו. יתכן כי הנכונות לקבל מצב זה כהצלחת השיקום היתה תוצאה של העובדה שאמנם לא חלו שינויים משמעותיים בסגנון חיינו של המשתקם אך בני המשפחה, המאמנים ואולי אף המשתקמים עצמם חשו בשינוי שחל בדימוי העצמי של המשתקם וכסטטוס שקיבל מעצם העובדה שהוא ובני משפחתו היו יכולים לציין בפני אחרים בגאווה את שם המפעל בו הועסק בשוק החופשי. כמו כן נראה היה כי המעבר מהבית או מהמפעל המוגן לשוק החופשי נתפס כהזדמנות להגברת העצמאות של המשתקם, מה שנחשב להישג גדול בעיני כל הגורמים. היבטים אלו לא נבדקו על ידנו במחקר זה אבל תוצאותיו מצביעות על הצורך הרב להתיחס לכך בעתיד.

מסקנות והמלצות

א. בסכום נתן לאמר כי התכנית "נסה דרך אחרת", כפי שבוצעה בשלושת המקומות בהם נערך המחקר הביאה לשקום תעסוקתי סמי-מוגן כשוק החופשי של נכים בעלי פגור שכלי או בעלי נכויות פיזיות מורכבות, בשעורים גבוהים בהשוואה לדרכי שקום אחרות. כמו כן שביעות הרצון ממנה היתה גבוהה הן בקרב הנכים המשתקמים והן בקרב משפחותיהם.

לעומת זאת התכנית לא הגיעה להשגים כולטים נשיקום דומה של חולי נפש.

מגבלה נוספת בהשגי התכנית אשר ראוי לתת עליה את הדעת היא, שלמרות ששעור יחסית גבוה של נכים כנ"ל עבדו בשוק החופשי במועד המחקר, הם לא עבדו עפ"י הסטנדרטים המקובלים בשוק החופשי - לא מבחינת איכות והספק ולא מבחינת התמורה - השכר. ממצאינו לא יכולים לבדוק כאם נתן היה להביא את הנכים הנ"ל לסטנדרטים המקובלים, וזאת משום שמרכזי התכניות למעשה הסתפקו ביעד זה של השמה בעבודה בשוק החופשי, והפסיקו את הדרכתם בשלב יחסית מוקדם, לא ברור עפ"י איזה קריטריון ולמרות שלא מוצתה מלוא התקופה שהמוסד היה מוכן לממן. למעשה לא היתה שאיפה או ציפיה להכיאם לסטנדרטים נורמליים. גם המעבידים לא ציפו לקבל עובדים רגילים והסתפקו, מסיבות שונות, ברמה יחסית נמוכה - של תפוקה ושל תמורה.

בהתאם לאמור לעיל, נראה לנו חשוב ביותר להמשיך בפרויקטים של שיקום נכים בעלי פיגור שכלי ואולי גם נכים פיזיים קשים בדרך הנ"ל, אולם לא נראה רצוי להמשיך בשיטת טיפול זו לגבי חולי נפש. כמו כן נראה לנו רצוי ביותר לערוך ניסוי מיוחד בהדרכה בשיטת "נסה דרך אחרת" אשר יהיה צמוד יותר לשטחו של מרק גולד שהוכחה כמוצלחת בנסיונותיו. בניסוי זה יש להקפיד על בצוע נתוח המטלה - דבר שעפ"י ממצאינו מגדיל ביותר את הסיכוי להשתלב בעבודה בשוק החופשי ובמיוחד להקפיד להמשיך ולהאריך הדרכת הנכים עד להנאתם לרמת ביצוע נורמלית - הן מבחינת הספק והן מבחינת איכות העבודה. זאת ע"מ לבדוק האם נתן להגיע לכך, באילו תנאים ובכמה זמן. בניסוי כזה נתן יהיה לבדוק מה גודל ההשקעה הנדרשת ע"מ להשיג מטרה זו, לאילו נכים עם פגור שכלי יש סיכוי סביר להגיע אליה מבחינת רמתם השכלית ותכונות אחרות, ובאיזו מידה עובדים כאלה אמנם יתקבלו מבחינת תנאי העסקתם ושכרם כעובדים רגילים. יתכן גם שלעובדים כאלה - העובדים ברמה המקובלת יהיה גם סיכוי טוב להשתלב מבחינה

חברתית, אם כי ממצאי מחקרים אחרים, כמו אלו של מחקרנו לא מעודדים ציפיה כזו. בכל מקרה השגת המטרה של הבאתם לרמת השכר המקובלת נראית חשובה ביותר וכדאית ביותר לכחינה.

ב. כאשר לקריטריוני הקבלה לתכנית - כאמור נמצא כי בעלי מיומנות ידנית, מוטיבציה גבוהה לעבודה, כושר הסתגלות חברתית, כשורים ורבלים, כושר ניידות והופעה חיצונית לא חריגה משתקמים נשעורים גבוהים מהאחרים. רצוי איפוא לקחת נתונים אלה בחשבון בעת בחירת מועמדים לתכנית.

ג. רמת הקשר עם המשפחות נמצאה מספקת מבחינת המשפחות, בנגוד לדעת מרכזי התכניות, על בן לא נראה שדרוש לערב את המשפחות באופן מאוד אינטנסיבי. יש לזכור שמדובר בד"כ בהורים מבוגרים, שנשאו בטיפול במשך שנים רבות בנכה, ולכן יתכן שהם שחוקים או מאוד הגנתיים כלפיו. גם עפ"י תורתו של מרק גולד יש להתייחס אל הנכה כאל מכוגר ואין צורך בלווי צמוד של המשפחה. נתן להסתפק בשמירה על קשר תומך ואוהד.

ד. מאחר שגם במחקרנו כמו במחקרים אחרים, נמצא כי הנכים נשארים מבודדים מבחינה חברתית הן בתוך מקום העבודה וכודאי מחוצה לו, נראה לנו רצוי ליצור מסגרות שתשמורנה על קשרים חברתיים קודמים או חדשים של הנכה עם נכים כמוהו שתאפשרנה יצירת קשרים. זאת ע"מ למנוע בדידות חברתית מוחלטת.

ה. את השפעת התעסוקה בשוק החופשי על עצמאות בתחומי חיים אחרים נראה כי רצוי לבדוק במעקב נוסף אחרי משתתפי מחקר זה, וזאת משום שיתכן כי העובדה שלא נמצאה השפעה כזו נובעת מקוצר הזמן שבין השתלבות הנחקרים בשוק החופשי ומועד המחקר.

ו. לא מצאנו קשר חיובי בין רמת או סוג ההשכלה של המאמנים וגם לא עם נסיון קודם בעבודה עם נכים. אמנם מספר המאמנים היה קטן (9) אך גם לדעתם של המרכזים נראה שאין חשיבות רבה למשתנים אלו בבחירת מאמנים ויתכן שהעובדה שהמאמן הוא איש מקצוע מתחום המקצועות המסיעים (עו"ס, מרפא בעיסוק וכו') אינה מהווה יתרון בבואו לבצע תפקיד זה.

השוואת התוכניות בכפר תקוה, באקי"ם תל-אביב ובאלוין ירושלים

כ ל ל י

בשלב ראשון של המחקר נערכה כאמור השוואה בין התוכניות המתכצעות בשלושה מקומות שונים. כפר תקוה, אלוין ירושלים ואקי"ם תל-אביב.

כפר תקוה - מוסד פנימייתי שתושביו כולם לוקים בפגור שכלי ברמות קל עד כינוני נמוך.

התוכנית בכפר תקוה היתה מיועדת לא רק לתושבי הכפר עצמו.

אלוין ירושלים - מרכז יום המהווה בין היתר גם מרכז הכשרה ומיועד לשיקום נכים רובם ככולם מפגרים בעבודה מוגנת ובשוק החופשי.

אקי"ם תל-אביב - אגודת הורים למפגרים נשכלם אשר במסגרתה נערכה תכנית ההכשרה המיוחדת.

שלוש התוכניות מכוססות על האידאולוגיה של מרק גולד (ראה רקע תאורטי). למרות זאת ההנדל הראשון שנמצא הוא בשם שניתן לתוכנית בשלושת המקומות, בכפר תקוה ובאלוין שם התוכנית מדגיש הכשרה בעבודה.

כפר תקוה - "השירות להכשרה בעבודה"; אלוין - "מרכז הכשרה לעבודה" ואילו באקי"ם נצמדו יותר לשם של התוכנית המקורית של מרק גולד - "תעסוקה בדרך אחרת".

התוכנית בשלושת המקומות החלה במועדים שונים: התוכנית הותיקה ביותר החלה בכפר תקוה, במאי 1983. מאוחר יותר החלו להפעיל את התוכנית בירושלים - אפריל 1986 ואילו התוכנית "הצעירה" ביותר - אקי"ם תל-אביב החלה בדצמבר 1986.

נתחיל במספר נתונים על ההשקעה הכספית ובימי פעולה או ימי הזרחה - לכל משתקם בכל אחת מהתכניות בארבע השנים האחרונות.

לוח מס. 1: שלוש התכניות, לפי הסכומים ששולמו להן ע"י המוסד לביטוח לאומי

סה"כ ימי פעולה ומספר המשתתפים

(מספרים מוחלטים ומוצעים) 1986-1989

שנה	הסכום ששולם (אלפי ש"ח)		מספר משתתפים	מוצע תשלום למשתתף (אלפי ש"ח)	
	במחירים שוטפים	במחירי 1989		במחירים שוטפים	במחירי 1989
1986	33	55	28	1.2	2.0
1987	82	114.6	34	2.4	3.4
1988	76	91.4	26	2.9	3.5
1989	103	104	26	3.4	3.4

א ל ו י ן

46.3	2.0	1.2	28	1,295	55	33	1986
71.8	3.4	2.4	34	2,441	114.6	82	1987
71.8	3.5	2.9	26	1,868	91.4	76	1988
90.4	3.4	3.4	26	2,351	104	103	1989

א ק י ם

10.5	5.0	3.0	2	21	10	6	1986
52	2.0	1.4	40	2,079	78	56	1987
39	1.7	1.4	61	2,381	102	85	1988
19	0.9	0.9	66	1,271	62	62	1989

כ פ ר - ת ק ו ה

82	4.4	2.6	26	2,144	112	67	1986
126	6.7	4.8	34	4,281	228	163	1987
85	4.4	3.7	41	3,488	183	152	1988
79	3.9	3.9	45	3,577	174	174	1989

(1) המממן בלעדית תכניות אלה.

ניתן לראות כי קיימת שונות גבוהה מאוד הן במספר הימים הממוצע שהושקע במשתקם והן בהוצאות הכספיות. כללית נתן לאמר כי באלוין נכרת עליה רצופה בהשקעה ככל משתקם בשנים אילו. באקי"ם קיימת ירידה בהשקעה ככל משתקם, ועלותה היא גם הנמוכה מכין שלוש התכניות. בכפר תקוה נכרות תנודות בהשקעה במשתקם, ובסה"כ ההשקעה הגבוהה ביותר היא בכפר תקוה. מספר המשתקמים הגבוה ביותר - באקי"ם.

אוכלוסיית היעד וגורמים מפנים

העקרון המנחה היה לתת עדיפות ללוקים בפיגור שכלי קל עד בינוני. אך גם נכים בעלי מיגבלות פיזיות ו/או נפשיות אשר נסיונות לשלכם בעבודה לפני הצטרפותם לתוכנית נכשלו, היוו אוכלוסיית יעד. גיל המשתתפים נע בין 18-50. בנקודה זו לא היה הבדל משמעותי בין התוכניות.

בדיקה של תכונות אנשי הצוות המאייש את התוכנית בכל אחד מהמקומות הראתה כי קיימת שונות מסויימת. בכפר תקוה ובאקי"ם מרכזי התוכנית היו עובדים סוציאליים. המאמנים בכפר תקוה היו בעיקר עובדים סוציאליים, כאלוין - אנשי חינוך ומדריכים מקצועיים ובאקי"ם - חסרי מקצוע מוגדר, כד"כ בוגרי צבא בעלי מוטיבציה לעבוד עם נכים.

בנוסף למרכז התוכנית ולמאמנים - בכפר תקוה ובאלוין היתה גם פסיכולוגית ובכפר תקוה היתה גם פסיכיאטרית ליעוץ. בעוד שבאקי"ם לא השתתפו אנשי מקצוע נוספים בתוכנית.

ההפניות בשלושת המקומות התחלקו כדלקמן:

- 32% מהמוסד לביטוח לאומי,
- 23% מהמוסד בו מתקיימת התוכנית,
- 14% ממרכזי שיקום,
- 6% מאקי"ם,
- 4% ממחלקות לשירותים חברתיים,
- 2% על ידי בני משפחה,
- 19% מגורמים אחרים.

כאשר בכפר תקוה ובאלוין עיקר ההפניות, - 40% - היו מהמוסד בו מתקיימת התוכנית, באקי"ם. הגורם המפנה העיקרי (47%) היה המוסד לביטוח לאומי.

בראיונות אישיים בכל שלושת המקומות ציינו המנהלים שהם קבלו הפניות מהמחלקות לשירותים חברתיים ואילו במחקר נמצא כי רק בכפר תקוה הופנו נכים דרך מחלקות לשירותים חברתיים. כמו כן רק בכפר תקוה נמצאו פניות עצמאיות של בני משפחה. הפניות נעשו באמצעות הטלפון, בכתב, או פניה ישירה למקום בו מתבצעת התוכנית.

קריטריוני ותהליכי הקבלה לתוכנית

ניתן לראות מסגרת דרישות דומה בין התכניות בנתוני המשתקם הנלקחים בחשבון. בשלושת התוכניות קיימת היתה הסכמה כי המשתקם צריך להיות במצב בריאות סביר, לא התקבלו מי שהיו במצב פיזי ו/או נפשי קשה. נדחו בעלי התנהגות אלימה. מידת התמיכה המשפחתית בתוכנית ומוטיבציה לעבודה נלקחו בחשבון בעיקר בכפר תקוה ובאקי"ם.

מידת עצמאות בסיסית הוזכרה כקריטריון בכפר תקוה ותורגמה ליכולת הגעה עצמית למקום העבודה באקי"ם, וניבוי לסבירות יציאה לעבודה באלוין.

לסיכום, הדרישה החשובה ביותר בעיני מפעילי התוכנית היתה - באלוין - הרגלי עבודה, באקי"ם - כושר להתמיד, בהנחה שאולי הרגלים ירכשו עם הזמן, ובכפר תקוה - הסתפקו ביכולת הבנת הוראות שאולי תביא להרגלי עבודה ולהתמדה. הדרישות תואמות את אוכלוסית היעד שהינה בעיקרה מפגרים בשכלם.

בכל המקומות התקיים מיון מוקדם באמצעות אינטק של שיחה אחת עד שלוש שיחות עם הנכה-המשתקם, בני משפחה וגורם מפנה, וכן כולם התבססו על חומר רקע מגורמים מקצועיים.

הסקת מסקנות מעמיקות יותר נעשתה תוך כדי עבודה בסדנאות או במפעל.

האבחון התבצע בכפר תקוה במפעל בכפר, ואילו באלוין ובאקי"ם התבצע האבחון באחיקם או במפעל בשוק החופשי בתנאים מוגנים.

בכפר תקוה ובאלוין נכנו כלים פנימיים לאבחון, שהתייחסו למצבים אפשריים בעבודה - כמו יכולת עמידה בלחץ ויכולת לימוד מיומנויות. באקי"ם תל-אביב נעשה האבחון ללא שימוש בכלי ספציפי.

השוואת תקופת הזמן שבה התכצע האבחון מראה כי התקופה הקצרה ביותר היתה באקי"ם, בדרך כלל שבוע, ואילו הארוכה ביותר בכפר תקוה - מינימום חודש, מקסימום חודשיים. הגורם המחליט בסיום תהליך האבחון היה המרכז. באלוין שותף להחלטה המאמן, ובכפר תקוה ההחלטה התקבלה בשיתוף עם נציג המשתקם.

המשתנים העיקריים שנלקחו בחשבון בתהליך האבחון

ומידת חשיבותם במקומות השונים

כפר תקוה	אקי"ם	אלוין	
מידה רבה מאד	מידה רבה מאד	מידה רבה מאד	מוטיבציה של הנכה
מידה רבה מאד	מידה בינונית	מידה רבה מאד	שיתוף פעולה של המשפחה
מידה בינונית	מידה רבה	מידה רבה מאד	גישה מציאותית לעבודה
מידה בינונית	--	מידה רבה	סכירות לצאת לשוק החופשי
מידה רבה	מידה רבה מאד	מידה רבה מאד	עצמאות
מידה רבה	מידה רבה מאד	מידה רבה מאד	דרגת אלימות
מידה רבה	מידה רבה מאד	מידה רבה	תקשורת
מידה רבה מאד	כלל לא	מידה רבה מאד	נסיון קודם
מידה בינונית	מידה מועטת	מידה רבה	כשלונות קודמים
מידה מועטה	מידה בינונית	מידה רבה	אמון באנשי מקצוע

נמצא כי בשלושת התוכניות קיימת הסכמה מלאה לגבי משתנים כמו עצמאות, דרגת אלימות ותקשורת. כלומר התקבלו לתוכנית נכים עצמאיים, מתקשרים ושאינם אלימים. באלוין ובכפר תקוה ייחסו מידה רבה מאד של חשיבות לשיתוף הפעולה של המשפחה ונסיון קודם של המשתקם בעבודה, ואילו באקי"ם שיתוף הפעולה של המשפחה נחשב במידה בינונית בעוד נסיונו הקודם של המשתקם בעבודה, לא נלקח כלל בחשבון.

אנו רואים כי באלוין ייחסו חשיבות רבה עד רבה מאד לכל המשתנים המופיעים בטבלה לעומת המקומות האחרים שאצלם טווח השונות לגבי מידת חשיבות המשתנים גדול יותר.

עקרונות התוכנית מכוססים על הרעיון שקיימת תקופת הכנה שבה מכשירים את המשתקם לעבודה בתנאים שאינם יוצרים לחץ, כאשר המוקד הוא על הקניית בטחון עצמי וכלים להתמודדות בעבודה בשוק החופשי, וכן הגברת כישורים בתחום בו המשתקם עתיד לעבוד.

נמצאה שונות מאוד גבוהה בין המקומות כאשר למקום בו מתבצעת ההכנה, לדרך בה מכינים את הנכה ובמשך הזמן המוקדש לכך. שונות זו נובעת כפי הנראה מהתנאים בשטח. לגבי המקום בו מתבצעת התוכנית - בכפר תקוה התוכנית התבצעה לגבי מרבית המשתקמים בכפר עצמו וחלק במקום עבודה מחוץ לכפר. באלוין ואקי"ם העבודה התבצעה במפעל בשוק החופשי או במפעל זמני שגוייס לצורך ההכנה או במפעל הסופי בו אמור המשתקם לעבוד כעתיד. באקי"ם, הכשירו משתקמים גם במפעל מוגן או במרכז שיקום.

קריטריונים להחלטה על מקום השמה של המשתקם, לפי דווחי המרכזים

קרטיון	אלוין	אקי"ם	כפר תקוה
מקומות משתתפי פעולה	מידה רבה מאד	מידה רבה	מידה רבה מאד
מקומות שהיה אתם נסיון קודם	מידה מועטה	מידה בינונית	מידה רבה מאד
סוג העבודה	מידה רבה מאד	מידה רבה מאד	מידה רבה מאד
מיקום גאוגרפי	מידה רבה	מידה רבה מאד	מידה רבה מאד
בקשת הנכה	מידה רבה מאד	מידה רבה מאד	מידה רבה מאד
נסיונו הקודם של הנכה	מידה בינונית	מידה רבה מאד	מידה מועטת
אווירה במפעל	מידה רבה מאד	מידה רבה	מידה רבה מאד
נוחיות למאמן	מידה מועטת	כלל לא	כלל לא

מידת הסכמה גבוהה בין המקומות בהן התבצעה התוכנית נמצאה לגבי המשתתפים: סוג העבודה שיש לבצע ובקשת הנכה. לאחר מכן מיקום גאוגרפי, ואווירה במפעל.

מן הראוי לציין כי על פי דווחי המרכזים בכל שלושת המקומות ערכו המרכז והמאמן חיפוש פעיל בשטח, ענו למודעות בעתון וכן נצלו קשרים אישיים.

בפועל במחקר מצאנו כי רוב המעבידים, 62%, גוייסו על ידי חיפוש פעיל בשטח ועוד 22% מהכרות אישית, ורק 3% ממודעות בעתון.

סוגי התעסוקות בהם השתלבו המשתקמים בשלושת התוכניות - בעיקר - פועלי ייצור, שירותים, מעונות ילדים וגננות.

אפיוני המעסיקים משתקמים מהתוכנית: באקי"ם העדיפו מפעלים קטנים עד בינוניים, היכולים לאפשר יחס אישי וקשר ישיר לממונה. המעסיקים היו מוכנים להעסיק נכים בעיקר מטעמים - 1) הומניטריים. מעסיקים להם קרוב מפגר היו פתוחים יותר לנושא, מעסיקים הרואים בכך אידאולוגיה, אנשים פתוחים המוכנים להתנסות. 2) פרקטיים, מפעלים בהם עבודה מונטונית שאין לה ביקוש רב על ידי עובדים, כך מחליפים כח עבודה מבני המיעוטים, ג) כלכליים, אינטרס כלכלי - נכים לא מנקשים שכר גבוה.

עקרון נוסף שהנחה את התוכנית הוא פירוק העיסוק למטלות ואימון המשתקם בדרך זו. אימון לגבי כל מטלה בנפרד עד לחיבור המטלות לתפקיד במלואו.

המרכזים באלוין ובאקי"ם הדגישו קיום פירוק למטלות ואילו המרכזת בכפר תקוה דיווחה שהיום לא נהכרח מפרקים למטלות בעת האימון. ואילו ממימצאי השאלונים עולה כי לגבי 60% מהמשתקמים נעשה פירוק למטלות. באקי"ם 58%, באלוין 24% ובכפר תקוה 18%.

ההבדל בין הערכות המרכזים לגבי אחוז מקרי הפרוק למטלה ובין אחוז המשתקמים שלגבי עבודותיהם בוצע פרוק כזה נובע הן מכך שתפקיד שפורק למטלות הוצע כמובן למספר משתקמים והן מכך שאולי טכניקת הפירוק למטלה בוצעה במידה שונה של שטחיות בתכניות השונות.

כאשר למשך תקופת האמון נמצאה שונות מאוד גבוהה. קיימת הגדרת מינימום ומקסימום. הגדרת מינימום באקי"ם - חודש, בכפר-תקוה - מקסימום עד שנה, באלוין אין הגדרת מינימום ומקסימום, תלוי במקום העבודה אליו הופנה המשתקם. החלטה לגבי ניתוק הקשר בין המאמן למשתקם התקבלה בכל התוכניות על ידי המרכז והמאמן כשתוף המשתקם. באקי"ם השתף כהחלטה זו גם המעביד.

בשלושת המקומות הקשר הישיר עם מקום העבודה התבצע על ידי המאמנים, כאשר באקי"ם גם המרכזת מעורבת בעניין זה במידה רבה מאד. היוזמה לקשר באקי"ם ובכפר תקוה היתה על ידי שני הצדדים ואילו באלוין יוזמת הקשר נשמרה למקום העבודה.

טיפול במשתקם בתחומים שמחוץ למסגרת העבודה

על פי תפישתו של מרק גולד יש להתייחס למשתקם כעובד לכל דבר ולהתמקד אך ורק כאמון המשתקם לבצע את התפקיד במקום העבודה. אין להוסיף על שיטת האמון במקום העבודה תוכניות תמיכה נוספות כאמצעות אנשי מקצוע.

למרות זאת בדקנו האם המקומות השונים הוסיפו והרחיבו מזויות שונות את התוכנית ומצאנו כי בכל שלושת המקומות הקשר והמעורבות מטעם התוכנית היה מעבר למתקש על פי תפישתו של מרק גולד.

באלוין לגבי כלל המקרים קיים חינוך משלים, הניתן על-ידי רכז חינוכי ומרכז התוכנית וכן התערבות קבוצתית. באקי"ם במרבית המקרים היה סיוע בשמירה על מקום העבודה על ידי תמיכת מרכזת התוכנית וכן קוימה קבוצת תמיכה שהונחתה על ידי עובדת סוציאלית בנושא חיי חברה וקשר עם המשפחה. בכפר תקוה בהתאם לצורך, בעת האמון יצרו המאמנים קשר טיפולי עם המשתקם ושמדגש על חיזוק כוחות חיוביים והבחת התנהגויות חריגות.

בסיום תקופת ההכשרה, מבוצעת תקופה של ליווי צמוד של המאמן. באקי"ם ובכפר תקוה נערך מעקב לגבי כלל המקרים במטרה לשמור על מקום העבודה, באלוין - בהתאם לצורך.

מידת הקשר עם המשפחה בתוכניות השונות

מתוך דיווח המרכזים באלוין, המרכז יזם את הקשר וקוימו התייעצויות עם המשפחות. בשלב האינטק, הוסבר למשפחה נוהל התוכנית ומטרתה, ובשלב ההשמה נתן ייעוץ להורים כמידה וצפיותיהם היו נמוכות או גבוהות, על מנת לעזור להורים להגיע לציפיות מציאותיות.

גם במשך ההכשרה התבצע קשר עם המשפחות על פי הצורך בעת שאותרו בעיות אינדיבידואליות.

באקי"ם - מרכזת התוכנית יזמה קשר עם המשפחה. המשפחות שותפו בתהליך. בהחלה הקשר היה יומיומי והוא פחת בהדרגה. עם הזמן למדו שכאשר המשפחה שותפה בהחלטה על ההשמה היה יותר שיתוף פעולה מצד המשפחה בהמשך התהליך. ועל כן עם הזמן שותפו יותר משפחות בהחלטה על מקום ההשמה בעבודה.

בכפר תקוה - כל משפחה חייבת להפגש עם מרכזת התוכנית. היוזמה לפגישה היתה של מנהל התוכנית והמדריך. נאמר כי נערך ביקור בית אחת לטרימסטר לכל אורך התוכנית. התייעצות משותפת בשלב הכניסה, בסיום האבחון ובשלב טרום השמה. לגבי אלו הגרים בכפר קיים קושי גדול יותר בקשר עם המשפחות.

מתוך דיווחי המשפחות נמצא כי 70% מהמשפחות שבניהן השתתפו בתוכנית באלוין ו-52.5% מהמשפחות שבניהן השתתפו בתוכנית באקי"ס, דיווחו על חוסר קשר עם עובדי התוכנית בעת ביצוע המחקר. ואילו בכפר תקוה רק 30% ממשפחות משתתפי התוכנית דיווחו על חוסר קשר. זאת בניגוד לדיווחי מרכזי התוכניות. יש לקחת בחשבון שחלק מהמשתתפים היו כבר בשלבי עבודה בשוק החופשי ויתכן שבשל כך כבר לא היה קשר עם מרכזי התוכניות. מתוך אלו שדיווחו על קשר, הקשר התבצע בשלושת המקומות עם המאמן.

קריטריונים להגדרת כשלוך

בכל אחד מן המקומות קיימים קריטריונים על פיהם מחליטים על כשלוך בתוכנית. בכפר תקוה כאשר המוטיבציה לעבודה נמוכה, נמצא קושי בהכנת הוראות פשוטות, התנהגות חברתית של המשתקם אינה הולמת, קשה לו להתמיד בעבודה ולהגיע לרמת ביצוע מתקבלת על הדעת.

באקי"ס כאשר המשתקם מתקשה לקבל הנחיות ואינו מסוגל להחזיק מעמד בעבודה לפחות ארבע שעות ביום.

באלוין קריטריון כשלוך בתוכנית - באם פטרו את המשתקם ממקום העבודה.

תכונות המאמנים

סה"כ נכללו במחקר 9 מאמנים - 6 נשים, 3 גברים.

הנשים אימנו 89% מהמשתקמים ואילו הגברים אימנו 11% מהמשתקמים.

באקי"ס הקפידו להצמיד למשתקמות מאמנת ולמשתקמים מאמן.

מקצוע המאמנים: 2 עובדים סוציאליים, 2 מורים, 2 מדריכים, 3 חסרי מקצוע.

למאמן אחד היתה השכלה של 12 שנות לימוד. ל-8 מאמנים בין 14-16 שנות לימוד מהם שלושה מאמנים בעלי תואר אקדמי.

ותק בתוכנית למאמן אחד - חודשיים, 6 מאמנים בין שנתיים לשלוש שנים, ושני מאמנים עבדו בתוכנית חמש שנים.

ל-6 מאמנים לא היה ניסיון קודם עם נכים, למאמן אחד היה ניסיון של שנה ולשני מאמנים ניסיון של 10-12 שנים בעבודה עם נכים.

באקי"ם - המרכזת עבדה גם כמאמנת.

כישורים מועדפים אצל המאמנים:

באלוין - נתקבלו לתפקיד מדריכים שהצטיינו בתוכנית באלוין, מאמנים שהשתתפו בתוכנית של רינה בירן, בעלי השכלה אקדמית, B.A. והצטיינות בעבודות קודמות.

באקי"ם - הועדפו יוצאי צבא (נאסף מידע מהמפקד), בוגרי קורס מדריכים חינוכיים המוכנים לעשות כל עבודה ומתקבלים על סמך המלצות וראיון אישי.

בכפר-תקוה - בעלי כושר ראיון, יכולת ליצור קשר, המוכנים לעסוק בעבודה זו בעלי מקצועות כמו עובדים סוציאליים, מרפאים בעיסוק, מדריכות, גננות.

תכונות דמוגרפיות

בשלב השני של המחקר, נחקרו, כאמור, המאמנים, המשתקמים ובני המשפחות, עפ"י שאלונים פרטניים בראיונות אישיים. להלן ממצאי שלב זה:

אוכלוסיית המחקר כללה 97 נכים (מהם רואינו אישית 84) 92 בני משפחה, ו-9 מאמנים.

כמחצית (51%) המשתקמים השתתפו בתוכנית באקי"ם. בכפר תקוה - 26% ובאלוין 23%. כסה"כ היו 56 זכרים שהיוו 58% ו-41 נקבות המהוות 42%.

לוח מס. 2: המשתקמים, לפי המיקום והמין
(מספרים מוחלטים ואחוזים)

מיקום	סה"כ	זכר	נקבה
מספרים מוחלטים			
סה"כ	97	56	41
אלוין	22	14	8
אקי"ם	50	27	23
כפר תקוה	25	15	19
אחוזים			
סה"כ	100.0	100.0	100.0
אלוין	22.7	25.0	19.5
אקי"ם	51.5	48.2	56.1
כפר תקוה	25.8	26.8	24.4

באלוין ובכפר תקוה היו יותר משתקמים ואילו באקי"ם - יותר משתקמות. אחוז העובדים בקרב הגברים והנשים היה דומה.

בסה"כ, מבין 97 המשתקמים שהשתתפו במחקר 42 עבדו ו-55 לא עבדו במועד הראיון מתוך אלו שעבדו בשוק החופשי היו 59% זכרים ו-41% נקבות. מתוך אלו שלא עבדו 57% זכרים ו-43% נקבות.

בדרך כלל השתתפו בתוכנית אנשים צעירים עד גיל 25 (37%). באקי"ם ובאלוין כ-40% היו עד גיל 35 ואילו בכפר תקוה 32% עד גיל 25 וכ-40% בגילאים 30-39.

בקבוצות הגיל הנמוכות ביותר והגבוהות ביותר בין משתתפי התוכנית דהיינו עד גיל 25 ומעל 40 - פחות משתקמים עבדו. גילאי 26-30 התפלגו שווה בשווה בין עובדים והלא עובדים. יתכן וההסבר לכך הוא שבגילאים צעירים עדיין לא היה מספיק אמון לעבודה ועל כן החלו לעבוד מגילאי 26 ומעלה ומי שלא השתקם בעבודה עד גיל 40 סיכוייו לעבוד בשוק החופשי בהיותו בעל מוגבלות-פוחתים.

מרבית המשתקמים בתוכנית היו רווקים - 88%. לא נמצא הכדל בנושא זה בין מי שעבדו ומי שלא עבדו.

מקום מגורים - באלוין ובאקי"ם רוב המשתקמים - (70%) התגוררו בבית ההורים ואילו בכפר תקוה רוב המשתקמים - 63.6% - התגוררו בכפר עצמו.

רוב משתתפי התוכנית סיימו בית ספר מיוחד - 85%. כל משתתפי התוכנית באלוין סיימו בית ספר מיוחד ואילו באקי"ם 3 סיימו יסודי רגיל ו-7 סיימו על יסודי רגיל שכן בתוכנית זו שולבו בעלי נכויות פיזיות ונפשיות בנוסף לשכליות (פיגור).

רוב המשתקמים - 72% - לקו בנכות שכלית, 17% - בנכות פיזית, 11% בנכות נפשית.

מבין הנכים שכלית - 41% עבדו ו-59% לא עבדו בשוק החופשי; מבין הנכים פיזית - 63% עבדו ו-37% לא עבדו בשוק החופשי; מבין הנכים נפשית - 27% עבדו ו-73% לא עבדו בשוק החופשי.

מתוך אוכלוסיית הנכים פיזית אחוז גבוה יותר השתקמו בעבודה בשוק החופשי ואילו מקרב בעלי הנכות הנפשית - אחוז גבוה (73%) לא עבדו. יוער כי שיקום חולי נפש מגיע לשעורי הצלחה נמוכים יחסית לנכים אחרים אפילו במסגרת כמו ה"משקם" המיועדת לשיקום נכים כאלה. כך נמצא במחקר שנערך לאחרונה במינהל המחקר והתכנון של המוסד לביטוח לאומי (ענבר, 1990).

83% היו נכים מלידה - ממצא זה נובע מן העובדה שמרבית הנחקרים סבלו מפיגור שכלי.

לוח מס. 3: המשתקמים, לפי עבודה ורמה שכלית
(מספרים מוחלטים ואחוזים)

עבודה	רמה שכלית	פיגור קל	פיגור בינוני	פיגור קשה
מספרים מוחלטים				
סה"כ	19	35	28	4
עבדו	8	17	10	0
לא עבדו	11	18	18	4
אחוזים				
סה"כ	22.1	40.1	32.3	5.5
עבדו	22.8	48.6	28.6	-
לא עבדו	21.6	35.3	35.3	7.8

(1) כפי שהוערכה ע"י פקיד השיקום במחלקת השיקום של המוסד לביטוח לאומי.

מתוך קבוצת העובדים, האחוז הגבוה ביותר לקו בפיגור קל - 48.6%. בקבוצת הלא עובדים אין הבדל בין פיגור קל ופיגור בינוני. בהתייחס לכך שרוב אוכלוסיית המשתקמים בתוכנית מפגרים בשכלם, אנו מוצאים שבעלי פיגור קל משתקמים יותר. בקרב בעלי רמות המישכל הנמוכות - היה אחוז מי שעבדו בשוק החופשי נמוך יותר.

לוח מס. 4: המשתקמים, לפי עבודה ואחוז נכות רפואית
(מספרים מוחלטים)

עבודה	סה"כ	עד 40%	41-65	+60
סה"כ	96	26	40	30
עבדו	41	13	20	8
לא עבדו	55	13	20	22

אנו מוצאים שאוכלוסיית המשתקמים היתה בדרגות נכות רפואית גבוהות יחסית: 73% מסה"כ הנחקרים דרגת נכותם הרפואית 41% ומעלה. אולם נראה כי מצב התעסוקה מושפע רק בדרגת נכות רפואית גבוהה 60% ומעלה. בקרב קבוצה זו רק 27% עבדו ואילו 73% לא עבדו, בעוד שבקרב קבוצת הנכים בדרגות נכות רפואיות נמוכות יותר לא נמצא שוני בין אחוז העובדים ושאינם עובדים.

כלומר בנכות רפואית גבוהה יורד בצורה משמעותית מספר העובדים בשוק החופשי.

85% מהמשתקמים קבלו קצבת נכות מלאה, 6% קצבת נכות חלקית, 8% לא קבלו קצבה. מקרב אלו שקבלו קצבה, 83% קבלו קצבה צמיתה.

בקרב אלו שקבלו קצבת נכות מלאה 42% עבדו ו-58% לא עבדו. יש להעיר כי כל העובדים השתכרו פחות מהסכום הקובע לצורך קבלת קצבת נכות. ראה להלן.

סה"כ מקרב המשתקמים 6 שרתו בצה"ל, 90 לא שרתו, 1 לא ידוע. (יוער כי לא כל הנכים הם נכים מלידה או שדרגת נכותם אפשרה להם לשרת).

כשרים ותכונות אישיות (לפי הערכת המאמן)

הסיכוי של נכה להשתלב בעבודה בשוק החופשי מושפע כמובן - כמו זה של אדם כריא - מכשריו השונים, מגבלותיו, שאיפותיו ועמדותיו. חלק מהללו נתנים לשינוי או שיפור ע"י חינוך ואימון, ואילו אחרים - קשה מאד לשנות. ע"מ להעריך מידת השפעתם של גורמים אלה על ההצלחה בשיקום בעבודה בשוק החופשי נאספו נתונים כאמור לעיל, על תכונות דמוגרפיות כלליות, פרטי הליקויים הרפואיים ורמת המשכל, גם על כשרים, מגבלות, שאיפות ועמדות של הנכה, כפי שהוערכו ע"י המאמנים. אמנם הערכות אלה לא יכולות להיות אובייקטיביות, מה גם שהן ניתנו ע"י המאמן שידע מה היא מידת הצלחתו של הנכה בשוק העבודה; אך בהעדר נתונים אובייקטיביים, נבחנה מידת השפעתן של התכונות והעמדות הללו כפי שהוערכו ע"י המאמן על ההצלחה בשיקום המקצועי, תוך זהירות בהסקת מסקנות לאור האמור לעיל.

המאמנים נתבקשו להעריך כל אחד מהמשתקמים שבטיפולם לגבי הכשרים הבאים: יכולת ריכוז, יכולת התמדה, מיומנות ידנית, קצב עבודה (הספק), הבנת הוראות, יכולת שיפוט, עצמאות בתפקוד יום יומי, כושר ורבלי, רמת תקשורת וכושר ניידות. כן נתבקשו המאמנים להעריך את תכונותיהם הבאות של המשתקמים - יוזמה, הסתגלות חברתית והופעה חיצונית. בתחום של עמדות נתבקשו המאמנים להעריך את מידת השאיפה לעצמאות, מידת הבנת מצבם, מידת ההשלמה עם מצבם ומוטיבציה לעבודה.

כל ההערכות, פרט לזו של ההופעה החיצונית, נתנו על סולם בן 6 דרגות, מנמוך (1) לגבוה (6). מרבית ההערכות התרכזו בדרגות הביניים, כאשר ממוצע כלל ההערכות היה 4.4, היינו במעט מעל לדרגת הביניים. פחות מחמישית מהמשתקמים הוערכו בדרגות הנמוכות (1-2). מנתונים אלה נתן להסיק שהמאמנים העריכו את המשתקמים בינם לבין עצמם ולא בהשוואה לאוכלוסיה הכללית.

על מנת לבדוק באיזו מידה היו ההערכות של התכונות השונות קשורות זו בזו (מסיבות תוכניות או מתודולוגיות כאחד) נערך ניתוח גורמים על נתוני ההערכות. נמצא כי, פרט לניידות, גורם אחד טעון על כלל המשתנים ברמה גבוהה למדי. מכאן ניתן להסיק כי הערכת המאמנים התייחסה להערכה כללית של כל נכה, ובד"כ מי שהוערך כגבוה בכושר אחד הוערך כגבוה גם במשתנים האחרים. הסיבה לכך כאמור, יכולה להיות מתודולוגית (היינו טעות כתשובה) או תכנית, היינו שאמנם המאמנים העריכו כך את הנכים. למרות זאת, נמצאו מספר הבדלים בין קבוצות שונות לגבי התכונות שהוערכו:

א. סוג הליקוי: בעלי פיגור שכלי הוערכו נמוך מן הממוצע בתחומים של כושר ריכוז, שאיפה לעצמאות, הכנת מוגבלותם וקבלתה ויכולת שיפוט, תחומים שאמנם קשורים בהכנה ויכולת שכלית. בעלי ליקויים נפשיים הוערכו נמוך מן הממוצע ונמוך אף מבעלי פיגור שכלי בתחומים של כושר ריכוז, מיומנות ידנית, הספק, והבנת הוראות. הם הוערכו נמוך במיוחד בתחום של יוזמה והסתגלות חברתית. לגבי מרבית התכונות שניבדקו בהערכות אילו בעלי המוגבלויות הפיזיות הוערכו גבוה מן הממוצע, זאת פרט לעצמאות בתפקוד יום-יומי וניידות. מעניין לציין שהנכים הפיזיים הוערכו נמוך יחסית גם לגבי הספק, וכן חריגות ההופעה בלטה כנראה יותר בין הנכים הפיזיים מאשר בין האחרים. יש לזכור שמדובר בנכים פיזיים ששיקומם המקצועי בשיטות קונבנציונליות - נכשל בעבר. בעלי פיגור שכלי היו טובים יחסית במיומנות ידנית והספק (כאמור - יש להניח - יחסית לחכריהם בתכנית). הם הוערכו גם כטובים במיוחד בעצמאות בתפקוד יום יומי ובניידות.

ב. המיקום: לא נמצאו הנדלים גדולים בין הערכות המאמנים בשלושת המקומות בהם נערך המחקר. באלוין ההערכות של רמת השאיפה לעצמאות היו נמוכות מאשר באקי"ם ובכפר תקוה ואילו בהערכת המיומנות הידנית ההערכה באלוין היתה גבוהה מאשר באחרים. הערכת כושר השיפוט היתה נמוכה יחסית בכפר תקוה וכך גם. הערכת ההסתגלות החברתית. כמובן שהנדלים אלה ניתן ליחס להטיה של המאמנים בכל אחד מהמקומות או להבדלים ברמת הנכים.

ג. הקשר עם העבודה בעת המחקר: מרבית ההערכות אלו נמצאו קשורות קשר מובהק (לפי 2) עם עבודה בעת המחקר, היינו עם ההצלחה בשיקום המקצועי: יכולת ריכוז, יכולת התמדה, הבנת מצבו, השלמה עם מצבו, מיומנות ידנית, הספק, יכולת שיפוט, הסתגלות חברתית, מוטיבציה לעבודה, וכושר ורכלי. אך מידת הקשר לא היתה גבוהה. בהתאם לכך ההבדלים בממוצעי ההערכות של מי שעבדו בעת המחקר לאלה שלא עבדו - לא היו גדולים. הנדלים מובהקים (לפי T-TEST) בין עובדים ללא עובדים בתכונות אלה נמצאו לגבי מיומנות ידנית, יוזמה, מוטיבציה לעבודה ורמת תקשורת.

ההערכות הגבוהות ביותר נתנו לגבי מי שעבדו ובשכר רגיל וזה כמובן צפוי. אולם אם נשווה את ההערכות שקבלו מי שעבדו במקום עבודה מוגן למי שלא עבדו כלל, נראה, כי בניגוד לצפוי, האחרונים הוערכו גבוה יותר מהראשונים, וברמה דומה למי שעבדו בשוק החופשי בשכר נמוך. יתכן שהסיבה לכך קשורה ברמת הציפיות של קבוצות אלו.

תכונות התכנית

בהתאם להגדרת אוכלוסיית המחקר, 66 מהמשתקמים נכנסו לתכנית ב-1987, 41 מהם - במחצית הראשונה. עוד 22 נכנסו במחצית הראשונה של 1988. היתר (9 איש) נכנסו כנראה קודם ונכללו באוכלוסיית המחקר בכל זאת, כנראה מאחר שעזבו וחזרו שנית לתכנית במועד המחקר. בממוצע החלו המשתקמים בתכנית 16.8 חודש לפני מועד המחקר.

30% מהמשתקמים קבלו בתקופה זו עד 50 ימי הדרכה, 27% בין 50 ל-100 ו-43% מעל 100 ימי הדרכה. בממוצע קבלו המשתקמים 109 ימי הדרכה.

ככל שמספר ימי ההדרכה עלה - עלה אחוז העובדים; כך, מבין מי שקבלו עד 50 ימי הדרכה עבדו 34%, מבין מי שקבלו בין 51-99 ימי הדרכה עבדו 42% ומבין מי שקבלו 100 ימי הדרכה ומעלה 49% עבדו.

לוח מס. 5: המשתקמים, לפי מיקום, עבודה ומספר ימי הדרכה
(מספרים מוחלטים, אחוזים וממוצעים)

מספר ימי הדרכה ¹					מיקום
ממוצע	100+	99-50	עד 50	סה"כ	
ימי הדרכה	ימים	יום	יום	סה"כ	
סה"כ מספרים מוחלטים					
109.2	41	26	29	96	סה"כ
120.0	10	9	2	21	אלוין
56.6	8	15	27	50	אקי"ם
205.2	23	2	-	25	כפר תקוה
אחוזי עובדים מכל תא					
149.0	48.8	42.3	34.5	42.7	סה"כ
153.8	60.0	22.2	-	38.1	אלוין
67.1	50.0	60.0	37.0	46.0	אקי"ם
226.2	43.5	-	-	40.0	כפר תקוה

(1) ממועד הכניסה לתכנית ועד למועד המחקר.

במספר ימי ההדרכה היה הבדל לא קטן בין שלושת המקומות: באקי"ם ממוצע ימי ההדרכה היה 57 לעומת 120 יום באלוין ו-205 בכפר תקוה. עם זאת בדרך כלל בכל המקומות עם הגידול במספר ימי הדרכה עלה אחוז העובדים (פרט לסטיה קלה באקי"ם).

במרבית המקרים העובדים הודרכו ע"י מדריך אחד. 15 מבין העובדים הודרכו ע"י יותר ממדריך אחד, ו-16 קבלו הדרכה ביותר מעבודה אחת. 70% מבין המשתקמים שעבדו - עבדו באותה עבודה בה קבלו הדרכה.

ב-22% מהמקרים קבלו המשתקמים הדרכה נוספת, מעבר להדרכה בעבודה. כרוב המקרים ההדרכה התרכזה באמון המשתקם נשמוש בתחבורה הצבורית. ב-29% ניתן גם לימוד קבוצתי נוסף למשתקמים במסגרת התכנית. פעילויות אלה לא הגדילו משמעותית את אחוז העובדים.

הדרכה בתחבורה צבורית נתנה באקי"ם כמחצית המקרים, בכפר תקוה ברבע מהמקרים ובאלוין בכ-1/5 מהמקרים. גם בנושא העבודה בקבוצות היה שוני בין המקומות השונים: באלוין קרוב ל-60% מהמשתקמים השתתפו בקבוצות למוד כאלה, ואילו באקי"ם - כ-1/3. בכפר תקוה לא היו קבוצות כאלה.

כאמור לעיל תכניות השיקום שנחקרו היו מיוחדות בשיטת השמת המשתקם בעבודה. השיטה דרשה, כאמור לעיל, ביצוע ניתוח המטלה שעל המשתקם לבצע בעבודתו לחלקי מטלה קטנים, ולאחר מכן הקנייתם למשתקם כל חלקיק בנפרד. עם זאת לא בוצעו נתוחי מטלה בכל המקרים. הם בוצעו, עפ"י שקולים שונים של מורכבות העבודה המוצעת וכושרו של הנכה, ב-60% מהמקרים.

יש לציין, שאחוז מי שעבדו בעת המחקר היה גבוה הרבה יותר בין אלה שבוצע עבורם נתוח מטלה (64%) מאשר בין אלה שעבורם לא בוצע (16%). ממצא זה תואם את התאוריה המונחת בכסיס השיטה. עם זאת יש להדגיש כי שיטת ביצוע נתוח המטלה היתה שונה בתכניות השונות מבחינת רמת הדקדוק ועוד, ושונה גם מהמודל התאורטי. לכן יתכן שחלק מהקשר בין ביצוע נתוח המטלה ואחוז העובדים נובע גם מהסלקציה שנקבעה ע"י השיקולים שבכסיס ההחלטה על ביצוע נתוח המטלה.

הסביבה התעסוקתית

תכונות העבודה

כאמור לעיל, בסה"כ, מבין 97 המשתקמים שהשתתפו במחקר 42 עבדו ו-55 לא עבדו במועד הראיון. באקי"ם עבדו 46%, בכפר תקוה - 40%, ובאלוין - 36%. עוד 13 איש עבדו מאז נכנסו לתכנית אך במועד המחקר - לא עבדו. בסה"כ מבין מי שעבדו מאז כניסתם לתכנית (55 איש), 22 איש עבדו עד 6 ח', 19 - 12-7 חודש ו-14 עבדו יותר משנה. מבין העובדים במועד המחקר 30 היו פועלים בלתי מקצועיים, 10 עבדו בנקיון, 1 בפקידות ו-1 בתכנות. 25 עבדו במשרה מלאה ו-15 במשרה חלקית. 8 עבדו במשרה חלקית כי לא היתה עבודה למשרה מלאה ו-7 לא רצו או לא יכלו לעבוד במשרה מלאה. מרבית העובדים היו מרוצים משעות העבודה שלהם. באלוין מרבית העובדים עבדו במשרה מלאה (87%) ואילו באקי"ם רק מחציתם עבדו מלא. בכפר תקוה - 70% עבדו מלא.

24% מהמשתקמים (23 איש) עבדו בעבר בשוק החופשי. בין מי שעבדו בעבר בשוק החופשי אחוז מי שהשתקמו ונקלטו בעבודה בעקבות התכנית היה גבוה (70%) לעומת מי שלא עבדו בעבר בשוק החופשי.

16% עבדו בעבר בעבודה מוגנת, מאלה - מחצית עבדו במועד המחקר בשוק החופשי. היתר 58% לא עבדו כלל. מבין האחרונים 30% עבדו במועד המחקר.

מבין הנכים בפגור שכלי עבדו בעבר 21%. מבין הנכים הפיזיים - 38% ומבין חולי הנפש 27%.

אולם למרות שאחוז מי שעבדו בעבר בשוק החופשי בין בעלי הליקויים הפיזיים היה גבוה מזה של הנכים בפגור שכלי, אחוז מי שעבדו במועד המחקר מבין בעלי הניסיון התעסוקתי בין הנכים בפגור שכלי היה הגבוה ביותר - 79% (11 מתוך 14), לעומת 4 מתוך 6 בין הפגועים פיזית ואחד מתוך 3 מבין הפגועים נפשית.

לוח מס. 6: אחוז המשתקמים שעבדו בעבר, לפי עבודה וסוג הליקוי
(אחוזים מכל תא)

סוג ליקוי	סה"כ	עבדו בעבר כשוק החופשי	עבדו בעבר בעבודה מוגנת	לא עבדו בעבר
סה"כ	42.7	69.6	50.0	30.4
פיגור שכלי	40.6	78.6	41.7	28.6
ליקוי פיזי	62.5	66.7	66.7	57.1
ליקוי נפשי	27.3	(33.3)	(100.0)	14.3

העדפה מקצועית

לפחות ממחצית המשתקמים (41 איש) היתה העדפה מקצועית ברורה לפני שהחלו בעבודתם. כאלוין רק ל-19% היתה העדפה מקצועית ברורה ואילו ככפר תקוה ל-43% ובאקי"ם ל-57%. יתכן שהנדלים אלה קשורים בהנדלים בסוגי הליקויים בין שלושת המקומות.

ב-15 מקרים היתה למשפחה העדפה מקצועית ברורה, כאשר לגבי 11 מביניהם העדפת המשפחה היתה זהה לזו של הנכה.

אחוז העובדים בין אלה שהיתה להם העדפה מקצועית ברורה היה נמוך מאשר בין אלה שלא היתה להם העדפה כזו (34% לעומת 56% בהתאמה). זאת אולי משום שהנטיה להשלים עם המצוי פחותה במקצת בין אלה שהיתה להם העדפה מקצועית ברורה. 64% עבדו בעבודה בה רצו. היינו מצד אחד ניכר המאמץ של מרכזי התכניות ללכת לקראת העדפת הנכה ומשפחתו, כמובן במגבלות היצע העבודה וכישורי הנכים. אולם כאשר דבר זה כנראה אינו אפשרי, קיום ציפיות מוגדרות מקטין את הסכוי להשתלב בעבודה.

77% מהעובדים היו מרוצים בהחלט או מרוצים למדי מעבודתם. בכפר תקוה כלם היו מרוצים, באקי"ם - 80% ובאלוין 68%. כמעט כל העובדים אמרו שהיו ממליצים לחבר שלהם שאינו עובד - לצאת לעבודה כמו זו שלהם. הסיבה העיקרית לשביעות רצונם היתה - שביעות רצון מהעבודה עצמה. כמעט כל העובדים גם חשבו שהם מצליחים בעבודתם. עם זאת, בתגובה לשאלה "אילו נתן היה לשנות משהו בעבודתך, מה היית רוצה לשנות?" ענו 24% שהיו רוצים לשנות את שעות העבודה ו-7% - את רמת השכר. 37% לא רצו לשנות דבר.

מעניין לציין כי אחוז בעלי ההעדפה המקצועית היה זהה בין הנכים בפגור שכלי ובין הנכים הפיזיים (43%). דוקא בין נכי הנפש הוא היה גבוה יותר (60%). אולי אלה נוטים במיוחד לפתח ציפיות לא ריאליות.

כאן אולי המקום לציין, שבתקופת המחקר שררה רמת אבטלה גבוהה מן הרגיל במשק וכידוע במצב כזה בד"כ נפלטים מן העבודה ראשוניים ונקלטים אחרונים - עובדים מוגבלים. מצד שני, עם החמרת המצב הכסחוני כשטחים והעליה בחוסר יציבות של כוח האדם שבא משם, התפנו מקומות עבודה ברמות נמוכות, המתאימות בד"כ למועסקים מוגבלים.

איתור מקומות עבודה

השיקולים שהנחו את המרכזים בבחירת מקום העבודה לכל משתקם היו רבים; נראה כיצד התפלגו. העובדים עפ"י השיקול העיקרי לבחירת מקום העבודה: לגבי 20 משתקמים נבחר מקום העבודה המתאים למשתקם לדעת המרכז או הגורם המפנה. ב-8 מקרים העבודה נבחרה בהתאם לנקשת המשתקם או משפתתו ובעוד 5 מקרים - נסיונו הקודם של המשתקם בעבודה היווה את השיקול העיקרי. ב-4 מקרים השיקול העיקרי היה מיקומו של מקום העבודה כעוד 5 מקרים האפשרויות בשוק.

מרבית מקומות העבודה (83%) אותרו ע"י המרכזים בדרך של עבודת שטח וקשרים אישיים. זאת במידה מסוימת בנגוד לשיטתו של מרק גולד, הדורשת איתור מקומות עבודה בדרכים המקובלות. האמת ניתנת להאמר, שקשרים אישיים אינם דרך בלתי מקובלת לאתור מקומות עבודה גם לעובדים רגילים - אולם בניגוד לתאוריה המונחת בבסיס השיטה, רק 43% מהמעבידים הסכימו להעסיק את הנכים, פשוט משום שהיו זקוקים לעובדים (זאת עפ"י הערה המאמנים). כ-30% הסכימו להעסקת הנכים מסיבות הומניות או משום שהיה להם קשר אישי עם נכים בפיגור שכלי. 11% רצו בכך בגלל השכר הנמוך שהסכימו עובדים אלה לקבל, שוב בניגוד לשיטה הגורסת

קליטה בעבודה, רמת העבודה והשכר

ל-18 מבין העובדים היו בעבודה קשיים מיוחדים: ל-12 קשיים בהסתגלות חברתית, ל-3 קשיים מבחינת הקבלה ע"י העובדים האחרים במקום ולאחרים קשיים בקבלת סמכות. פרט למקרה אחד - התגבר המאמן על קשיים אלה, ברוב המקרים באמצעות שיחות עם המעביד ו/או העובדים ועם המשתקם. עם זאת יש לציין שברוב המקרים (3/4) היו ונשארו העובדים הנכים מבודדים מבחינה חברתית מכלל העובדים במקום. רק למעטים היו קשרים חברתיים במסגרת העבודה עם עובדים שמתוץ לתכנית. באקי"ם כמעט לאיש לא היו קשרים כאלה ובאלוין ובכפר תקוה לכמחציתם לא היו קשרים כאלה כלל, ואילו לאחרים היו קשרים ב"מידה מסויימת" בלבד. למרות זאת העריכו המשתקמים עצמם כי האנשים העובדים אתם "נחמדים" אליהם וכן העריכו כי מאז הם עובדים חל שיפור בחיי החברה שלהם. זאת למרות שכמעט כלם אמרו שאינם נפגשים עם חברים לעבודה מחוץ לשעות העבודה.

ברוב המקרים, תרם הממונה הישיר במקום העבודה, לדעת המאמן, להצלחת המשתקם בעבודתו וכמעט ככל המקרים (פרט ל-3) הממונה גם היה שבע רצון מעבודת המשתקם. גם המשתקמים עצמם סברו כמעט ככל המקרים (פרט ל-5) שהממונה עליהם מרוצה מעבודתם. כמו"כ הם חשו ברוב המקרים (פרט ל-7) כי הוא "נחמד" אליהם.

41% אמרו שהממונה עליהם גם אמר להם שהוא מרוצה מעבודתם פעמים רבות ועוד 16% כי הוא אמר להם זאת פעם אחת. ב-43% מהמקרים הם אמרו שהוא לא אמר להם את דעתו על עבודתם. באלוין 30% אמרו שלא קבלו חו"ד מהממונה, בכפר-תקוה - 44% ובאקי"ם - 48%.

עפ"י הערכת המאמן מרבית העובדים (35) היו במועד המחקר עצמאיים לגמרי בעבודתם. היינו, הדרכתם נסתיימה. בהתאם לכך, המשיך המאמן או המרכז את הקשר עם המשתקם העובד במועד המחקר רק בכחמישית מהמקרים. למרות זאת איכות העבודה של כ-1/3 מבין העובדים בלבד היתה כרמה המקובלת במקום. עוד כרבע עבדו כרמה כמעט זהה ליתר העובדים ואילו איכות עבודתם של 42% מהעובדים היתה נמוכה מהנדרש (כל זאת בהתאם להערכת המאמן).

רמת ההספק היתה אף נמוכה בהשוואה לכלל העובדים מרמת איכות העבודה. רק 9 (23%) מבין העובדים הנכים הפיקו הספק רגיל. עוד 15 (38%) הפיקו הספק כמעט רגיל. ליתר - 47% - היה הספק נמוך מן הנדרש. היינו, נמצא פער גדול למדי בין הערכת העצמאות בעבודה להערכת האיכות וההספק בעבודה. נתן לאמר שהערכת

ן הערכת העצמאות בעבודה להערכת האיכות וההספק בעבודה. נתן לאמר שהערכת העצמאות ע"י המאמנים היתה כנראה בהשוואה למה שנתן להשיג אצל המשתקמים ולא בהשוואה למה שנדרש במקום העבודה. תופעה זו בלטה במיוחד באקי"ם, בה כל העובדים הוערכו כעצמאיים בעבודתם, ועם זאת רק 18% הוערכו כבעלי הספק רגיל ו-32% כבעלי איכות עבודה ברמה הדרושה.

לוח מס. 7: המשתקמים שעבדו, לפי מיקום, עצמאות בעבודה, הספק ואיכות העבודה
(אחוזים מכל תא)

	הועברו	הוערכו	הוערכו כבעלי	
מיקום	כעצמאיים לגמרי	כבעלי הספק	איכות עבודה ברמה	קבלו שכר
	בעבודתם	ברמה הנדרשת	הנדרשת	ברמה רגילה
סה"כ	87.5	22.5	32.5	51.4
אלוין	75.0	12.5	25.0	62.5
אקי"ם	100.0	18.2	31.8	42.1
כפר תקוה	70.0	40.0	40.0	60.0

מעניין לציין עוד שבכפר תקוה ההערכה לגבי אחוז העצמאים היתה הנמוכה ביותר ואילו הערכת האיכות וההספק היתה הגבוהה ביותר. יתכן שהדבר נבע מצמידות רבה יותר בכפר תקוה מאשר באקי"ם ובאלוין לשיטתו של מרק גולד.

איכות עבודתם של הנכים הפיזיים היתה גבוהה משל האחרים (50% רמה רגילה) ואילו זו של הפגועים בפיגור שיכלי היתה נמוכה יחסית (26% רמה רגילה). גם מבחינת רמת ההספק התמונה היתה דומה (40% ו-19% בהתאמה).

כהתאם להערכות בדבר איכות וההספק בעבודה, רמת השכר של המשתקמים הנכים היתה נמוכה ביותר ממחצית המקרים מרמת השכר המקובלת לגבי עובדים אחרים באותה עבודה. כמו כן, ככל שרמת ההספק ואיכות העבודה היו גבוהים עלה אחוז אלה שקבלו שכר רגיל. עם זאת היו 2 עובדים שאיכות עבודתם היתה ברמה המקובלת ועוד 3 עובדים שאיכות עבודתם היתה כמעט ברמה המקובלת שלא קבלו שכר ברמה הרגילה. זאת כמו עובד אחד שעבד בהספק הנדרש ועוד 5 עובדים שעבדו בהספק כמעט רגיל שלא קבלו שכר ברמה הרגילה.

הסיבה לרמת השכר הנמוכה יכולה להיות נעוצה בניצול או שהערכת איכות והספק העבודה, למרות שנשאלה יחסית לעובדים אחרים היתה בכ"ז כ"רחמנות". באלוין 5 מתוך 8 עובדים קיבלו שכר כעובד רגיל בתפקידם וכך גם 6 מתוך 10 העובדים בכפר תקוה, (היינו כ-60%). ואילו באקי"ם 8 מתוך 19 קיבלו שכר רגיל (42%).

76% מהעובדים אמרו שקבלו את שכרם במזומן. 21% - לחשבונם בבנק.

ממוצע השכר של המשתקמים היה כ-400 ש"ח לחודש שהם כ-60% משכר המינימום באותה תקופה. אף אחד מהם לא קבל שכר ברמת המינימום, זאת למרות שמדובר בנכים שעבדו במקומות עבודה רגילים. ממוצע השכר של מי שעבדו כמשרה חלקית היה 337 ש"ח בהשוואה ל-445.5 ש"ח אצל מי שעבדו משרה מלאה (כולל 4 אנשים שעבדו במשרה מלאה תמורת 200-250 ש"ח לחודש). למרות זאת קרוב ל-70% מהעובדים היו מרוצים משכרם.

יש להזכיר, כי עפ"י התאוריה המונחת בבסיס השיטה, אין להפסיק הדרכת הנכים בעבודה לפני שהם מגיעים לרמת איכות והספק ממוצעים לעובדים רגילים באותה עבודה, ובתנאים אלה יש לדרוש עבורם שכר רגיל. מבחינה זו חרגו התכניות הנדונות מהבסיס התאורטי הנ"ל ותוך התפשרות עם המציאות, המחשבה היתה כנראה שלא ניתן להביא משתקמים אלה לרמת עבודה נורמלית ומאחר שכך, העדיפו שהמשתקם יעבוד בשוק הפתוח גם אם רמת עבודתו ושכרו אינם בגדר הנורמה מאשר שישאר לעבוד בעבודה מוגנת או שלא יעבוד כלל.

לסיכום נתן לאמר כי הסביבה התעסוקתית של המשתקמים שנקלטו בעבודה אמנם בשוק החופשי, לא היתה בבחינת קליטה עפ"י הנורמה של שוק חופשי ממש; שקולי בחירת מקומות העבודה ושקולי המעבידים בקבלם את המשתקמים לעבודה לא היו שיקולים עסקיים בלבד כנהוג בשוק החופשי. כמו כן נשאר המשתקמים מבודדים מבחינה חברתית במקום העבודה, הם לא הגיעו לאיכות והספק עבודה בדומה לכך גם שכרם לא היה כמו זה של העובדים האחרים במקום.

המשתקמים שלא עבדו במועד המחקר

כאמור לעיל 55 מהמשתקמים לא עבדו במועד המחקר. 32% (16 איש) מהם עבדו בעבודה מוגנת, 30% (15 איש) היו בהמתנה לעבודה בשוק החופשי, 22% (11 איש) לא עשו דבר - ישבו בכית ואחרים עסקו בעסוקים שונים, כגון טיפול באחיינית, עבודה מזדמנת כגון במכירת פרחים, טיפול בכעיות אישיות וכד'.

לגבי 29% מאלה שלא עבדו - המאמן סבר שלמרות הנסיונות הם למעשה לא מסוגלים לעבודה בשוק החופשי. 25% לא עבדו כי עדיין לא נמצאה עבודה עבורם, 9% (5 איש) למדו. לגבי היתר היו סיבות שונות לכך שלא עבדו - הם לא רצו, המשפחה לא רצתה, דרישות לא ראליות ועוד.

לגבי כ-40% מאלה שלא עבדו סבר המאמן כי יש סיכוי טוב מאוד (8 איש) או טוב למדי (13 איש) שנסופו של דבר יקלטו בעבודה בשוק החופשי. לגבי 10 משתקמים היתה אף תכנית השמה ספציפית.

עפ"י דיווח המשתקמים עצמם - מבין אלה שלא עבדו וענו על שאלה בענין זה רק 6 אמרו שהם בהמתנה לעבודה לעומת זאת 17 אמרו שהם יושבים בכית ולא עושים דבר. 85% מאלה שאמרו שאינם עובדים במועד המחקר אמרו שהם מאוד רוצים לצאת לעבודה. 74% סברו שאמנם יסתדר להם לעשות זאת אך רק אחד ידע שנקבע לו מקום עבודה ספציפי. היינו, כצפוי המשתקמים עצמם היו יותר אופטימיים מהמאמנים לגבי סיכויי השתלבותם בעבודה בעתיד: לגבי למעלה ממחצית מאלה שסברו שהם ישתלבו בשוק החופשי סברו המאמנים כי אין סיכוי כזה.

מרבית אלה שלא עבדו במועד המחקר (71%) - לא עבדו גם בעבר. אך היו גם כאלה שכן עבדו בעבר (7 איש) בשוק החופשי ועוד אחרים (8) שעבדו בעבר במפעל מוגן. 5 מבין אלה שעבדו בעבר בשוק החופשי ולא עבדו במועד המחקר הוערכו כבעלי סיכויים טובים או טובים למדי להשתלב בעבודה כזו, 6 מבין ה-8 שעבדו בעבר במפעל מוגן ולא עבדו במועד המחקר הוערכו כחסרי סיכוי לעבודה בשוק החופשי. קרוב למחצית מבין מי שלא עבדו בעבר כלל ולא עבדו במועד המחקר - הוערכו כבעלי סיכוי להשתלב בעתיד בעבודה. היינו לניסיון העבודה בעבר השפעה נכרת על הערכת הסיכוי להשתלב בעבודה (וכפי שראינו לעיל - כמובן גם על עצם ההשתלבות בעבודה).

משפחת המשתקם

נתונים דמוגרפיים

כ-2/3 מהראיונות על פי השאלון למשפחה נערכו עם אמהות המשתקמים. ברבע מן המקרים רואיין האב ובשאר אחים ואחיות.

התפלגות אבות המשתקמים לפי ארצות מוצאם מראה כי הקבוצה הגדולה ביותר של האבות הינם יוצאי מזרח אירופה (35 מתוך 95 אבות). 25 אבות היו יוצאי אפריקה, 8 ילידי אסיה, 8 ילידי ישראל, 6 ילידי מערב אירופה ואמריקה ולגבי 13 אין פרטים על ארץ מוצאם.

מן הראוי לציין כי באלוין ובאקי"ם היה שיעור האבות יוצאי אפריקה גבוה באופן משמעותי לעומת שיעורם בכפר תקוה. (אלוין - 13, אקי"ם 11 וכפר תקוה אב אחד).

ההתפלגות לגבי שאר ארצות המוצא היתה דומה בשלושת המקומות. אשר לארץ המוצא של האם - גם כאן הקבוצה הגדולה של האמהות מוצאן ממזרח אירופה (26 מתוך 93), 22 אמהות מוצאן מאפריקה, 17 נולדו בישראל, 9 באסיה, 6 כמערכ אירופה או אמריקה ולגבי 13 אין נתונים. כמו לגבי האבות גם אצל האמהות אנו מוצאים יחסית יותר אמהות יוצאות אפריקה של משתקמים מאלוין (12) ואקי"ם (8) לעומת 2 אמהות ממוצא זה בכפר תקוה.

הקבוצה הגדולה ביותר של משתקמים שהשתלבו בשוק החופשי היו בנים לאבות יוצאי מזרח אירופה. לעומת זאת בקרב אלו שלא השתלבו בעבודה, הקבוצה הגדולה ביותר על פי ארץ מוצא האב היתה של יוצאי אפריקה. תמונה דומה מתקבלת לגבי ארצות המוצא של האמהות.

הנתונים לגבי התפלגות האבות על-פי השכלתם מעידים שלקבוצה גדולה של אבות (36 מתוך 78) היתה השכלה של 12 שנות לימוד ויותר. 10 אבות היו בעלי השכלה של 9-11 שנות לימוד, 12 אבות היו בעלי השכלה של 8 שנות לימוד, 13 בין שנה לשבע שנים ו-7 אבות היו חסרי השכלה.

רמת ההשכלה של אבות המשתקמים באקי"ם ובכפר תקוה היתה גבוהה מעט יחסית לרמת ההשכלה של אבות המשתקמים באלוין.

התפלגות האמהות לפי רמת השכלתן מעידה על רמת השכלה נמוכה מעט בקרב האמהות לעומת האבות. 28 מתוך 80 אמהות היו בעלות השכלה של 12 שנות לימוד ויותר. 12 אמהות למדו בין 9-11 שנים, 15 היו בעלות 8 שנות לימוד, 15 למדו עד 7 שנים ו-10 היו חסרות השכלה. ההבדלים ברמת ההשכלה של האמהות בשלושת המקומות בהם התקיימה התוכנית היו קטנים.

לגבי השכלת האב, לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין רמת השכלת האבות של אלו שהשתלבו בשוק החופשי ואלו שלא השתלבו. בנים לאמהות שהשכלתן נמוכה מ-7 שנות לימוד השתלבו פחות בשוק החופשי לעומת בנים לאמהות שהשכלתן גבוהה יותר (כ-38% מהאמהות של אלו שלא השתלבו בשוק החופשי היו בעלות השכלה נמוכה לעומת כ-22% מן האמהות של אלו שהשתלבו בשוק זה).

כ-50% מן האבות של המשתקמים שעבדו והאבות של אלו שלא עבדו נמצאו במעגל העבודה בעת הראיון (41 מתוך 80 אבות). שארהאבות הוגדרו כלא עובדים (יצאו כנראה לפנסיה או נפטרו). ההבדלים בין הקבוצות קטנים ביותר. אשר לאמהות, כ-27 מבין האמהות שיש לגביהן נתונים בשאלה זו עבדו מחוץ לבית. לעומת 47 אמהות שלא עבדו מחוץ לביתן. 7 אמהות נפטרו. בקרב אמהות המשתקמים באקי"ם גבוה יחסית למקומות האחרים שיעור האמהות שלא עבדו מחוץ לבית. שיעור האמהות שעבדו בין אלו שהשתקמו בשוק החופשי נמוך יותר בהשוואה לאמהות של אלו שלא הצליחו להשתקם בשוק החופשי. (9 בקבוצה הראשונה לעומת 18 בקבוצה השנייה). נראה כי יציאת האם לעבודה אינה מעודדת את השתלבות המשתקם בשוק החופשי בנים לאמהות עובדות הצליחו פחות להשתקם בו. יתכן שכאשר האם אינה עובדת היא עשויה להשקיע יותר בנסיון לעודד את בנה להשתלב בשוק החופשי.

כמעט כל האבות והאמהות שעבדו בעת המחקר עבדו למעלה מ-10 שנים מחוץ לבית. מן הראוי לזכור כי מדובר בהורים שרובם בגיל העמידה ואף מבוגרים יותר.

שביעות הרצון של המשפחה מן התוכנית

לוח מס. 8: המשתקמים, לפי עבודה ורמת שביעות רצון של המשפחה מן התוכנית
(מספרים מוחלטים ואחוזים)

	לא כל כך	מרוצה	מרוצה		
עבודה	מרוצה	למדי	בהחלט	סה"כ	
					מרוצה
	לא				כלל
	מרוצה				

מספרים מוחלטים

11	15	20	33	79	סה"כ
0	6	9	23	38	עבדו
11	9	11	10	41	לא עבדו

אחוזים

13.9	19.0	25.3	41.8	100.0	סה"כ
-	15.8	23.7	40.5	100.0	עבדו
20.8	22.0	26.8	24.4	100.0	לא עבדו

כ-40% מהמשפחות של המשתקמים שעבדו היו מרוצות בהחלט מן התוכנית כמו 24.4% מקרב אלו שלא הצליחו להשתלב. בקרב הוריהם של אלו שלא עבדו היו כ-21% שלא היו מרוצים כלל מהתוכנית. ההבדלים ברמת שביעות הרצון מובהקים ברמה של 0.001. כאשר הבן או הבת הצליחו להשתלב בשוק החופשי עלה, איפוא, באופן משמעותי ערכה של התוכנית בעיני ההורים. כמו כן כדאי לציין ששביעות הרצון של משפחות המשתקמים באקי"ם נמוכה במעט בהשוואה למשפחות המשתקמים באלוין ובכפר תקוה.

המשפחות נשאלו מה הדברים מהם הן היו מרוצות במיוחד. נימוקי ההורים לגבי הסיבות לשביעות רצונם מהתוכנית התמקדו בתחומים הנאים - עצם העבודה (31 מתוך 76), היחס למשתקם (15), עצמאות (15), ללא נימוק מיוחד (15). מעניין לציין שחלק גדול מהורי המשתקמים באלוין ואקי"ם (קצת פחות ממחצית ההורים) הביעו שביעות רצונם מהעבודה. לעומת זאת אצל מחצית מהורי המשתקמים בכפר

תקוה היה הנימוק עצמאות המשתקם.

הוריהם של אלו שעבדו נימקו שביעות רצונם בעובדה שכנם עצמאי בשעור גבוה יותר בהשוואה לאלו שבניהם לא עבדו. (10 בקבוצת העובדים לעומת 5 בקרב אלו שלא עבדו).

כן נשאלו המשפחות ממה היו לא מרוצות במיוחד. מתוך 65 משפחות שענו לשאלה זו, הביעו 16 אי שביעות רצון מהשכר, 8 מסוג העבודה, 13 מהעדר עבודה, 11 משעות העבודה, 1 מהמרחק, 16 לא ענו. אי שביעות רצונם של כ-1/3 מהורי המשתקמים שעבדו נבעה מנושא השכר. לעומת זאת קרוב ל-1/3 מבני המשפחות של אלו שלא עבדו הביעו את מורת רוחם מן העובדה שלא נמצאה לכנם או בתם עבודה בשוק החופשי.

כשנשאלו המאמנים לגבי תפיסתם את מידת שביעות רצונה של המשפחה כיום מהתוכנית השיבו כי קרוב למחצית המשפחות מרוצות מאוד מהתוכנית (29 מתוך 63), 22 משפחות מרוצות מהתוכנית, 11 לא כל-כך מרוצות ורק משפחה אחת לא היתה מרוצה כלל. שיעור המשפחות המרוצות בין אלו שנקלטו בשוק החופשי גבוה באופן משמעותי משיעורן בקרב אלו שלא הצליחו להקלט. ההבדלים נמצאו מובהקים ברמה של 0.02.

מעניין לציין שבכפר תקוה היתה קבוצה יחסית גדולה של הורים שהתלוננו על שעות העבודה, לעומת זאת באלוין ואקי"ם היו יותר תלונות לגבי רמת השכר.

מכאן שגם המאמנים, כמו בני המשפחה עצמם, תלו את שביעות רצון המשפחה, במידה רבה, בהצלחת השתלכות המשתקם בשוק החופשי. יחד עם זאת כשנתבקשו המאמנים להעריך ממה מרוצות המשפחות ציינו ב-2/3 מהמקרים (37 מתוך 54) כי שביעות הרצון של המשפחה בשתי הקבוצות נובעת בעיקר מהעובדה שהבן יוצא מן הבית למסגרת או לתוכנית מאורגנת כלשהיא, אם כי לגבי הנקלטים בשוק החופשי יותר מאשר לגבי אלו שלא נקלטו, תלו המאמנים את שביעות הרצון בעצם היציאה לעבודה.

הקבוצה הגדולה של הורי אלו שלא עבדו היתה מאוכזבת לפי דעת המאמנים מאי ההשתלבות בעבודה ואלו לגבי אלו שעבדו נבעה אי שביעות הרצון מנימוקים שונים ומגוונים יותר.

גם תפיסת המשתקמים את שביעות רצון המשפחה מהתוכנית תאמה לעמדת המשפחות והמאמנים. קצת יותר מ-50% מן המשתקמים (45 מתוך 84) סברו שמשפחותיהם מרוצות מאוד מהתוכנית. עוד 35% סברו שהמשפחות מרוצות. כ-2/3 מאלו שעבדו סברו שמשפחתם מרוצה מאד מן התוכנית לעומת פחות מחצי מאלו שלא עבדו. גם אצל המשתקמים כמו אצל משפחותיהם והמאמנים נמצא קשר בין תפיסת רמת שביעות הרצון של המשפחה מן התוכנית וההצלחה להשתלב בשוק החופשי. מן הראוי לציין שהנתונים לגבי שביעות הרצון של המשפחות, המאמנים והמשתקמים נאספו בכל מקרה לפי שאלון אחר כאשר הנשאלים היו אלה שכשם מבוטאת העמדה. (דהיינו כל גורם נשאל לחוד לגבי שביעות רצונו ולא נעשה תיאום בין התשובות). המימצאים מראים שרבים יותר מהמשתקמים בכפר תצקוה יחסית לאלוין ואקי"ם יחסו שביעות רצון גבוהה למשפחה. גם כאשר נשאלו המשפחות לגבי מידת שביעות הרצון של המשתקם מהתוכנית היו התשובות באותו כוון.

כסה"כ סברו 35 מתוך 77 משפחות כי בנם מאוד מרוצה מהתוכנית, עוד 18 טענו כי הוא מרוצה, ו-24 משפחות סברו כי בנם לא כל כך או כלל לא מרוצה מהתוכנית. יותר משפחות של משתקמים שעבדו סברו כי בניהם מרוצים במידה רבה מהתוכנית, לעומת אלו שלא עבדו. ההבדל מובהק מבחינה סטטיסטית ברמה של 0.01. כדאי לציין כי משפחותיהם של המשתקמים באקי"ם יחסו למשתקם פחות שביעות רצון מן התוכנית לעומת המשפחות של משתקמי אלוין וכפר תקוה.

תמיכת המשפחה בתוכנית

לוח מס. 9: המשתקמים, לפי עבודה ומידת תמיכת המשפחה בתוכנית בראשית הדרך
(מספרים מוחלטים ואחוזים)

	תמיכה	תמיכה	תמיכה	סה"כ	עבודה
התנגדות	חלקית	די רבה	רבה		

מספרים מוחלטים

2	4	9	65	80	סה"כ
0	2	8	27	37	עבדו
2	2	1	38	43	לא עבדו

אחוזים

2.5	5.0	11.2	81.3	100.0	סה"כ
-	5.4	21.7	72.9	100.0	עבדו
4.6	4.7	2.3	88.4	100.0	לא עבדו

כשנשאלו בני המשפחה מה היתה עמדתם כלפי התכנית בראשית הדרך, השיבו רובם כי תמכו בכניסת קרובם לתוכנית תמיכה רבה. ההנדלים בין אלו שתמכו מאוד, אלו שתמכו, ואלו שתמכו חלקית או התנגדו לתוכנית מובהקים כרמה של 0.03. מענין לציין כי יותר מאלו שבנם לא עבד ענו כי תמכו מאוד ברעיון (38 לעומת 27 מקרב אלו שבנם עבד).

מסתבר שבדרך כלל רמת תמיכת המשפחה ברעיון הצטרפות הכן או הבת לתוכנית אינה משפיעה על מידת השתלבותו של האחרון בשוק העבודה החופשי. תשובותיהם של המאמנים לגבי תמיכת המשפחה בתוכנית דומות. יותר מ-2/3 מהמאמנים סברו כי המשפחות תמכו מאוד בהצטרפות בנם לתוכנית אך גם לדעתם אחוז המשפחות שתמכו מאוד בכניסה לתוכנית בקרב אלו שעבדו, היה נמוך יותר בהשוואה לאלו שלא עבדו (10 לעומת 21 משתקמים). 2 משפחות שלא תמכו כלל בתוכנית הן אלו שבנם עבד בשוק החופשי.

רוב המשפחות תמכו בכניסת קרובם לתוכנית בגלל שני נימוקים: עצם היציאה מהבית לעבודה (43 מתוך 78 משפחות) ובטחון - הימצאותו הכן כמסגרת (24 משפחות). המשפחות של אלה שעבדו (למעלה מ-90%) תמכו ברעיון ההצטרפות לתוכנית בגלל האפשרות של עבודה בשוק החופשי והזדמנות רבה יותר של ביטוי עצמאות לבנם או בתם. גם בקרב משפחותיהם של אלו שלא עבדו עלו נימוקים אלו בשיעור גבוה יחסית (כ-80%), אם כי בקבוצה זו הועלה גם הנימוק שזה היה רצון הנכה, (אולי לא בהכרח רצונה של המשפחה). לגבי שיקולים כנגד ההצטרפות לתוכנית, כאמור, רוב ההורים היו בעד הרעיון ונימוקי ההתנגדות שהועלו ע"י ההורים של אלו שעבדו ואלו שלא עבדו היו דומים וסבבו סביב החשש שמא התוכנית תכשל ואז לא ימצא פתרון אחר לבנם או בתם.

כאשר נשאלו ההורים מדוע בסופו של דבר החליטו לאפשר לבנם להצטרף לתוכנית הם חזרו והעלו נימוקים שהיו קשורים בעצם העבודה (21 מתוך 60 משפחות), באפשרויות לעצמאות של הבן (21 משפחות). נימוקים אלו הועלו במדה דומה ע"י הורים שבניהם עבדו ואלו שלא עבדו. מענין שיותר הורים מאלוין ומאקי"ם קיוו שבנם ישתלב בעבודה ואלו בכפר תקוה ציפו יותר הורים יחסית שהשתלבות בתוכנית תגביר עצמאות בנם. לבסוף, כאשר נשאלו המשפחות האם השתנתה עמדתם כלפי התוכנית במהלך הפעלתה, ענו 33 מתוך 79 כי לא חל שינוי בעמדתם, 24 פיתחו עמדה חיובית יותר ו-15 עמדה שלילית. כ-18% ממשפחותיהם של המשתקמים ציינו שעמדתם כלפי התוכנית כיום חיובית עוד יותר. אצל אף אחד מההורים של אלו שלא עבדו הפכה העמדה לחיובית יותר. שיעור המשפחות שעמדן נעשתה שלילית היה גבוה יותר בקרב המשתקמים שלא עבדו (7 משפחות לעומת 1). ההכדלים נמצאו מובהקים ברמה של 0.001.

קשר עם מפעילי התוכנית

מחצית המשפחות דווחו במועד המחקר על העדר קשר עם מפעילי התוכנית (41 מתוך 80). ל-25 משפחות היה קשר עם המרכז ול-14 עם המאמן. מבין המשפחות של אלו שלא עבדו דווחו 2/3 שאין להם כל קשר עם מפעילי התוכנית. שיעור המשפחות שדווחו על העדר קשר בקרב אלה שעבדו היה נמוך בהרבה (32% בלבד). קבוצה משמעותית של משפחות של משתקמים שעבדו (17 איש) קימו קשר עם מרכז התוכנית. ל-8 היה קשר עם המאמן. בקרב המשפחות של אלו שלא עבדו היו 6 בקשר עם המאמן ו-8 בקשר עם המרכז ולשאר כאמור לא היה כל קשר עם מישהו מהתוכנית. ההבדלים מובהקים ברמה של 0.006. כדאי לציין שיותר משפחות מאלו דווחו על העדר קשר עם מפעילי התוכנית יחסית למקומות האחרים.

אשר לתדירות הקשר ואופיו - רק 36 משפחות דווחו על קשר טלפוני כאשר למעלה מ-2/3 ציינו כי מתקיימת שיחה אחת או פחות בחודש. בקרב משפחותיהם של אלו שעבדו ואשר דווחו על קיום קשר, ציינו 10 מתוך 22 שהקשר טלפוני, פחות מפעם אחת לחודש. 6 משפחות ציינו כי הקשר מתקיים אחת לשבועיים. כמחצית ממשפחותיהם של אלה שלא עבדו ושציינו כי היה להם קשר עם מישהו מהתוכנית דווחו על קיום קשר טלפוני אחת לחודש. הממצאים מראים כי נאלוין ובכפר תקוה הרבו לשמור על קשר טלפוני יחסית לאקי"ם.

אשר לבקורי בית רק 3 משפחות של משתקמים משתי הקבוצות ציינו כי זכו לבקור בית של מישהו מהתוכנית, (2 מקרב אלו שעבדו ו-1 מקרב אלו שלא עבדו). 14 משפחות (7 מכל קבוצה) נפגשו עם נציג התוכנית במשרד 10 מהן אחת לחודש.

כנשאלו המשפחות האם תדירות המפגשים סיפקה את צרכיהם השיבו רק 42 משפחות לשאלה זו, כאשר 22 סברו כי התדירות מספקת בהחלט, 11 מספקת ו-9 לא כל כך מספקת. כ-60% מהמשפחות שבנם עבד ציינו כי תדירות זו סיפקה אותן בהחלט. לעומתם רק 41% מהמשפחות של אלו שלא עבדו היו מרוצות מתדירות הקשר וביניהן כ-18% מן המשפחות היו מאוד לא מרוצות מהמצב. נראה כי קצת יותר מ-50% ממשפחותיהם של כלל משתפי התוכנית היו מרוצות מתדירות הקשר, למרות שדווחו על תדירות נמוכה יחסית.

אשר ליוזמה ליצירת הקשר, מבין 39 משפחות דווחו 14 שהן היו יוזמי הקשר, 10 ציינו כי מפעילי התוכנית יזמו את הקשר, ו-15 יחסו את יזמת הקשר לגורם אחר. בקרב 23 המשפחות שכנס עכד ואשר דווחו על קיום קשר, היתה התפלגות דומה לגבי הגורם היוזם (המאמן או המשפחה). לעומת זאת מבין 16 המשפחות של משתקמים שלא נקלטו בשוק החופשי ודווחו על קשר, ציינו מחצית המשפחות כי הקשר היה פרי יוזמתן. נראה כי הקשרים בין מפעילי התוכנית למשפחותיהם של אלו שלא עבדו היו מעטים יותר וכרוכים במידה רבה יותר ביוזמת המשפחה עצמה.

אשר לשלב בו נוצר הקשר עם התוכנית ציינו 28 מתוך 42 משפחות כי הקשר עימן נוצר לפני ההפניה לתוכנית ו-14 מאוחר יותר. לגבי 72% מהמשפחות של אלו שעבדו, נוצר הקשר עם המשפחה עוד לפני ההפניה לתוכנית. שיעור המשפחות של משתקמים שלא עבדו שהיו בקשר לפני הפעלת התוכנית היו נמוך יותר (כ-59%). כאלוין נוצר הקשר עם כל המשפחות (5) לפני ההפניה (הכוונה למשפחות שענו לשאלה זו), גם בכפר תקוה נוצר קשר בשלב זה עם חלק גדול מן המשפחות. באקי"ם התפלגו המשפחות לחצי לגבי כל שלב. דווחי המשפחות של אלו שעבדו ושל אלו שלא עבדו לגבי התיעצות של מפעילי התוכנית עמן בקשר לקביעת מקום העבודה של בנם או בתם היו דומים בשתי הקבוצות. לגבי מחצית המשתקמים בכל אחת מן הקבוצות דווחו המשפחות כי קיבלו הודעה על מקום עבודת קרובם לפני שנשלח למקום זה או להכשרה לקראת הצבתו הסופית. המימצאים מראים כי כאלוין ובאקי"ם נטו יחסית להתייעץ יותר עם המשפחות, לעומת זאת בכפר תקוה הודיעו להורים לאחר שקבעו את מקום העבודה.

כאשר נשאלו כל המשפחות של משתתפי התוכנית לגבי מידת החשיבות שהם מיחסים למעורבות בתוכנית השיבו קרוב למחציתן (40 מתוך 82) שהן מיחסות לכך חשיבות רבה. חלקן של המשפחות שייחסו למעורבותן חשיבות רבה בקרב המשתקמים שעבדו היה גבוה בכ- 17% לעומת המשפחות של אלו שלא עבדו. רק 14 מתוך 82 המשפחות השיבו שאין כל חשיבות למעורבות המשפחה בתוכנית.

לוח מס. 10: המשתקמים, לפי עבודה ומידת החשיבות שיחסו המשפחות

למעורבותן בתכנית

(מספרים מוחלטים ואחוזים)

אין	חשיבות	חשיבות	חשיבות	סה"כ	עבודה
חשיבות	מעטה	די רכה	רבה		

מספרים מוחלטים

14	6	22	40	82	סה"כ
6	1	9	22	38	עבדו
8	5	13	18	44	לא עבדו
אחוזים					
17.0	7.3	26.8	48.7	100	סה"כ
15.7	2.7	23.7	57.9	100	עבדו
18.1	11.4	29.5	40.9	100	לא עבדו

כשנתבקשו המשפחות לנמק מדוע חשובה מוערבותם בתוכנית השיבו כ-42% מהן כי לדעתן חשובה השותפות בין המשפחה למפעילי התוכנית. לגבי נימוק זה שהיה המרכזי ביותר בין נימוקי המשפחות, כמו גם לגבי הנימוקים האחרים (כמו התערבות מעשית בתוכנית, עידוד) לא היו הבדלים משמעותיים בין שתי קבוצות המשתקמים. לשאלה האם המשפחה מרוצה ממצב המוערבות שלה בתוכנית השיבו רק כ-12% מן המשפחות שהיו רוצות להיות מעורבות יותר. משפחותיהם של אלו שלא עבדו הביעו רצון זה במידה רבה יותר לעומת אלו שעבדו (7 לעומת 3 מקרים). המימצאים הראו שאכן משפחות המשתקמים שעבדו זכו לתשומת לב רבה יותר מצד מפעילי התוכנית. כ-70% מן המשפחות היו מרוצות מרמת מוערבותן כשיעור המרוצים היו גבוה קצת יותר בקרב אלו שעבדו. המימצאים מראים שמשפחות משתקמי כפר תקוה יותר מהמשפחות האחרות הביעו רצון להיות מעורבים יותר בתוכנית. כשנשאלו אלו שלא היו מעורבים מה מנע מהם להיות מעורבים בתוכנית השיבו 9 מתוך ה-22 כי חשו כהעדר שיתוף פעולה מצד מפעילי התוכנית. נימוק זה הועלה בשיעור גבוה יותר אצל המשפחות שבנם לא עבד (6 לעומת 3 מקרים), ואצל משפחות משתקמי כפר תקוה לעומת המקומות האחרים.

כאשר נשאלו המאמנים לגבי הקשר שלהם עם משפחות המשתקמים הם דווחו כי עם 36 מתוך 94 משפחות היה להם קשר, ב-58 מקרים לא היה להם קשר עם המשפחה. לגבי משפחות המשתקמים שעבדו היה למאמנים קשר עם למעלה מ-50% מהם לעומת זאת לגבי 72% מהמשפחות של המשתקמים שלא עבדו דווחו המאמנים על העדר קשר. מעניין לציין כי מאמני אלוין דווחו יותר יחסית למאמנים מהמקומות האחרים על העדר קשר עם המשפחות, כאשר הנקשה למעורבות רבה יותר באה דווקא מקרב הורי המשתקמים בכפר תקוה.

אשר לצורת הקשר, לגבי שתי הקבוצות התנהל הקשר בעיקר באמצעות שיחות טלפון כשהתדירות השכיחה היתה פעם בחודש. שיחות אלו לדברי המאמנים היו יזומות בעיקר על ידם (למעלה מ-50% בשתי הקבוצות ס"ה 37 משפחות). נראה כי הבעיות שנדונו בשיחות אלו היו קשורות בעיקר להתנהגות המשתקם בשכיחות גבוהה במקצת כאשר המשתקם עבד, לעומת התיחסות לבעיות כלליות ברמה מעט גבוהה יותר כאשר המשתקם לא עבד.

בנושא תדירות הקשר תואמות תשובות המאמנים לתשובות המשפחות. כדאי להזכיר כאן שהאינפורמציה נאספה באמצעות 2 שאלונים שונים שאחד מהם כוון למשפחות והאחר למאמנים.

הקשר בין המשתקם למשפחתו

56 מן המשתקמים (72% בערך) התגוררו לדברי המשפחה עם בני משפחתם, חשוב לציין כי בכפר תקוה 70% מן המשתקמים לא התגוררו עם המשפחה, בעוד שבאלוין ובאק"ים התגוררו כמעט כל המשתקמים עם משפחותיהם. לעובדות אלו יש השלכות משמעותיות על מהות הקשר בין המשתקם למשפחתו וכמובן על תדירותו. מבין המשפחות של אלו שלא התגוררו עם משפחותיהם וענו לשאלה זו (25 משפחות) קרוב ל-50% נפגשו עם המשתקם לפחות פעם בשבוע. בנושא זה אין הבדל משמעותי בין המשפחות של אלו שעבדו לאלו שלא עבדו. חלק גדול מהמשתקמים בכפר תקוה, שרבים מהם לא התגוררו עם משפחותיהם נפגשו עמן כל שבועיים שלושה (9 מתוך 15).

רק כ-34% מן המשתקמים (שהם 28 מתוך 82) שתפו את בני משפחתם, לפי דברי המשפחה, בקורה אותם כתוכנית במידה רבה, כאשר אלו שעבדו נטו לעשות זאת יותר (ב-10% יותר מן המקרים).

ל-30% מ-82 המשפחות של המשתקמים היה מידע לגבי קשיים של בנם או בתם אשר התעוררו במהלך התוכנית, כאשר למשפחותיהם של אלו שלא עבדו היה מידע רב יותר על הקשיים של בנם בהקשר להשתתפותו בתוכנית לעומת משפחות של אלו שעבדו. אצל כ-40% מן המשתקמים שעבדו לא התעוררו קשיים לפי ידיעת המשפחה לעומת זאת מצב כזה שרר רק ב-20% מן המקרים של אלו שלא עבדו. כשנשאלו המאמנים מהו לדעתם טיב היחסים בין המשתקם למשפחתו השיבו כי בכ-55% מהמשפחות שורר לדעתם יחס חם וטוב בין בני המשפחה למשתקם. לגבי 32% דווחו על יחס די טוב והשאר על זחיה.

לוח מס. 11: המשתקמים, לפי עבודה והערכת המאמנים את יחס המשפחה למשתקם
(מספרים מוחלטים ואחוזים)

		יחס	יחס	יחס		
עבודה	סה"כ	טוב	די	לא כל כך	זחיה	לא
		וחם	טוב	טוב		ידוע

מספרים מוחלטים

סה"כ	88	49	18	10	7	4
עבדו	37	26	4	3	2	2
לא עבדו	51	23	14	7	5	2

אחוזים

סה"כ	100	55.7	20.5	11.3	7.9	4.6
עבדו	100	70.3	10.8	8.1	5.4	5.4
לא עבדו	100	45.1	27.5	13.7	9.8	3.9

שיעור המשפחות לגביהן העריכו המאמנים קיומו של יחס חם וטוב ואשר בניהם עבדו היה כ-70% לעומת 45% בקרב משפחות המשתקמים שלא עבדו.

נראה כי האוירה במשפחת המשתקם שעבד נתפסה כחיובית יותר בעיני המאמן. כמו כן כדאי לציין שמאמני אלויין תארו את היחס למשתקם כפחות חם וטוב בשעור גבוה יותר יחסית למאמני אקי"ם וכפר תקוה. אשר לדוח המאמנים לגבי תדירות המפגשים בין המשתקם למשפחה הוא תאם את דוחי המשפחה.

אשר למידת ההשפעה שייחס המאמן למשפחה בהקשר להצלחת המשתקם בתוכנית הרי שלגבי כ-1/3 מהמשתקמים סברו המאמנים שתרומת המשפחה להצלחתם בתוכנית היתה רבה. למשפחות המשתקמים שעבדו יחסו המאמנים תרומה חיובית רבה יותר באופן משמעותי לעומת אלו שלא עבדו (57% לעומת 17%) ההבדלים נמצאו מובהקים ברמה של 0.001. אשר לשוני בין המקומות נראה כי מאמני אקי"ם סברו שלגבי 52% מהמשתקמים היתה תרומת המשפחה רבה בכל הקשור להצלחה לעומת 21% באלויין ו-12% בכפר תקוה.

מאמני כפר תקוה העריכו יחסית פחות מהאחרים את תרומת המשפחה להצלחת המשתקם. אך כדאי לזכור שרוב המשתקמים שלא התגוררו עם המשפחה השתתפו בתוכנית בכפר תקוה והיו מרוחקים גיאוגרפית מבני משפחתם. מבין 15 המשתקמים האלה ציינו 13 שהם נפגשים עם המשפחה אחת לשבועיים שלושה עד פעם בחודש. יש להניח איפוא שתדירות המפגשים עם המשפחה קשורה גם למידת הקירבה הגיאוגרפית בין מקום מגוריו של המשתקם ומשפחתו.

תפיסת המשפחה את תרומת התוכנית למשתקם

בני המשפחה נשאלו מהי מידת תרומת ההשתתפות בתוכנית למשתקם ב-4 תחומים: תעסוקה, קשרי חברה, קשרי משפחה והתחום הכלכלי. מתוך 79 המשפחות ענו 32 כי התוכנית תרמה רבות בתחום התעסוקה, 20 ציינו כי התוכנית תרמה לתחום זה ו-27 יחסו לה תרומה מועטה עד העזר תרומה לתחום התעסוקה. כצפוי משפחות המשתקמים שעבדו יחסו תרומה רבה לתוכנית בהתייחס לתעסוקת בניהם או כנותיהם בשעור גבוה בהרבה לעומת המשפחות שבניהם לא עבדו (כ-60% לעומת כ-22%). למעלה מ-30% מהמשפחות של המשתקמים שלא עבדו לעומת אף לא אחת מן המשפחות של אלו שעבדו, טענו, כי ההשתתפות בתוכנית לא תרמה כלל למשתקם בתחום התעסוקה. אשר לקשרי חברה סברו כמחצית מהמשפחות (38 מתוך 78) שההשתתפות בתוכנית לא תרמה לתחום זה. שיעור המשפחות שלא יחסו תרומה לקשרי החברה היה גבוה יותר בקרב המשתקמים שלא עבדו (כ-60% לעומת 36%).

לוח מס. 12: המשתקמים, לפי עבודה ועמדת המשפחה לגבי מידת תרומת

התכנית לקשרי המשפחה

(מספרים מוחלטים ואחוזים)

	אינ	תרומה	תרומה	תרומה		
עבודה	תרומה	מעטה	רבה	רבה מאד	סה"כ	
אחר						

מספרים מוחלטים

2	35	11	17	13	78	סה"כ
-	11	3	14	8	36	עבדו
2	24	8	3	5	42	לא עבדו

אחוזים

2.6	44.9	14.1	21.7	16.8	100	סה"כ
-	30.6	8.3	38.9	22.2	100	עבדו
4.8	57.1	19.0	7.1	12.1	100	לא עבדו

אשר לקשרי משפחה, מן הטבלה ניתן ללמוד כי כ-45% מן המשפחות סברו שההשתתפות בתוכנית לא תרמה בנושא זה. גם כאן עלה שיעור הגורסים עמדה זו מקרב המשפחות של המשתקמים שלא עבדו על אלו שעבדו (57% לעומת 30%). ההבדלים לגבי מידת התרומה של ההשתתפות בתוכנית לקשרי המשפחה בתוך כל אחת מן הקבוצות (העובדים ושאינם עובדים בשוק החופשי) נמצאו מובהקים ברמה של 0.005.

משנשאלו ההורים לגבי התרומה הכלכלית השיבו קרוב למחציתם (37 מתוך 79) כי ההשתתפות בתוכנית לא תרמה כלכלית לבניהם. בענין זה היה כצפוי, הבדל משמעותי בין אלו שעבדו לאלו שלא עבדו. לגבי למעלה מ-70% מן האחרונים סברו המשפחות כי לא היתה להשתתפות בתוכנית כל תרומה כלכלית לעומת מספר קטן בהרבה (כ-19%) בקרב אלו שעבדו. נראה כי ההשתלבות בשוק החופשי מגבירה את מידת התרומה שמיחסים בני המשפחה לתוכנית ככל אחד מהתחומים שנבדקו.

את עמדת המשפחה לגבי תרומת התוכנית למשתקם נתן לבחון גם על פי הצעות שעשויות להיות למשפחה ביחס לשיפורים בתוכנית. על פי התשובות נראה כי לכ-28% מן המשיבים (שהם 21 מתוך 75) לא היו הצעות לשיפורים. כ-30% מכין המשפחות שבניהם לא עבדו סכרו שיש מקום להגדיל את מבחר מקומות העבודה ולהתאימם טוב יותר למשתקם. נושא זה עלה רק אצל כ-17% מהמשפחות שבניהם עבדו. הבדלים קטנים נוספים נמצאו בנושא הקירבה שבין מקום העבודה וביתו של המשתקם (משפחות אלו שעבדו יחסו לכך חשיבות והציעו לנסות להתחשב בנושא זה). לעומת זאת הצורך בהגברת המעקב והקשר עם המשתקם הוצע יותר ע"י משפחות המשתקמים שלא עבדו.

בהשוואה בין המקומות הסתבר שמשפחות משתקמי אקי"ם ביקשו לשפר את מבחר מקומות העבודה במידה רבה יותר מהמשפחות האחרות, לעומת זאת הורי משתקמי כפר תקוה יותר מהאחרים ביקשו להגביר את המעקב והקשר של המאמנים עם המשתקמים.

שאלה נוספת העשויה לשפוך אור על תפיסת המשפחה את תרומת התוכנית למשתקם מתייחסת למידה בה מוכנים בני משפחתם של המשתקמים שהשתתפו בתוכנית להמליץ בפני הורים של נכים אחרים לשלב את בניהם בתוכנית. הממצאים מלמדים כי כ-2/3 מהמשפחות (50 מתוך 77) ציינו כי היו ממליצות במידה רבה על התוכנית. כמוכן ששעור בעלי ההמלצות "החמות" היה גבוה בהרבה בקרב משפחותיהם של אלו שעבדו (78% לעומת 52%). רק כ-7% מן המשפחות לא היו מוכנות להמליץ על השתתפות בתוכנית (2 משפחות מכין אלו שעבדו ו-4 מקרב אלו שלא עבדו). ההבדלים נמצאו מובהקים ברמה של 0.01. בהשוואה בין המקומות נראה כי שעור אלו שהמליצו על השתתפות בתוכנית במידה רבה היה הגבוה ביותר בכפר תקוה (84%) ודומה אם כי נמוך בהרבה באלוין (57%) ונאקי"ם (58%).

ולבסוף כדאי לציין ש-50% מהמשפחות שבניהם עבדו (18 מתוך 36) היו מרוצות מאוד ממקום העבודה של המשתקם ועוד כ-40% מכיניהן מרוצות. הסיבות לשביעות הרצון היו קשורות לעצם התעסוקה בשוק החופשי (54% מהמקרים), יחס החברים (כ-35% מן המקרים), קירבה לבית (כ-5%) שביעות רצון הנכה (כ-3% מן המשפחות) וסיבות אחרות (2%). סה"כ ענו לשאלה זו 37 משפחות. לעומת זאת, אי שביעות הרצון של המשפחות היתה קשורה לגובה השכר (6 מתוך 34 המקרים), ליחס הגרוע (4 מקרים) וסיבות אחרות נוספות כגון פגיעה או סיכון בעבודה. (כ-10 מן המקרים). כדאי לציין שכ-11% מן המשפחות לא ציינו כל סיבה שהיא לאי שביעות רצון.

תחומי חיים נוספים

פרק זה בא לבדוק את ההשפעה שיש להשתלכות המשתקם בעבודה בשוק החופשי על סגנון חייו. במילים אחרות, האם השינוי שחל במקום עבודתו של המשתקם גרם לשינוי גם באופי קשריו החברתיים או בצורת מגוריו. אי לכך מתייחסים הממצאים בחלק זה, בעקר למשתקמים שעבדו בשוק החופשי (42 משתקמים).

קשרים חברתיים

כאמור לעיל, לפי דווחי המאמנים 3/4 מן המשתקמים שעבדו וענו על שאלה זו (36 איש) לא קיימו קשרים חברתיים עם אלו עמם הם עובדים, מחוץ לשעות העבודה. בניתוח המתיחס רק למשתקמים הסובלים מפיגור שכלי התכרר כי 68% הם לא קיימו קשרים חברתיים עם חבריהם לעבודה, מחוץ לשעות העבודה.

אשר לדיווח של המשתקמים עצמם בנדון מן הראוי לציין שאף לא אחד מהם ציין שיש לו קשר אינטנסיבי עם חברים לעבודה, מחוץ לשעות העבודה. 3 מתוך ה-38 שענו על שאלה זו דיווחו על קשר המתקיים רק לעיתים רחוקות ו-35 ציינו שאין להם כל קשר חברתי עם חבריהם לעבודה מחוץ לשעות העבודה. יחד עם זאת כשנשאלו המשתקמים אם לפי דעתם חל שינוי לטובה בקשריהם החברתיים ענו 15 מתוך ה-38 כי אכן חל שינוי לטובה. כל השאר (23 משתקמים) ציינו כי לא חל כל שינוי בקשריהם החברתיים בעקבות השתתפותם בתוכנית.

הממצאים מראים כי הציפיה שהשתלבות המשתקם בשוק העבודה החופשי תביא לשינוי בקשריו החברתיים איננה מתממשת לגבי חלק גדול מאוד מהם. כתוצאה מכך הם עשויים למצוא עצמם מבודדים מנחינה חברתית אם החליטו לנתק את הקשרים הקודמים, במידה והיו להם במקומות בהם שהו לפני הצטרפותם לתוכנית.

עמדת המשפחה לגבי תרומת השתתפות בן משפחתם המשתקם בתוכנית לקשריו החברתיים נבדקה גם לגבי אלו שלא הצליחו להשתלכ בשוק החופשי.

לוח מס. 13: המשתקמים, לפי עבודה ועמדת המשפחה לגבי תרומת התוכנית

לקשריהם החברתיים

(מספרים מוחלטים ואחוזים)

	תרומה		תרומה		
אינ	תרומה	תרומה	רבה מאד	סה"כ	עבודה
תרומה	מעטה				

מספרים מוחלטים

38	12	18	10	78	סה"כ
13	9	10	4	36	עבדו
25	3	8	6	42	לא עבדו

אחוזים

36.1	25	27.8	11.1	100.0	עבדו
59.5	7.1	19.1	14.3	100.0	לא עבדו

ההשתלבות בתוכנית לא גרמה לשינוי משמעותי בקשרים החברתיים של המשתקמים לדעת משפחותיהם. יחד עם זאת מבין 36 המשפחות של המשתקמים שעבדו ציינו 19 כי אכן תרמה התוכנית באופן חלקי לשינוי בקשרים החברתיים. בקרב משפחות המשתקמים שלא עבדו (סה"כ 42 משפחות שענו לשאלה) 25 ציינו כי להשתלבות בתוכנית לא היתה כל השפעה על קשריו החברתיים של בנם. מכאן שכאשר המשתקם משתלב בעבודה בשוק החופשי קיימת תחושה אצל חלק מהמשפחות שהדבר מביא לשינוי ולו רק מועט בחיי החברה.

מגורים

עפ"י דיווחי המאמנים התגוררו 60 מתוך 97 המשתקמים שאליהם מתייחס המחקר עם הוריהם. בין אלו שלא עבדו מספר המשתקמים שהתגוררו עם הוריהם גדול יותר 37 לעומת 23 מאלו שעבדו. כאשר נשאלו המשפחות אם חל שינוי במקום מגוריו של בן משפחתם בעקבות השתתפותו בתוכנית השיבו קרוב ל-100% מהם שלא חל כל שינוי במקום מגוריו, גם כאשר הצליח להשתלב בשוק החופשי. מכאן שההשערה כי שינוי באופי התעסוקה של המשתקם עקב השתלבותו בעבודה בשוק החופשי תביא לשינוי במקום מגוריו לא אוששה במחקר זה.

השפעה היחסית של המשתנים השונים

כמחקר זה נעשה ניסיון לבדוק את המשתנים העיקריים המשפיעים על מידת ההצלחה בשיקום מקצועי בעבודה בשוק החופשי של קבוצות נכים בעיתיות במיוחד בהשמה כזו - בעלי פיגור שכלי או בעלי ליקוי נפשי או פיזי ששיקום מקצועי בשיטות קונבנציונליות נכשל לגביהם.

המשתנה התלוי הוגדר אופרטיבית ע"י עבודה בעת המחקר. זאת בלי שים לב לאורך תקופת ההכשרה המעשית, שהפכה לכן למשתנה כלתי תלוי נוסף. הוחזק קבוע לגבי כלל הנחקרים רק מועד הכניסה לתכנית, וגם זאת בטווח די רחב - שנה וחצי (כאמור שנת 1987 ומחצית 1988).

על מנת לסכם כלל השפעת המשתנים הכלתי תלויים שנבדקו על המשתנה התלוי - כפי שהוגדר אופרטיבית, נעשה מספר רב של חישובי רגרסיות בשיטת ה-STEPWISE, כאשר ככל פעם נלקחו קומבינציות שונות של המשתנים הכלתי תלויים וכן נעשו ניסיונות שונים לעידון המשתנה התלוי.

להלן התוצאות העיקריות:

לחישוב הרגרסיות הוכנסו משתנים משאלון המאמן בלבד, משום שאחוז המקרים בהם חסרו נתונים בשני השאלונים האחרים (שאלון למשפחה ושאלון למשתקם) היה גבוה יחסית, דבר שהקטין מאוד את מספר הנחקרים שיכלו להשתתף בחישובים. (כידוע חוסר נתון באחד המשתנים מוציא את המקרה מהחישוב.)

לרגרסיה הוכנסו כל המשתנים הכלתי תלויים משאלון המאמן ששיעור חוסר הנתונים לגביהם לא היה גבוה ושניתן היה לסדר את הקטגוריות שלהם לפחות בסולם אורדינלי: המין, הגיל, יבשת הלידה (מרחק ממערביות), השירות בצה"ל, עבודה בעבר, תאריך כניסה לתכנית, ביצוע ניתוח מטלה, ביצוע הדרכה מעבר למטלה, סה"כ ימי הדרכה, זרגת כושר השתכרות, רמת משכל, אחוז נכות רפואית, כל הערכות המאמנים על התכונות והכשרים של המשתקם (17), חריגות הופעה חיצונית קשר עם משפחה לפני הכניסה לתכנית, קשר עם המשפחה בהווה, מידת השפעת המשפחה על ההצלחה בתכנית, העמדה הראשונית של המשתקם כלפי התכנית וקיום העדפה מקצועית ברורה - סה"כ 35 משתנים.

כל אלה נבדקו על הוריאציות הנאות של המשתנה התלוי:

1. עובד בשוק חופשי, לא עובד בשוק חופשי (כולל עובד במפעל מוגן).
 2. עובד בשוק חופשי, עובד במפעל מוגן, לא עובד כלל.
 3. עובד בשוק החופשי בשכר רגיל, עובד כנ"ל בשכר נמוך, לא עובד בשוק חופשי (כולל עובד במפעל מוגן).
 4. עובד בשוק חופשי בשכר רגיל, עובד כנ"ל בשכר נמוך, עובד במפעל מוגן, לא עובד כלל.
- לגבי כל אלה נתקבל שיעור הסבר שונות גבוה למדי בהשוואה למצוי במחקרים מסוג זה:

וריאציות הגדרת המשתנה התלוי

לגבי וריאציה מס' 1	מסבירים המשתנים הכלתי תלויים	$R^2 = 0.75$	מהשונות
" 2	" " " "	$R^2 = 0.78$	"
" 3	" " " "	$R^2 = 0.76$	"
" 4	" " " "	$R^2 = 0.81$	"

ככלם - פרט לוריאציה הראשונה, שני המשתנים החשובים ביותר בהסבר השונות היו:

המשתנה החשוב ביותר (היינו ב"צעד" ראשון) - הערכת הסתגלות חברתית (0.25, 0.28, $R^2 = 0.30$ בהתאמה);

המשתנה השני בחשיבותו (היינו בצעד השני) - ביצוע ניתוח מטלה (0.10, 0.12, $R^2 = 0.10$ בהתאמה);

לגבי הוריאציה הראשונה - בצעד הראשון הופיעה הערכת יכולת ההתמדה ($R^2 = 0.27$);

ובצעד השני - ביצוע ניתוח מטלה ($R^2 = 0.13$); כאשר הערכת ההסתגלות החברתית הופיעה בצעד רביעי ($R^2 = 0.8$).

מנתונים אלה נתן להסיק כי ביצוע ניתוח מטלה חשוב ביותר בקביעת הצלחת השיקום. ההסתגלות החברתית חשובה יותר אם בהגדרת המשתנה התלוי מוכנס הנורמליזציה של השכר ואילו יכולת ההתמדה חשובה יותר אם אלמנט זה לא מוכנס בהגדרת המשתנה התלוי.

משתנים נוספים שנמצאו חשובים בהסבר השונות היו: אחוז הנכות הרפואית, השרות בצה"ל, יכולת נייזות, מיומנות ידנית ורמת המשכל שהם משתנים המכטאים כשירות גופנית ושכלית (בהנחה שלצה"ל לא מתקבלים מי שכשירותם נמוכה). כמו"כ נמצאו חשובים כנ"ל תאריך הכניסה לתכנית - מה שמשקף את הוותק בתכנית, היינו מהווה מדד להשקעה בטיפול השיקומי ובהדרכה, וכן המוצא.

המשתנה של ביצוע או אי ביצוע ניתוח מטלה נמצא, כאמור, חשוב ביותר, ואמנם כאמור לעיל (ראה פרק סביבה תעסוקתית), שיעור העובדים בין מי שבוצע עבורם ניתוח מטלה היה גבוה בהרבה מאשר בין מי שלא בוצע עבורם ניתוח כזה. ממצא זה הינו בהתאם לתאוריה של גולד. עם זאת נראה שיש צורך לערוך בדיקות נוספות בנושא זה לגבי גורמי ההחלטה על ביצוע או אי ביצוע ניתוח מטלה, מיזת צמידות ההדרכה בעבודה לניתוח זה וכד'.

ב ב ל י ו ג ר פ י ה

1. אורבך שמואל, מאפייני מרכזים שיקומים תעסוקתיים ודרכיו התעסוקתיים, שביעות רצונו ותפוקתו של המוגבל. עבודת מ.א. שהוגשה באוניברסיטת בר-אילן, 1978.
2. בן ארי ע., רייטר ש. ; "תפיסת המפגר הבוגר את ההערכות הרגשית במשפחתו", חברה ורווחה אוגוסט 1982, עמ' 237-243
3. בן צבי ב., למהות השיקום המקצועי. כטחון סוציאלי 1981 עמ' 21-23.
4. בן צבי ב., "מדיניות שירותי השיקום במוסד לביטוח לאומי כלפי נכים", בתוך דימרמן א., רייטר ש., חובכ מ. (עורכים): נכות התפתחותית ופיגור שכלי. הוצאת גומא 1986.
5. וולפיש ש., קסן ל., גורמים המשפיעים על התמודדות המשפחה לאחר התקף לב של ראש המשפחה. חברה ורווחה דצמבר 1980.
6. חובכ מ., "שירותי הטיפול במפגרים בישראל" הוצאת גמא 1987.
7. ענבר ל., שיקום נכים, האפיונים הקשורים להצלחת תהליך השיקום 1985-1988, המוסד לביטוח לאומי, 1989.
8. ענבר ל., שיקום נכים במסגרת חברת "המשקם" 1989, המוסד לביטוח לאומי, 1990.
9. פלוריאן ויקטור, "הצלחה בשיקום - התיחסות אנשי מקצוע הפועלים השדה", חברה ורווחה, כרך ד' אוגוסט 1982.
10. רוזנפלד י., "שיטות לקולקטיב או ליחידה: לקחים ממלחמות ישראל", חברה ורווחה כרך ד' חוברת 1, 1981.
11. רייטר ש., לוי א., פינטו ב.; "הגורמים המשפיעים על בילוי שעות הפנאי של צעירים מפגרים" חברה ורווחה, דצמבר 1980, עמ' 406-414.

Boggs E., Some issues related to Long Term Disability. A position paper in Shreiber M., Social Work and Mental Retardation, the John Day Company, N.Y., 1970.

Berzon M., Development of lifestyle and coping patterns in families of mentally handicapped children. A doctoral thesis submitted to the Faculty of Arts. University of the Witwatersrand, Johannesburg, 1987.

Bricky and Campbell, A five year follow-up of sheltered workshop employees placed in competitive jobs. Mental Retardation Vol. 23 No. 2, 1985.

Chinn P. C., Drew C. J. and Logan D. R., Mental Retardation: a life cycle approach. The C. V. Mosby Company, 1979, pp. 285-314.

Claridge G.S., The senior occupation centre and the practical application of research on training of the severely subnormal in Gunzberg H. C. (ed.), Advances in the care of the mentally handicapped, British Society for the Study of Mental Subnormality, 1973.

Edgenton R., Mental Retardation, Fontana Books, 1979.

Gold M. and Associates Inc. New York, Job development strategies for employing persons with severe disabilities.

Gold M., Try another way, transitional employment project report, Association for Retarded Citizens Monmouth Unit Inc., September 1986.

Kiernan W. E., McGaughey M. J. and Schalock R. L., Employment environments and outcome for adults with developmental disabilities. Mental Retardation Vol. 26 No. 5, 1988, pp. 279-288.

Linugaris-Kraft B., Salzberg C. L., Rule S. and Stowitsch Y.Y., Social-vocational skills of workers with and without mental retardation in two community employment sites. Mental Retardation Vol. 26 No. 5, 1988, pp. 297-305.

Mahoney S. C., Special community programmes for the mildly retarded, acceptance or rejection. In Schreiber M., Social Work and Mental Retardation, the John Day Company, N.Y., 1970.

Nirje B., The normalization principle and its human management implication. In Kugel R. and Wolfensberger W. (eds), Changing patterns in residential services for the mentally retarded. Washington D. C., Government Printing Office, 1969.

Rayan J. and Thomas F., The politics of mental handicaps. Pelican Books, 1980.

Robinson N. M. and Robinson H. R., The mentally retarded child. A psychological approach. McGraw-Hill Books Company, 1976, pp. 456-475.

Speiger N., Function analysis and vocational guidance for the mentally handicapped. In Ginzburg H. C., Advances in the care of the mentally handicapped. British Society for the Study of Mental Subnormality, 1973.

Strobino J., Understanding parents' attitudes about normalization. Paper presented at the AAMD annual conference, Denver, Colorado, May 1986.

Zigler E., Hodapp R. M., Understanding mental retardation, Cambridge University Press, 1986, pp. 214-232.

